

ҲАМИДУЛЛОҲ МУҲАММАДШУКУР

مبدأ القراءة

МАБДАЪ УЛ- ҚИРОАТ
дарслиги

(Зарурий наҳв ва сарф қоидалари билан)

ЎҚИШ АСОСЛАРИ

Тошкент - 2007

Қўлингиздаги ушбу араб тили дарслигига Сунъатуллоҳ Бекпўлат томонидан ёзилган “Мабдаъ ул-қироат” дарслиги матнлари асос қилиб олинди ва уларга мос равишда сарф ва наҳв қоидалари бериб борилди. Матн сўнгида эса, жумлаларнинг таркиби илова қилинди. Яъни матндаги гаплар грамматик жиҳатдан таҳлил қилиниб, кенг баён қилинди.

Китоб араб тилини ўрганишга қизиқувчи китобхонлар ва махсус араб тилини ўрганувчилар оммасига мўлжалланган.

Мусанниф:
Ҳамидуллаҳ Муҳаммадшукур

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Сўз боши

Ҳамду сано Ул Холиқи доногаким, бизларни ақлу нутқ ила сарофроз ва илму маърифат ила эъзоз этибдир. Рисолатпаноҳ Расули Акрам Муҳаммад Мустафога, ул зотнинг аҳли байтларига, саҳобаи киромларига ва уларга чиройли сураатда эргашганларга салоту ва саломлар бўлсин.

Қуръони карим ва Пайғамбаримизнинг ҳадиси шарифлари Ислом шарийатининг негизи саналади. Уларга имомларимиз томонидан ёзилган тафсир ва шарҳлар, ҳамда фақиҳ имомларимиз улардан истинбот қилиб олган усул-ақида ва фуруъот-фикҳий масалалар барчаси араб тилида тасниф қилинди. Бас, шундай бўлгач ўз дини ва шарийатини чуқур ўрганиш мақсадида барча халқлар каби бизнинг диёрларда ҳам араб тилини ўргатишга бағишланган юзлаб асарлар ёзилди. Бу асарлар араб ва форс тилида бўлиб, бу тилларда сўзлашмайдиган туркий халқларга бу китоблар машаққат туғдирар эди. Ўн тўққизинчи аср охирлари йигирманчи аср бошларида халқпарвар уламолар томонидан туркий тилларда диний адабиётларни тасниф қилиш бошланди. Шулар қаторида араб тилини ўргатадиган сарф ва наҳв дарсликлари ҳам таълиф этилди.

Диёримиз мустақлликка эришганидан кейин диний қадриятларимизни асл манбалардан ўрганишга қизиққан халқимизнинг араб тилини ўрганишга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида бир қанча араб тили грамматикаси дарсликлари чоп қилинди. Бу дарсликлар асосан ғарб (рус) араб тилшунослари услубига таянгани боис ва араб тили қоидаларини "ўзбекчалаштириш"га ҳаракат қилингани сабабли камчиликлардан холи бўлмади. Зероки, араб тилининг бошқа тилларда топилмайдиган ўзига хос хусусиятлари бор. Шу нуқтаи-назардан биз бу китобда асл арабий истилоҳларни келтириб, араб тили қоидаларини ўзбек тилида баён этиб, унга изоҳ бериб ўтдик. Чунки, одатда қайси тил ўрганилаётган бўлса, шундаги асл атамалар қўлланилади. Масалан, ўзбек ёки рус тилида ёзилган инглиз, француз, италян, немис ва ҳоказо тилларни ўргатишга мўлжалланган ҳар қандай дарсликни кўздан кечирсангиз, мазкур тилдаги аслий истилоҳлардан фойдаланилганига гувоҳ бўласиз.

Биз бу қўлланмада араб тили наҳвси асосида битилган араб тилини чуқур тушинишга, ҳамда диний адабиётларни тушиниб мутола қилишга ёрдам берадиган оммабоп илмий дарслик тасниф қилишга ҳаракат қилдик. Бунда XX аср бошларида Сунъатуллоҳ Бекпўлат томонидан ёзилган ва бизни диёрларда ҳам машғур саналган ва кенг қўлланиладиган "Мабдаъ ул-қироат"нинг биринчи қисми матнлари асос қилиб олинди ва уларга мос равишда сарф ва наҳв қоидалари берб борилди. Матн сўнгида эса, жумлаларнинг таркиби илова қилинди. Яъни, матндаги гаплар грамматик жиҳатдан чуқур таҳлил қилиниб, тушунарли қилиб баён қилинди. Зеро, бундай

тафсилот ўқувчилар зехнида грамматик қоидаларнинг мустаҳкам ўрнашиб қолишида катта аҳамиятга эгадир. "Мабдаъ ул-қироат" матнларидаги баъзи бир калималарни ўрни ўзгартирилди. Баъзи бир қоидаларни зарурат юзасидан олдинга ўтказдик ҳамда тушинарли бўлсин деб, китоб матнига бошидан икки дарс ва ўрталарида баъзи бир дарсларни илова қилдик. Китобнинг охирига муаллиф иккинчи китобида келтирган таркиб қоидаларини илова қилдик ва қўшимча дарсларнинг матнини "Мабдаъ ун-наҳв", "Дурус ун-наҳвия" ва "Шифоҳия" китобларидан танлаб олдик. Ўқувчи луғат китобларидан фойдаланиб, сўзларни топишга ҳаракат қилсин, луғат кўриш малакаси ошсин деб, китоб охиридаги қўшимча дарсларни луғатини келтирмадик. Дарсликдаги матнлар жами 70 та дарс.

Ҳар қандай ишда бўлганидек, қўлингиздаги китоб ҳам камчиликлардан холи эмас. Баъзи жойларда наху олимлари ишлатган атамалардан четлашиб, атаманинг умумий номини келтирдик. Мақсад, янги ўқувчига чигаллик туғдирмаслик. Мисол учун нахв олимлари 3-9 гача бўлган санок сонларни изофа яъни музоф ва музофун илайҳи, 11-99 бўлган сонларни эса тамйиз ва мумайяз деб атайдилар. Биз эса 27-29 дарсларда санок сонларни барчасини бир хилда адад ва маъдуд деб атадик. Яна, нахв китобларида афъали хамса феъллари ва муаннас жамидаги нуни нисвани муттасил замирлар деб алиф фоили, вавул жамоат фоили, йаи мухотаба фоили, нуни нисва фоили деб атайдилар. Биз замирларнинг маъноси ўқувчининг зехнига чуқур етиб бориши учун, олимларга хилофан яширинган мустатир замирлар сифатида: **هُنَّ، أَنْتُنَّ، أَنْتُمْ، أَنْتُمْ** фоили бор дедик. Ҳамда нахв олимлари орасидаги ихтилофларни келтириб, уларнинг баҳсларига киришмадик. Айтиб ўтганимиздик, мақсадимиз ўқувчига чалкашлик тўғдириб гангитиш эмас. Қўлингиздаги китобча камчиликлардан холи эмаслигини эътироф этсак-да, асосий мақсадимиз араб тилини ўрганувчиларга қулайлик туғдириш эканлиги эътиборидан, уни ҳукмингизга ҳавола қиламиз. Мавзу доирасида фикр-мулоҳазаларингиздан кейинги ишларимизда фойдаланамиз.

Ҳамидуллоҳ Муҳаммад Шукур.

e-mail: hamidbek77@yandex.ru

الدَّرْسُ الْأَوَّلُ

Биринчи дарс

Калима ва эъроб

Араб тилида ўзидан бирор бир маъно англатган (ҳарфлар бирикмасидан иборат) сўзга "калима" дейилади. М: كِتَابٌ - китоб, قَلَمٌ - қалам, فَرسٌ - от

Лафз деб, ўзидан маъно англатган ёки англатмаган (ҳарфлар бирикмасидан иборат) товушга айтилади. М: زَيْدٌ - Зайд (исм), ذَيْزٌ - Зайдни тескариси (товуш)

Бирор бир фикр ёки мақсадни англатган сўзлар бирикмасига "калом" ёки "жумла" дейилади. Араб тилида калом - жумлалар икки ва ундан ортиқ калималардан тузилади. Ҳамда камида икки исм ёки бир исм ва феълдан ясалади. М:

مَحْمُودٌ مُجْتَهِدٌ - Маҳмуд тиришқоқдир (икки исмдан тузилган), نَامَ الْوَلِيدُ - бола ухлади.

Бир феъл ва ҳарфдан ёки икки феълдан ёки бир исм ва ҳарфдан ясалмайди.

Икки ва ундан ортиқ калималардан тузилган жумламизда биз уни назарда тутган фикр ёки мақсад англашилмасдан гапимиз тугалланмаган бўлса "калим" дейилади. М: تَلْمِيذٌ مُجْتَهِدٌ - тиришқоқ ўқувчи..., قَلَمٌ التَّلْمِيذِ - ўқувчининг қалами...,

فِي الْبَيْتِ – уйда..., إِنَّ قَامَ زَيْدٌ... – агар Зайд турса.....

Қавл деб, ўзидан маъно англатган сўзлар (калима, калом ва калимлар)га айтилади.

Араб тилида калима уч қисмга бўлинади: **исм, феъл ва ҳарф.**

Исм деб, ўзидан бирор бир маъно англатиб учала замоннинг бирортасига далолат қилмаган калимага айтилади. М: كِتَابٌ ، قَلَمٌ ، فَرسٌ

Феъл деб , ўзидан маъно англатган ва учала замоннинг бирига далолат қилган калимага айтилади. М: ضَرَبَ ، يَنْصُرُ

Ҳарф деб, ўзи мустақл бирор бир маънога эга бўлмасдан балки, бошқа калималарга қўшилиш орқали маъно англатадиган калимага айтилади. М:

مِنْ ، فِي ، عَلَى ، عَنْ ، إِلَى

Маълумки, араб тилида маънолар жумладаги калималарнинг тартиби ва уларнинг ўзгаришига қараб ўзгаради. Шунингдек, араб тилида калималарнинг тартиби ўзгаришига қараб калиманинг охиридаги ҳаракати ҳам ўзгаради. Бу ўзгаришга араб тилида **эъроб** дейилади.

Демак, шу каби жумладаги тартибнинг ўзгариши сабабли калиманинг охиридаги ҳарфнинг ҳаракати ўзгаришига "эъроб" дейилади.

Жумладаги тартиб ўзгариши сабабли охириги ҳарфининг ҳаракати ўзгарган калиманинг ўзига "мўъроб" дейилади.

Баъзан эса, жумладаги тартиби ҳарқанча ўзгарса ҳам, охиридаги ҳарфининг ҳаракати ўзгармасдан бир хилда ҳеч бир ўзгаришсиз келадиган калмалар ҳам бор.

Жумладаги тартибнинг ўзгаришига қараб, охиридаги ҳарфнинг ҳаракати ўзгармаган калимага "мабний" дейилади.

Жумладаги тартибнинг ўзгариши сабабли охириги ҳарфнинг ҳаракати ўзгармаслигига "бино" дейилади.

Ҳарфлар доимо мабний бўлади, ҳеч вақт мўъроб бўлмайди.

Араб тилида ҳаракатлар тўртта: замма (ُ), фатҳа (َ), касра (ِ), сукун (◌)

Шунингдек, эъроблар ҳам тўрт турли бўлиб, шулардан раф (замма), насб(фатҳа) ва жазм (сукун)лар феълларга хосдир. Раф, насб ва жар (касра)лар исмларга хосдир.

Ҳарфларга эъроб кирмайди.

Феъллардан мозий ва амр феъллари мабний бўлиб, фақат музореъ феълигина муъробдир.

Музореъ феълларда рафнинг аслий аломати "замма" дир. М:

نَكْتُبُ ، أَكْتُبُ ، تَكْتُبُ ، يَكْتُبُ каби¹.

Насбнинг аслий аломати фатҳадир. М: نَكْتُبَ ، أَكْتُبَ ، تَكْتُبَ ، يَكْتُبَ каби².

Жазмнинг аслий аломати "сукун" дир. М: نَكْتُبْ ، يَكْتُبْ каби³.

Охири иллатли ҳарф билан тугаган "нокис" феълларда жазм ҳолатида сукун ўрнига ҳарфи иллат туширилади. М: نَبْرٍ = نَبْرِي ، يَبْرٍ = يَبْرِي каби.

Исмларда рафнинг аслий аломати "замма"дир⁴.

Насбнинг аслий аломати фатҳадир⁵.

¹ Беш ўринда замманинг ўрнига "зоида нун" туради. М: نَكْتُبِينَ ، تَكْتُبُونَ ، يَكْتُبُونَ ، تَكْتُبَانِ ، يَكْتُبَانِ каби. Бу вазиндаги беш феъллар "Афъоли хамса" дейилади .

² "Афъоли хамсада" фатҳанинг ўрнига "зоида нун" тушиб қолади. М: نَكْتُبِي ، تَكْتُبِي ، يَكْتُبِي ، تَكْتُبَا ، يَكْتُبَا каби.

³ "Афъоли хамсада" сукун ўрнига "зоида нун" тушиб қолади. М: نَكْتُبِي ، تَكْتُبِي ، يَكْتُبِي ، تَكْتُبَا ، يَكْتُبَا каби.

⁴ тасния исмларда замма ўрнига "алиф" ва касралик "зоида нун" келади. М: كِتَابَانِ = كِتَابٌ каби. "Жами музаккари салим" да "замма" урнига "вов" ва фатҳалик "зоида нун" келади. М: مُسَلِّمُونَ каби.

Жарнинг аслий аломати "касра" дир⁶.

Эъроблар икки хил бўлади: "тақдирий эъроб" ва "лафзий эъроб".

Ёзилишда ва талаффузда кўриниб ва билиниб турадиган эъробга "лафзий эъроб" дейилади. М: **كِتَابٌ ، كِتَابَانِ ، كُتُبٌ ، مُسْلِمٌ ، مُسْلِمَانِ ، مُسْلِمُونَ** каби.

Ёзилишда ҳам талаффузда ҳам кўринмасдан ва билинмасдан балки, ёдда тақдир қилинадиган эъробга "тақдирий эъроб" дейилади. М:

القَاضِي ، قَاضٍ ، يَحْشَى ، يَدْعُو ، يَرْمِي каби.

Мутлоқ ноқис феълларда охириги ҳарфи иллатли бўлгани учун, унга ҳаракат бериш оғир ва узурли бўлади ва шу сабабли охиридаги эъробни тақдир қилинади. М:

يَحْشَى ، يَدْعُو ، يَرْمِي каби.

1-машқ: қуйидаги калималарни ўқиб таржима қилинг ва исм, феъл ва ҳарфга ажратинг ҳамда эъробини аниқланг.

يَحْشَى ، يَدْعُو ، فِي ، مَنْ ، هَذَا ، الْقَاضِي ، كِتَابٌ ، كِتَابَانِ ، كُتُبٌ ، تَكْتُبُ ، عَلَى ، فَرَسٌ ، يَكْتُبُ ، عَنْ ، نَكْتُبُ ، مِنْ ، يَرْمِي ، قَلَمٌ ، أَكْتُبُ ، إِلَى .

Луғат

كِتَابٌ – китоб

يَحْشَى – қўрқади

قَلَمٌ – қалам

يَدْعُو – чақиради

فَرَسٌ – от

يَكْتُبُ – ёзади

قَاضٍ – қози

يَرْمِي – отади

مَنْ – ким

هَذَا – бу

فِي – да, ичида

عَلَى – устида , -га

⁵Тасния исмларда фатҳанинг ўрнига олдидаги ҳарфнинг ҳаракати фатҳали бўлган "йо" ва "зоида нун" келади. М: **كِتَابَانِ = كِتَابًا ، مُسْلِمَانِ = مُسْلِمًا** каби.

"Жами музаккари салим" да фатҳанинг ўрнига олдидаги ҳарфнинг ҳаракати касрали бўлган "йо" ва "зоида нун" келади. М: **مُسْلِمَانِ = مُسْلِمًا** каби.

"Жами муаннаси солимининг" да фатҳа ўрнига "касра" келади. **مُسْلِمَاتٍ = مُسْلِمَةً** каби.

⁶Тасния исмларда касранинг ўрнига олдидаги ҳарфнинг ҳаракати фатҳали бўлган "йо" ва "зоида нун" келади. М: **كِتَابَانِ = كِتَابٍ ، مُسْلِمَانِ = مُسْلِمٍ** каби.

"Жами музаккари салим" да касранинг ўрнига олдидаги ҳарфнинг ҳаракати касрали бўлган "йо" ва "зоида нун" келади. М: **مُسْلِمَانِ = مُسْلِمٍ** каби.

مِنْ – дан,

إِلَى – га, гача

عَنْ – (бирор наса) хақида, - дан

الدَّرْسُ الثَّانِي

Иккинчи дарс Мубтадо ва хабар

Мубтадо гапнинг бошида келиб, маърифа ва (эъроб) раф бўлиши шарт бўлган исмдир. Мубтадо ким ёки нима сўроғига жавоб бўлади. М: **فَرِيْدٌ مُجْتَهِدٌ** каби.

Маърифа деб, атоқли отлар (одамлар, шаҳарлар, хайвонлар ва предметларга аталиб қўйилган номлар), алиф ва ломлик исмлар, исми мавсула ва исми ишоралар, замирлар ва маърифага изофа бўлган накра исмларга айтилади.

Маърифа - аниқ, накра - ноаниқ, таниқсиз исмлар. Исмларда накра асл бўлиб, унда маърифанинг мазкур олти аломатлари келмаган барча исмлар накрадир.

Хабар мубтадодан кейин келиб, мубтадо хақида хабар бериб, бунинг ҳам эъроб (харакати) раф бўлган, маърифа накраликда фарқ қилмайдиган исмдир.

М: **فَرِيْدٌ مُجْتَهِدٌ** каби.

Хабар мубтадо билан бирга гаптаги маънони тўлдирувчи жумланинг иккинчи қисмидир.

Мубтадо ва хабар муфрад, тасния ва жамликда, музаккар ва муаннасликда бир хил бўлиши шарт. М: **فَرِيْدٌ مُجْتَهِدٌ** каби.

Эр жинсига ишлатилдиган калималар "музаккар" дейилади. Аёл жинсига далолат қиладиган калималар "муаннас" дейилади. Унда муаннаслик белгилари топилмаган калималар музаккар жинсида ишлатилади.

Муаннаслик аломатлари учта: 1) Калиманинг охирида муннас " та " (ة) келиши. М:

مُسْلِمَةٌ ، فَاطِمَةٌ ، مِقْلَمَةٌ ، جَمِيْلَةٌ

2) Калиманинг охирида қисқа алиф (мақсура - бир алиф микдорида чўзиш) келиши.

М: حُبْلَى ، شَكْوَى ، حَمْفَى ، حَسْنَى

3) Калиманинг охирида узун алиф (мамдуда) келиши. М: حَسْنَاءُ ، رَعْنَاءُ ، طَحْنَاءُ ، حَمْرَاءُ

2-маишқ: қуйидаги гапларни ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб нима учун мубтадо ва нима учун хабар бўлаётганини қоидалар асосида изоҳланг.

فَرِيدٌ مُجْتَهِدٌ ، فَاطِمَةُ مُجْتَهِدَةٌ ، مُحَمَّدٌ قَائِمٌ ، التَّلْمِيذُ مُجْتَهِدٌ ، زَيْدٌ كَسْلَانٌ ، التَّفَاحُ لَدِيدٌ ، النَّشَافَةُ جَمِيلَةٌ ، سَلِيمٌ مُعَلِّمٌ

فَرِيدٌ مُجْتَهِدٌ - муфтадо, مُجْتَهِدٌ - хабар.

جَمِيلَةٌ - хабар, النَّشَافَةُ - муфтадо.

Луғат

مُعَلِّمٌ - муаллим

قَائِمٌ - турувчи

مُجْتَهِدٌ - тиришқок

تَلْمِيذٌ - ўқувчи

كَسْلَانٌ - дангаса

تُفَاحٌ - олма

لَدِيدٌ - ширин

نَشَافَةٌ - босма қоғоз

جَمِيلٌ - чиройли

مِقْلَمَةٌ - қаламдон

الدَّرْسُ الثَّلَاثُ

Учунчи дарс

Жумла турлари ва фоил

Жумлалар иккига бўлинади: "жумлаи исмия" ва "жумлаи феълия".

Исм билан бошланиб, исмлардан тузилган жумлага "жумлаи исмия" дейилади.

М: فَرِيدٌ مُجْتَهِدٌ ، هَذَا كِتَابٌ каби.

Феъл ва фоил, ёки мажхул феъли ва ноиб фоилдан тузилган жумлага "жумлаи

феълия" дейилади. М: نَامَ الْوَلَدُ ، قَامَ التَّلْمِيذُ ، كُسِرَ الْقَلَمُ каби.

Маълум феълидан сўнг келиб, шу феълни бажарган (амалга оширган) исмга "фоил" дейилади. Фоиллар ким ёки нима сўроғига жавоб бўлиб, эъроб раф

бўлади. М: جَاءَ فَرِيدٌ ، قَعَدَ مُحَمَّدٌ каби.

Ўзининг ихтиёрисиз феъл унда содир бўлган исмга ҳам фоил дейилади.

М: مَاتَ زَيْدٌ ، دَقَّتِ السَّاعَةُ каби.

Охири суқун билан тугаган калималардан сўнг "алиф ва ломлик" исмлар келса шу калима "касра" билан ҳаракатлантирилади. М: قَامَتِ التَّلْمِيذَةُ ، نَامَتِ الْوَلِيدَةُ

Феъл ва фоил музаккар ва муаннасликда бир хил бўлиши керак.

М: قَعَدَ مُحَمَّدٌ ، قَامَتِ فَاطِمَةُ каби.

3-машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб нима учун мубтадо ва хабар бўлганини қоидалар асосида изоҳланг ҳамда жумла турларини аниқланг.

هَذَا كِتَابٌ ، هَذِهِ نَشَافَةٌ ، هَذَا تَلْمِيذٌ ، التَّلْمِيذُ مُجْتَهِدٌ ، هَذِهِ تَفَّاحَةٌ ، التُّفَّاحُ لَدِيذٌ ، قَامَ التَّلْمِيذُ ، قَعَدَ مُحَمَّدٌ ، كَتَبَ سَالِمٌ ، يَقْعُدُ التَّلْمِيذُ ، يَقُومُ فَرِيذٌ ، يَكْتُبُ مُحَمَّدٌ ، قَامَتِ التَّلْمِيذَةُ ، تَكْتُبُ التَّلْمِيذَةُ .

هَذَا كِتَابٌ - هَذَا мубтадо, марфуъ - рафланган, исми ишоралар мабнийдир исми ишоралардан هَذَا раф ўрнида сукунга мабний. كِتَابٌ -хабари, марфуъ рафлик аломати зоҳирий замма. Жумламиз жумлаи исмия.

هَذِهِ نَشَافَةٌ - هَذِهِ мубтадо, марфуъ - рафланган, исми ишоралар мабнийдир исми ишоралардан هَذِهِ раф ўрнида касрага мабний. نَشَافَةٌ -хабари, марфуъ рафлик аломати зоҳирий замма. Жумламиз жумлаи исмия

قَامَ التَّلْمِيذُ - قَامَ - феъли мозий, التَّلْمِيذُ - фоили марфуъ рафлик аломати зоҳирий замма. Жумламиз жумлаи феълия.

يَقْعُدُ التَّلْمِيذُ - يَقْعُدُ - феъли музореъ, التَّلْمِيذُ - фоили марфуъ рафлик аломати зоҳирий замма. Жумламиз жумлаи феълия.

Луғат

نَامَ – ухлади

قَعَدَ – ўтирди

قَامَ – турди

كَتَبَ – ёзди

مَاتَ – ўлди

دَقَّتْ – жиринглади

جَاءَ – келди

سَاعَةٌ – соат

وَلَدٌ – ўғил бола

وَلِيدَةٌ – қиз бола

الدَّرْسُ الرَّابِعُ

Тўртинчи дарс Замирлар

Замир ғойиб ёки мухотоб ёки мутакаллимнинг бирига далолат қиладиган очик исмдан киноя қилинган исмдир.

Замирлар иккига бўлинади: **бориз** - очик замир ва **мустатир** - ёпиқ, беркитилган замирлар. Иккаласи ҳам ғойиб (учинчи шахс), мухотоб (иккинчи шахс) ва мутакаллим (биринчи шахс) ларга бўлинади.

Замири мустатир лафзда ва ёзилишда сурати бўлмаган балки маънода бўлган ёпиқ замирларга айтилади. Мустатир замирлар доимо фоил бўлгани учун эъробда раф ўрнида бўлади.

М: **يَضْرِبُ** шу феълнинг ичида яширинган ёпиқ **هُوَ** замир мустатир фоили бор. **تَضَحَّكُ** бу феълнинг ичида яширинган ёпиқ **أَنْتَ** замир мустатир фоили бор. **أَذْهَبُ** бу феълнинг ичида яширинган ёпиқ **أَنَا** замир мустатир фоили бор.

Замири бориз талаффузда ва ёзилишда сурати бўлган замирларга айтилади. Замири бориз икки қисмга бўлинади: **Мунфасил яъни ажраган** - бирон бир калимага ёпишмаган замирларга **أَنَا، أَنْتَ، هُوَ** каби ва **муттасил яъни ёпишган** - бошқа калималарга қўшилиб келадиган замирларга бўлинади **كَتَبْتُ، كَتَبْتَ، ذَهَبْتُ** каби.

Замирлар ҳарфларга ўхшагани учун мабнийдир.

Феъл унинг устида содир бўлган ёки бажарилган калимага **"мафъулун биҳи"** дейилади. М: **خُذِ الْقَلَمَ ، قَرَأَ مُحَمَّدٌ الْكِتَابَ** каби.

Мафъуллар "кимни" ёки "нимани" сўроғига жавоб бўлиб эъробда "насиб" бўлади.

Мафъулун биҳи муфрад, тасния ва жам, музаккар ва муаннас, зоҳир исм ва замири муттасил бўлиб келиши мумкин. Бир феълнинг биттадан учтагача мафъули бўлиши ҳам мумкин.

مَا билан аниқ бир нарса ёки шахсга мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб, мубтадо бўлади.

4-машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб нима учун мубтадо ва хабар бўлганини коидалар асосида изоҳланг ҳамда замир ва мафъулларни аниқланг.

هَذَا كِتَابٌ ، هَذَا مِسْطَرٌّ ، خُذِ الْقَلَمَ ، هَاتِ الْكُرَّاسَ ، هَذَا وَرَقٌ ، خُذِ الْكِتَابَ ، مَا هَذَا ؟ - كُرَّاسٌ ، مَا هَذَا ؟ - مِسْطَرٌّ ، هَاتِ الرَّيْشَةَ ، خُذِ الرَّيْشَةَ ، هُوَ تَلْمِيذٌ ، أَنْتَ تَلْمِيذٌ ، أَنَا مُعَلِّمٌ ، أَنَا تَلْمِيذٌ ، هَاتِ الْمِسْطَرَّ .

مَا билан аниқ бир нарсага мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб, мубтадо, **هَذَا** хабари, марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний. **كُرَّاسٌ** маҳзуф мубтадога хабар, маҳзуф мубтадо **هَذَا** .

"Маҳзуф" олиб ташланган.

خُذِ الْقَلَمَ - **خُذْ** - амр феъли, сукунга мабний, ичида яширинган ёпиқ мухотоб **أَنْتَ** замир мустатир фоили бор, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки замирлар ўз ҳаракатига

мабнийдир, замирлардан أَنْتَ фатҳага мабний. الْقَلَمُ мафъулун биҳи, мансуб, насблик аломати зоҳирий фатҳа.

Луғат

خُذْ – ол

هَاتِ – бер, келтир

وَرَقْ – варақ

هُوَ – у (олмош)

أَنَا – мен

مِسْطَرٌّ – чизғич, линейка

كُرَّاسٌ – дафтар

رِيشَةٌ – перо (пат қалам)

أَنْتَ – сен

مَا – нима ? مَا هَذَا – нима бу ?

الدَّرْسُ الْخَامِسُ

Бешинчи дарс Изофа, хабар навлари ва ҳарфи жар

Икки исмнинг бир - бирига қўшилишига **изофа** дейилади. Қўшилган икки исмнинг биринчиси **музоф** - қўшилган, иккинчиси **музофун** илайҳи - унга қўшилган дейилади. М: مَكْتَبُ الْمُعَلِّمِ ، قَلَمُ مُحَمَّدٍ

Музоф ҳар хил ҳаракатда бўлиб, "танвин" ва "алиф ва лом" ни қабул қилмайди. Эъробда музоф эътиборга олинади, маъно музофун илайҳидан айтилади.

Изофалар "нинг" қўшимчаси билан қўшилади.

Музофун илайҳи доимо эъроби "жар" бўлиб, танвин келса "алиф ва лом" келмайди, "алиф ва лом" келса "танвин" келмайди. Музофун илайҳини эъробда аҳамияти йўқ.

Хабарлар икки хил бўлади: **муфрад хабар** فَرِيدٌ مُجْتَهِدٌ каби, **жумла хабар** فَرِيدٌ يَشْرَبُ الشَّايَ каби. Жумла дейилганда "жумлайи феълия" ва "жумлайи исмия" ҳар иккаласи ҳам тушинилади. Демак, "жумла хабар" дейилганда "жумлайи феълия" ёки "жумлайи исмия"дан бири бўлиши мумкин.

Мубтадонинг хабари жумла бўлганда мубтадога қайтадиган замир бўлиши керак. فَرِيدٌ يَشْرَبُ الشَّايَ нинг هُوَ замир мустатир фоили мубтадога қайтяди.

Бу замир мубтадога мос бўлиши керак, қайтадиган замир фоил, мафъулун биҳи, музофун илайҳи ва мажрур замир ҳам бўлиши мумкин.

Ҳарфи жар - исми жар қилувчи ҳарф, мажрур - жар қилинган исм.

Ҳарфи жарлар ўзидан кейин келган исми мажрур қилиб унинг вазифаси мажрурни ўзидан олдинги ёки ўзидан кейинги феълга ёки шубҳий феълга боғлашдир.

Шубҳий феъллар ҳам феълларга ўхшаб исмларга кириб бирини "раф" иккинчисини "насб" қилади. Шубҳий феъллар исми масдар, исми фоил, исми мафъул, исми тафзил, сифати мушаббаҳа, исми муболаға ва исми феъллардир. Ҳарфи жар мажрурни боғлайдиган калима "мутааллиқ" дейилади.

5-машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб нима учун мубтадо ва хабар бўлганини қоидалар асосида изоҳланг ҳамда изофа ва хабар турларини аниқланг.

هَذَا مَقْعَدُ التِّلْمِذِ ، هَذَا مَكْتَبُ الْمُعَلِّمِ ، خَذِ الْوَرَقَ ، هَاتِ الْمَاسِكَةَ ، مَا هَذَا ؟ - كُرْسِيٌّ ، فَرَيْدٌ يَقْرَأُ الدَّرْسَ ، هَاتِ الْمِمْحَاةَ ، هَاتِ الْمِسْطَرَّ ، مَا هَذَا ؟ - هَذَا كِتَابٌ ، التِّلْمِذُ يَقْرَأُ الدَّرْسَ فِي الْفَصْلِ ، الْمُعَلِّمُ يَكْتُبُ فِي الْمَدْرَسَةِ ، التِّلْمِذُ يَكْتُبُ فِي الْمَدْرَسَةِ ، عُثْمَانُ يَقْرَأُ الدَّرْسَ فِي الْفَصْلِ ، عَبْدُ اللَّهِ فِي الْفَصْلِ يَكْتُبُ ، مَا هَذَا ؟ - هَذَا حَبْرٌ .

هَذَا مَقْعَدُ التِّلْمِذِ - هَذَا мубтадо, марфуъ - рафланган, исми ишоралар мабнийдир, исми ишоралардан هَذَا раф ўрнида сукунга мабний. مَقْعَدٌ - музоф, التِّلْمِذِ - музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи мубтадога хабар, марфуъ рафлик аломати зоҳирий замма. يَقْرَأُ - музореъ феъли мубтадога жумла хабар, هُوَ - замир мустатир фоили бор, мубтадога қайтяди, هُوَ фоили марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки, замирлар мабнийдир замирлардан هُوَ фатҳага мабний. الدَّرْسَ - мафъулун бихи, мансуб насблик аломати зоҳирий фатҳа. فِي - ҳарфи жар, الْفَصْلِ - исми мажрур, жарлик аломати зоҳирий касра, жар ва мажрур мутааллиқи يَقْرَأُ феълига.

Луғат

مَقْعَدُ التِّلْمِذِ – парта (ўқувчининг ўтирадиган жойи)

مَكْتَبُ الْمُعَلِّمِ – ёзув столи (ўқитувчининг ёзадиган жойи)

مَاسِكَةٌ – ручка

مَدْرَسَةٌ – мадраса

مِمْحَاةٌ – ўчирғич

فَصْلٌ – синф

شَايٌ – чой

حَبْرٌ – сиёҳ

يَقْرَأُ – ўқияпти

يَشْرَبُ - ичаяпти

كُرْسِيٌّ – курси, стул

فِي – да ? (кўмакчи)

الدَّرْسُ السَّادِسُ

Олтинчи дарс
Мутаъаддий феъллар

Феъл пайдо бўлаётганда феъл фоилдан бошқа нарсага таъсир қилмасдан фақатгина фоилнинг ўзида содир бўлса "лозим феъл" - "ўтимсиз феъл" дейилади. М: ، نَامَ الْوَلَدُ ، قَامَ الْمُعَلِّمُ ، قَعَدَ التِّلْمِيذُ ، قَامَ الْمُعَلِّمُ каби.

Агар феъл содир бўлаётганда феъл фоил тамонидан бажарилиб, бошқа нарсага таъсир қилса ва унда кўринса "мутаъаддий феъл" дейилади.

М: خَذَ الْوَرَقَ ، عُثْمَانُ يَقْرَأُ الدَّرْسَ каби.

"Мутаъаддий феъл" деб, фоили ва мафъули бўлган ва мафъулун бихига мухтож бўлган феълларга айтилади. Яъни, кимни ёки нимани сўроғига жавоб бўлади.

"Лозим феъл" деб, мафъули бўлмаган, балки, мафулун бихини ўзига маънода "харфи жар"лар ёрдамида қабул қилган ва мафъулун бихига мухтож бўлмаган феълларга айтилади. Яъни кимга ёки нимага ва кимдан ёки нимадан каби саволларга жавоб бўлади.

М: أَدْخَلَ الرَّذْهَةَ каби маънода إِلَى харфи жар орқали мафъулун бихини қабул қилди.

Баъзан маънода унга далолат қиладиган ишора бўлса мубтадо ёки хабар, баъзан феъл ҳам ҳазф қилинади. М: عَبَدُ اللَّهَ ، مَنْ فِي الْفَضْلِ ، كَائِنٌ ، ثَابِتٌ ، مُسْتَقَرٌّ ، كَائِنٌ ، ثَابِتٌ ، مُسْتَقَرٌّ ، كَائِنٌ ، ثَابِتٌ ، مُسْتَقَرٌّ

مَوْجُودٌ

مَنْ билан аниқ бир шахсга мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб, мубтадо бўлади.

б-маишқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда мутаъаддий ва лозим феълларни ажратинг.

خَذَ الْمُقَلِّمَةَ ، خَذَ الْكَبْرِيَّتَ ، هَاتِ الْمِحْفَظَةَ ، أَدْخَلَ الرَّذْهَةَ ، مَا هَذَا ؟ - شَبَّكَ ، هَاتِ الْمِبْرَةَ ، الْمِصْبَاحُ فِي الْحُجْرَةِ ، إقْرَأِ الدَّرْسَ ، مَنْ هَذَا ؟ - مُعَلِّمٌ ، أَدْخَلَ الْحُجْرَةَ ، إفْهَمِ الدَّرْسَ ، أَقْعُدْ عَلَى الْكُرْسِيِّ ، هَاتِ التَّبَاشِيرَ ، مَنْ يَقْرَأُ الدَّرْسَ

فِي الْفَصْلِ ؟ - عَبْدُ اللَّهِ ، مَنْ فِي الْفَصْلِ ؟ ، مَنْ يَحْفَظُ الدَّرْسَ ؟ ، الْمُعَلِّمُ يَقْعُدُ عَلَى الْكُرْسِيِّ ، كَرِيمٌ يَفْهَمُ الدَّرْسَ ، السَّاعَةُ فِي الْفَصْلِ .

مَنْ هَذَا ؟ - مَنْ بИLAN аниқ бир шахсга мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб мубтадо, هَذَا хабари. مَعْلَمٌ маҳзуф мубтадога хабар, маҳзуф мубтадо هَذَا.

عَبْدُ اللَّهِ - عَبْدٌ - музоф, اللَّهُ - музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадо, маҳзуф يَقْرَأُ жумла хабар, музореъ هُوَ замир мустатир фоили бор, мубтадога қайтяди.

مَنْ فِي الْفَصْلِ ؟ - مَنْ بИLAN аниқ бир шахсга мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб мубтадо, فِي - ҳарфи жар, الْفَصْلُ - мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф مَوْجُودٌ га, маҳзуф مَوْجُودٌ мубтадога хабар.

Афъалу умумларни ҳазф қилиш жоиз деб مَوْجُودٌ ни ҳазф қилдик.

Луғат

أَدْخَلَ - кир	مِحْفَظَةٌ - сумка, папка
شَبَّكَ - дераза	رَدَاهَةٌ - зал
مِزْرَافَةٌ - чопқи, қаламтарош	مِصْبَاحٌ - чирок
إِفْهَمَ - тушун	كِبْرِيْتٌ - гугурт
تَبَاشِيرٌ (طَبَاشِيرٌ) - бўр	حُجْرَةٌ - хужра
مِقْلَمَةٌ - қаламдон	عَلَى - ...га (кўмакчи), устига

الدَّرْسُ السَّابِعُ

Еттинчи дарс Зарф ёки мафъулун фиҳи

كَانَئِنُّ - аслида, أَيْنَ اللَّوْحُ كَانَتْ أَيْنَ, афъалу умумларни ҳазф қилиш жоиз деб ни ҳазф қилдик, бўлди, Аَيْنَ зарф бўлиб, истифҳомлик маъносини ўз ичига олгани учун уни гапнинг бошига ёздик, أَيْنَ اللَّوْحُ бўлди, Аَيْنَ маърифа эмас накра бўлгани учун, уни хабари муқаддам дедик, أَيْنَ اللَّوْحُ ни эса мубтадои муаххар дедик. **Хабари муқаддам** - олдин келган хабар, **мубтадои муаххар** - кеч келган мубтадо.

Бирон бир воқеа – ҳодиса ёки иш ҳаракат унда содир бўлган вақтни ёки ўринни билдирган калималарга "зарф" ёки "мафъулун фийҳи" дейилади.

"Мафъулун фийҳи"лар иккига бўлади: "зарфи замон" ва "зарфи макон". Иш ҳаракат унда содир бўлган вақтни билдирган калималарга "зарфи замон" дейилади.

М: قَبْلَ ، بَعْدَ ، صَبَاحًا ، مَسَاءً

Ўринни билдирган калималарга "зарфи макон" дейилади. М: هُنَا ، وَرَاءَ ، أَمَامَ

Зарфлар ҳам мафъулларга киргани учун эъроби насб бўлади.

Зарфлар ҳам ҳарфи жарлар каби феълга ёки шубҳий феълга мутааллиқ бўлади.

7-маишқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда зарфларни ажратинг.

أَيْنَ اللَّوْحِ ؟ ، أَيْنَ الْمِحْرَبَةِ ؟ ، أَيْنَ الْحِزْبِ ؟ ، أَيْنَ النَّشَافَةِ ؟ ، أَيْنَ مَقْعَدِ التِّلْمِيذِ ؟ ، أَيْنَ الْمِصْبَاحِ ؟ ، أَيْنَ الْمِرْأَةِ ؟ ، أَيْنَ الطَّبَاشِيرِ ؟ - عَلَى مَكْتَبِ الْمُعَلِّمِ ، أَيْنَ السَّاعَةِ ؟ ، إِقْرَأْ هُنَا ، أَيْنَ الْمِمْحَاةِ ؟ - هُنَا ، أَيْنَ الْمَاسِكَةِ ؟ - هُنَا فِي الْمِقْلَمَةِ ، أَيْنَ الْمُعَلِّمِ ؟ - فِي الْفَصْلِ ، أَيْنَ التِّلْمِيذِ ؟ - فِي الْمَدْرَسَةِ ، أَيْنَ عَبْدُ اللَّهِ ؟ - فِي الْفَصْلِ يَكْتُبُ ، أَيْنَ الْوَرَقِ ؟ ، أَيْنَ الْكُرَّاسِ ؟ ، أَيْنَ الْقَلَمِ ؟ - هَاتِ .

зарф маҳзуф مُسْتَقَرٌّ га бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки зарфлар мабнийдир, зарфлардан أَيْنَ фатҳага мабний. التَّبَاشِيرُ - мубтадои муаххар, марфуъ рафлик аломати замма. عَلَى - ҳарфи жар, مَكْتَبِ - музоф, الْمُعَلِّمِ - музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи бўлиб жарга мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф مُسْتَقَرٌّ га, маҳзуф مُسْتَقَرٌّ маҳзуф мубтадога хабар, маҳзуф мубтадо التَّبَاشِيرُ.

أَنْتَ замир замми феоли бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки замирлар ўз ҳаракатига мабнийдир, замирлардан أَنْتَ фатҳага мабний. هُنَا - إِقْرَأْ га зарфи макон, масуб, насб маҳалида сукунга мабний, чунки зарфлар ўз ҳаракатига мабний, зарфларда هُنَا сукунга мабний.

зарф маҳзуф مُسْتَقَرَّةٌ га бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки зарфлар мабнийдир, зарфлардан أَيْنَ фатҳага

мабний. **أَلْمِنْحَاةُ** - мубтадои муаххар. Марфуъ, рафлик аломати замма. **هنا** - маҳзуф **مُسْتَقْرَّةٌ** га зарфи макон бўлиб, мансуб, насб маҳалида сукунга мабний, чунки зарфлар ўз ҳаракатига мабний, зарфларда **هنا** сукунга мабний, маҳзуф **مُسْتَقْرَّةٌ** маҳзуф мубтадога хабар, маҳзуф мубтадо **أَلْمِنْحَاةُ** .

ثَابِتٌ га бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний. **أَلْمَاسِكَةُ** - мубтадои муаххар, марфуъ рафлик аломати замма. **هنا** - маҳзуф **ثَابِتٌ** га зарфи макон бўлиб, мансуб, насб маҳалида сукунга мабний, чунки зарфлар ўз ҳаракатига мабний, зарфларда **هنا** сукунга мабний, **في** - ҳарфи жар, **أَلْمِقْلَمَةُ** жарга мажрур, жарлик аломати касра, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф уша **ثَابِتٌ** га, маҳзуф **ثَابِتٌ** маҳзуф мубтадога хабар, маҳзуф мубтадо **أَلْمَاسِكَةُ** .

مَوْجُودٌ га бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки зарфлар мабнийдир, зарфлардан **أَيْنَ** фатҳага мабний. **أَلْمُعَلِّمُ** - мубтадои муаххар, марфуъ рафлик аломати замма. **في** - ҳарфи жар, **أَلْمِقْلَمَةُ** жарга мажрур, жарлик аломати касра, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф **مَوْجُودٌ** га, маҳзуф **مَوْجُودٌ** маҳзуф мубтадога хабар, маҳзуф мубтадо **أَلْمُعَلِّمُ** .

مَوْجُودٌ га бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки зарфлар мабнийдир, зарфлардан **أَيْنَ** фатҳага мабний. **عَبْدُ** - музоф, **اللَّهُ** - музофун илайҳи, мажрур жарлик аломати касра, музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадои муаххар, марфуъ, рафлик аломати замма. **في** - ҳарфи жар, **أَلْمِقْلَمَةُ** жарга мажрур, жарлик аломати касра, жар ва мажрур мутааллиқи **يَكْتُبُ** га, **يَكْتُبُ** - маҳзуф мубтадога жумла хабар, музореъ феъли, марфуъ рафлик аломати замма, **هُوَ** замир мустатир фоили бор, **هُوَ** фоили марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки, замирлар мабнийдир замирлардан **هُوَ** фатҳага мабний. Маҳзуф мубтадо **عَبْدُ اللَّهِ** .

Луғат

لَوْحٌ – доска

مَجْبَرَةٌ – сиёҳдон

مَدْرَسَةٌ – мадраса, мактаб (дарс ўқийдиган жой)

أَيْنَ – қаерда?

مُسْتَقَرٌّ – жойлашган, қарор топган

هنا – шу ерда

ثابت – собит, бор

مَوْجُودٌ – бор, топилади

كائن - бор

طَبَاشِيرٌ - бўр

الدَّرْسُ الثَّامِنُ

Саккизинчи дарс Нидо ва мунодо

Нидо - чақириш, мунодо - чақирилувчи.

Нидо - чақириш учун ишлатиладиган махсус ҳарфларнинг бири билан бўлади.

Мунодо - нидо ҳарфларидан сўнг келиб, чақирувчига бурилишни ва унинг сўзига эътибор қилиши талаб қилинган исмдир.

Мунодо тўрт хил бўлади: 1) мунодои муфрад, 2) мунодои музоф, 3) мунодои накраи мақсуда, 4) мунодои накраи ғайри мақсуда.

1. Мунодои муфрад изофа бўлмаган, икки исмдан қўшилиб ясалган мураккаб алам ҳам бўлмаган исмларга айтилади. Мунодои муфрад заммага (ёки нимага кўра марфуъ қилинса шунга биноан) мабний бўлади. М: يَا فَرِيدُ ، يَا مُحَمَّدُ ، يَا مُحَمَّدَانِ ، يَا مُحَمَّدُونَ

2. Мунодои музоф деб, икки исмнинг бир бирига қўшилишидан ясалган изофалик алам, лақаб ва куня исмларга айтилади. М: يَا عَبْدَ اللَّهِ ، يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ ، يَا رَسُولَ اللَّهِ ، يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ، يَا أُمَّ كَرِيمٍ ، يَا أُمَّ زَيْدٍ ، يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ، يَا أَبَا هُرَيْرَةَ .

Мунодои музоф фатҳага (ёки нимага кўра насб қилинса шунга биноан) мансуб бўлади⁷.

⁷ 3. Мунодои накраи мақсуда тайинли бир шахс қасд қилинган накра исмга айтилади. Масалан кўпгина номаълум кишиларнинг орасидан исмини билмаган ёки исмини билса ҳам исмини ошқор қилишни истамаган кишига يَا أَسْتَاذُ ، يَا تَلْمِيذُ ، يَا فُلَانُ ، يَا رَجُلُ дейилади. Мунодои накраи мақсуда ҳам заммага (ёки нимага кўра марфуъ қилинса шунга) мабний бўлади.

4. Мунодои накраи ғайри мақсуда тайинли бир шахс қасд қилинмасдан балки, бир сифат остига кирган ҳар бир кишига айтилади. Масалан бир кўзи ожиз киши кўчанинг у томонига ўтмоқчи бўлса ўзини кўчанинг у томонига ўтказиб қўйадиган кишига يَا رَجُلًا خُذْ بِيَدِي дейди, бунда رَجُلًا дан муайян бир киши қасд қилинмасдан балки кўча бўйидаги ҳамма кишилар қасд қилинади, ёки муаллим қийин бир масалани сўзлаш олдидан шогирдларининг диққатини жалб қилиш учун يَا غَافِلًا дейди, бунда غَافِلًا дан тайинли бир шогирд қасд қилинмасдан, балки ҳар бир ғафлат босган шогирднинг диққат билан тинглаши талаб қилинади.

М: يَا حَاجًّا ، يَا رَاكِبًا ، каби.

Мунододан амр ёки нахийй яъни, бирор бир ишни бажариши ёки бажармаслиги, ёки, саволга жавоб бермоқлиги талаб қилинади.

Мунодалар эъробда насб бўлади.

Нидо ҳарфлари ушбулар : يَا ، أَيَا ، هَيَا ، أَيُّ ، أ

кабилар. يَا عَبْدَ اللَّهِ ، أَيَا عَبْدَ الْكَرِيمِ ، هَيَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ ، أَيُّ جَمَالَ الدِّينِ ، أَعِمَادَ الدِّينِ

8-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда нидо турларини аниқланг.

أَيْنَ الْكِتَابُ ؟ - الْكِتَابُ عَلَى مَكْتَبِ الْمُعَلِّمِ ، أَيْنَ الْوَلَدُ ؟ - فِي الدَّارِ ، هَذَا رَفٌّ ، سَعِيدٌ يَشْرَبُ الشَّايَ بِالْفُنْجَانِ ، عَثْمَانُ يَأْكُلُ الطَّبِيخَ ، أَيْنَ سَخَانَةُ الْمَاءِ ؟ - هَاتِ سَخَانَةَ الشَّايِ ، مَنْ يَقْرَأُ فِي الْبَيْتِ ؟ ، مَنْ يَأْكُلُ الطَّبِيخَ ؟ ، هَاتِ الْمِبْرَةَ يَا سَعِيدُ ، اشْرَبِ الشَّايَ بِالسُّكَّرِ ، كُلِ الطَّبِيخَ ، خُذِ الشَّافَةَ يَا كَرِيمُ ، اقْرَأِ الدَّرْسَ يَا فَرِيدُ ، مُحَمَّدٌ يَشْرَبُ الْقَهْوَةَ ، اشْرَبِ الْقَهْوَةَ بِالسُّكَّرِ يَا عَبْدَ اللَّهِ ، مَنْ يَشْرَبُ الشَّايَ فِي الدَّارِ ؟ - سَعِيدُ ، مَا هَذَا ؟ - سَكَّرُ ، الْوَلَدُ يَأْكُلُ .

أَيْنَ зарф маҳзуф ْمَوْجُودٌ га бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ раф маҳалида фатҳага мабний. الْوَلَدُ - мубтадои муаххар, марфуъ рафлик аломати замма فِي - ҳарфи жар, الدَّارِ жарга мажрур, жарлик аломати касра, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф ْمَوْجُودٌ га, маҳзуф ْمَوْجُودٌ маҳзуф мубтадога хабар, маҳзуф мубтадо .

أَنْتَ марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки, замирлар мабнийдир замирлардан أَنْتَ фатҳага мабний. يَا - ҳарфи нидо, сукунга мабний, سَعِيدُ мунодои муфрад, насб маҳалида заммага мабний.

يَا - ҳарфи нидо, сукунга мабний, عَبْدُ - музоф, اللَّهُ - музофун илайҳи, мажрур жарлик аломати касра, музоф ва музофун илайҳи бўлиб мунодои музоф, мансуб, насблик аломати фатҳа.

Луғат

رَفٌّ - токча

سَخَانَةُ الْمَاءِ - самовар

فُنْجَانٌ - пиёла

طَبِيخٌ - овқат

يَأْكُلُ - еяпти

دَارٌ - ҳовли

سَخَانَةُ الشَّايِ - чойнак

بَيْتٌ - уй

قهوة – қаҳва

سُكَّر - шакар

يا – эй, ҳой

ب - билан (кўмакчи)

الدَّرْسُ التَّاسِعُ

Тўққизинчи дарс
Феъл ва феъл турлари

Иш - ҳаракат ва унинг қилинган замони ва бажарувчи шахсни билдирган калималарга феъл дейилади. Ҳар бир феълдан уч нарса тушунилади: 1) иш - ҳаракат, 2) унинг бажарилиш замони, 3) бажарувчиси. Масалан: ضَرَبْتُ феълдан "уриш" ҳаракати, сўзловчининг "(ур) - дим" деган сўзидан ким тамонидан бажарилгани ва айтилган замондан олдин яъни "ўтган замон" да бажарилганлиги тушунилади.

Феъл бажарилиш замонига кўра уч хил бўлади: "мозий" - "ўтган замон феъли", "музореъ" - "ҳозирги ва келаси замон феъли", "амр" - "буйруқ феъли".

Иш - ҳаракатнинг айтилган замондан олдин бажарилганини англатган калимага "феъли мозий" дейилади. "Мозий феълининг" асосий аломатлари сукунлик муаннас "то" ни ва "заммага" хос бўлган "мутаҳаррик замири муттасилларни" қабул қилиши. Масалан: ضَرَبْتُ ، ضَرَبْتُ каби. "Мозий феълларининг" ҳаммаси мабний бўлиб, аслий биноси "фатҳага" бўлади. М: ضَرَبْتُ ، ضَرَبْتُ каби.

Агар унга "жамоат вови" ёпишиб келса "биноси" заммага бўлади. М: ضَرَبُوا ، قَعَدُوا ، ضَرَبْتُ каби. Агар унга "заммага" хос "мутаҳаррик замири муттасиллар" ва "жамоат муаннас нуни" туташиб келса "биноси" сукунга бўлади. М: ضَرَبْتُ ، قَعَدْتُ ، شَرِبْتُ каби.

Демак, "мозий феъли" нинг эъробидида учта ҳолат бўлиб уччаласи ҳам мабнийдир: замма, фатҳа ва сукун⁸.

Айтилиш замонидан сўнг бирор иш бажариши мухотоб - тингловчидан талаб қилинган калимага амр - буйруқ феъли дейилади. Масалан: اِشْرَبْ ، اُقْعِدْ ، اِضْرِبْ

⁸ Баъзи мозий феъллари борки, уларнинг феъл ёки исимлигида наҳу олимлари ихтилоф қилишган. Улар тўртта калимадир: عَسَى ، لَيْسَ ، بَشَى ، نَعِمَ . Бу ҳақдаги саҳиҳ - туғри гап булар мозий феълдир. Бунга далилимиз юқорида айтилган мозий феълининг асосий аломатлари "сукунлик муаннас то" ва "заммага" хос бўлган "мутаҳаррик замири муттасилларни" қабул қилиши. М: نَعِمْتُ ، بَشَيْتُ ، عَسَيْتُ ، لَيْسْتُ ، كُنْتُ

кабилар. Амр феълининг асосий аломатлари "мухотаба - муаннас йо"ни қабул қилиши, "таъкид нунларининг" кириши ва бирор ишни бажариши ундан талаб қилинмоқлиги. М: *إشْرَبِي ، إِشْرَبِي ، إِشْرَبِي ، إِشْرَبِي ، إِشْرَبِي* каби. Амр феъллари ҳам мабний бўлиб, аслида "сукунга" мабний бўлади. М: *إشْرَبَ ، أَقْعَدَ ، إِشْرَبَ* каби. Агар амр феъли ҳарфи иллат билан тугаган бўлса, охиридаги иллат ҳарфни тушиб қолишига кўра мабний бўлади. М: *أدْعُ ، إِحْشَ ، إِبْرَ* каби. Агар калима "тасния" ёки "жами музаккар" ёки "мухотаба муаннас йо"си бўлса амр феълининг биноси "ҳазфи нун" - зоида нунни олиб ташлашга кўра бўлади. М: *فُومَا ، فُومُوا ، فُومِي* каби. Агар "таъкид нунлари" тутшиб келса амр феълининг биноси "фатҳага" кўра бўлади. М: *إِبْرِيْن ، إِحْشِيْن ، إِحْشِيْن ، إِحْشِيْن ، إِحْشِيْن* каби.

Демак, "мозий феъли"нинг эъробидида учта ҳолат бўлгани каби амр феълида ҳам тўрттала ҳолат бўлиб ҳаммаси ҳам мабнийдир: сукун, ҳазфу ҳарфи илла, ҳазфу нуни зоида ва фатҳа⁹.

Биз бу ўринда феълларнинг тусланиши ва уларнинг "соғ" ёки "касал" феъллардан эканлигини ўрганмаймиз. Буларни билиш учун сарф илмини ўргатадиган китобларга, жумладан "Жаноҳ ут-толиб", "Мукаммал сарф дарслиги", "Бошланғич сарф дарслиги" каби китобларга мурожаат қилинсин.

9-машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда феъл турларини аниқланг.

أَيْنَ الْمُصَلِّي؟ هَاتِ الْمِسْوَاكَ ، اُدْخُلِ الرَّدْهَةَ ، سَلِّمْ يَحْفَظُ الدَّرْسَ ، اِحْفَظِ الدَّرْسَ ، هَذَا بَابٌ ، مَنْ يَحْفَظُ الدَّرْسَ؟ - كَرِيمٌ ، أَوْلَدُ يَنَا مَ عَلَى السَّرِيرِ ، مُحَمَّدٌ يَأْكُلُ الْخُبْزَ ، كُلِ اللَّحْمَ ، أَيْنَ الْمِسْوَاكُ؟ - هُنَاكَ عَلَى مَكْتَبِ الْمُعَلِّمِ ، تَعَالِ هُنَا ، مُحَمَّدٌ يَأْكُلُ اللَّحْمَ ، هَاتِ الْمِبْرَةَ ، أَيْنَ الْكُرَّاسُ؟ - هُنَاكَ عَلَى مَقْعَدِ التَّلْمِيذِ ، اَلْكِتَابُ فِي الْحِزَانَةِ ، سَلِّمْ يَشْرَبُ الشَّايَ ، مَنْ فِي الْبَيْتِ؟ ، مَنْ فِي الدَّارِ؟ ، اِشْرَبِ الْقَهْوَةَ بِالسُّكَّرِ .

⁹ Баъзи мозий феъллар хусусида наху олимлари феълми ёки исим деб ихтилоф қилишганидек баъзи амр феълларида ҳам ихтилоф қилишди. Улар учта калимадир: *هَاتِ ، تَعَالِ ، هَلِّمْ*. Бундаги туғри гап феъли амр эканлиги, чунки булар амр феълининг асосий аломати бўлган "мухотаба муаннас йо"ни қабул қилишлигидир. М: *هَاتِي ، هَاتِي ، هَاتِي ، هَاتِي ، هَاتِي* каби ва яна унда ихтилоф бўлмаган амр феъли каби муфрад, тасния ва жамда тусланиши. М: *هَلِّمْ هَلِّمْ هَلِّمْ هَلِّمْ هَلِّمْ ، هَاتِ هَاتِي هَاتِي هَاتِي هَاتِي ، تَعَالِ تَعَالِيَا تَعَالُوا ، تَعَالِ تَعَالِيَا تَعَالُوا*

هَلِّمِي هَلِّمًا هَلِّمُنْ ، هَاتِي هَاتِيَا هَاتِيْن ، تَعَالِي تَعَالِيَا تَعَالِيْن

أَيْنَ الْمُصَلَّى - أينَ الْمُصَلَّى зарф махзуф مُسْتَقَرٌّ га бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ рафлик аломати тақдирий замма раф маҳалида фатҳага мабний. الْمُصَلَّى - мубтадои муаххар, марфуъ рафлик аломати тақдирий замма, (الْمُصَلَّى - йа мутахаррик мақобли фатҳали деб йани алифга қалб қилдик الْمُصَلَّى бўлди).

كَرِيمٌ - Мубтадо, махзуф يُحْفَظُ жумла хабар, музореъ феъли هُوَ замир мустатир фоили бор, мубтадога қайтяди.

تَعَالَى - تَعَالَى - амр феъли أَنْتَ замир мустатир фоили бор, أَنْتَ фоили раф маҳалида фатҳага мабний рафлик аломати тақдирий замма, замирлар мабнийдир замирлардан أَنْتَ фатҳага мабний. هُنَا - هُنَا га зарфи макон мансуб, насб маҳалида сукунга мабний. مَنْ فِي الْبَيْتِ - مَنْ فِي الْبَيْتِ - истифҳом бўлиб, аниқ бир шахсга мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб мубтадо, сукунга мабний فِي ҳарфи жар сукунга мабний, الْبَيْتِ мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи махзуф مَوْجُودٌ га, махзуф مَوْجُودٌ мубтадога хабар.

Луғат

مُصَلَّى - жойнамоз

مِسْوَاكٌ - мисвок

سَرِيرٌ - каравот

حَمٌّ - гўшт

خِرَانَةٌ - шкаф, жавон

ع - е

يُحْفَظُ - ёдлаяпти

بَابٌ - эшик

نُونٌ - нон

تَعَالَى - кел

هُنَا - у ерда

يَنَامُ - ухляяпти

الدَّرْسُ الْعَاشِرُ

Ўнинчи дарс

Амр яшаш

Амр феъли музореъ феълининг олтига мухотобидан икки йўл билан ясалади. Биринчи йўл музореъ феълининг охирига қараймиз агар соғ ҳарф бўлса сукун қиламиз (تَضْرِبُ - اضْرِبْ), агар тасния, жами музакар ёки мухотаба муфради муаннас зоида нунлари бўлса олиб ташлаймиз (اضْرِبُوا، اضْرِبْنَا، اضْرِبِي), агар

жами муаннас нуни яъни нуни нисва бўлса ўз ҳолида қолдирилади (تَضْرِبَنَّ - اضْرِبَنَّ), ёки агар калиманинг охири иллат ҳарфи бўлса ҳам олиб ташлаймиз (تَرْمِي - اِزْمِ ، تَدْعُو -) (اُدْعُ), ёки агар музоъафи сулосий бўлса яъни охирги икки ҳарфи бир жинсдан бўлган феъллардан бўлса ҳаракатларнинг ичида энг енгил ҳаракат бўлган фатҳа билан ўқилади (اَتَيْنَ) (تَفِيْرُ - فِرَّ ، تَرْدُ - رُدَّ ، تَعَضُّ - عَضَّ). Иккинчи йўл билан ҳарфи музореъатни (اَتَيْنَ) олиб ташлаймиз ва ундан кейинги ҳарфга қараймиз, агар ҳаракатли ҳарф бўлса шу бўйича қолдирамиз (تَتَدَارَكُ - تَدَارَكُ ، تَتَفَصَّحُ - تَفَصَّحُ ، تُسَافِرُ - سَافِرٌ ، تُصَرِّحُ - صَرِّحٌ) , агар сукукли бўлса يَنْفَعُ نИНГ عَيْن ни баробарига қараймиз, заммалик бўлса калиманинг бошига заммалик ҳамзани келтирамиз (تَنْصُرُ - اَنْصُرُ ، تَشْرُفُ - اَشْرُفُ) , агар фатҳалик ёки касралик бўлса калиманинг бошига касралик ҳамзани келтирамиз (تَضْرِبُ - اضْرِبُ ، تَسْمَعُ - اِسْمَعُ ، تَنْسَجِبُ - اِنْسَجِبُ ، تَحْمَارُ - اِحْمَارٌ ، تَحْدُوْدُبُ - اِحْدُوْدُبُ).

Ифъол бобида яъни, أَكْرَمَ ни музореъ мутакаллимида музореъат ҳарфи бўлган ҳамза билан бу бобнинг зоида ҳамзаси бир жойда келиб қолди (اَأْكُرِمُ) , талаффуз қилиш қийин бўлиб қолди деб боб аломати бўлган зоида ҳамзани олиб ташладик. Шунга кўра мутакаллимига тобеъ қилиб музореъ феълнинг қолганларида ҳам зоида ҳамза олиб ташланади نُكْرِمُ ، تُكْرِمُ ، يُكْرِمُ каби. Шунинг учун ифъол бобида амр ясаш вақтида музореъат ҳарфини олиб ташлаш билан боб аломати бўлган фатҳалик зоида ҳамзани айтишга имкон туғилгани учун музореъат ҳарфини олиб ташлаганимиздан сўнг, кейинги ҳарф сукуклик бўлишига қарамасдан аслий фатҳали зоида ҳамза ўрнига қайтариш билан ўқилади تُحْسِنُ - أَحْسِنُ ، تُكْرِمُ - أَكْرِمُ .

Агар феъллимиз "маҳмузли" яъни فَعَلَ ни "фо"си ёки "айни" ёки "ломи" нинг биттасини баробарида ҳамза келган бўлса амр ясаш қўйидаги мисоллар каби бўлади: تَأْخُذُ да охиридаги ҳарфни сукун қилиб, ҳарфи музореъатни олиб ташлаганимиздан сўнг, ҳамзадан кейинги ҳарф ҳаракатли бўлгани учун ҳамзадан беҳожат бўлинди деб олиб ташладик خُذُ бўлди. تَسْأَلُ да охиридаги ҳарфни сукун қилиб, ҳарфи музореъатни олиб ташлаганимиздан сўнг سَأَلَ бўлди. Ҳамзанинг ҳаракатини олдидаги ҳаракат талаб "синга" олиб берамиз ва ҳамза билан "лом" нинг ўртасида ижтимои сукунайин бўлди деб ҳамзани ҳам ҳазф қиламиз سَلُ бўлди. Ёки юқорида келтирилган умумий амр ясаш қоидасига кўра اِسْأَلُ бўлади. اِفْرَأُ ҳам умумий қоида билан ясалади.

Бу қоидаларни тўлиқ ва мукаммал билиш учун сарф китобларига қаралсин. Сарф илмини аввал мукаммал ўрганиб сўнг наҳу илми ўрганилса фойдаси кўпроқ ва мукаммал тушинишга ёрдам беради. Шу сабабли сарф фанини ўқиганларга эслатма, ўқимаганларга умумий тушунча сифатида қоидаларни умумий қисқача келтирдик.

10-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда феъл турларини аниқланг.

هُوَ تَلْمِيذٌ ، أَنَا مُعَلِّمٌ ، أَنْتَ تَلْمِيذٌ ، الْفَرَسُ يَرْكُضُ ، أَيِنَّ الْمُهْرُ ؟ ، الدَّيْكَ يَصِيحُ ، أَيِنَّ الشَّوْرُ ؟ ، مَتَى تَقْرَأُ ؟ ، أَرْكُضُ يَا سَعِيدُ ، أَخْرُجْ مِنَ الْفَصْلِ ، أَنَا أَكْتُبُ ، هُوَ يَصِيحُ ، أَنَا تَلْمِيذٌ ، أَكْتُبُ يَا عَثْمَانَ ، الْمُهْرُ يَرْكُضُ فِي الدَّارِ ، أَيِنَّ الْبَقْرَةَ ؟ ، هُوَ يَشْرَبُ الشَّايَ ، أَنْتَ تَشْرَبُ الشَّايَ ، أَيِنَّ الْفَرَسُ ؟ - فِي الدَّارِ ، أَنَا أَقْرَأُ الدَّرْسَ ، أَنْتَ تَفْهَمُ الدَّرْسَ يَا سَعِيدُ ، أَنَا أَحْفَظُ الدَّرْسَ ، أَنْتَ تَنَامُ عَلَى السَّرِيرِ ، الشَّوْرُ يَأْكُلُ ، أَنَا أَرْكُضُ ، إِشْرَبُ الشَّايَ ، كُلِّ الْخَبْزِ ، الْمُهْرُ يَرْكُضُ ، أَيِنَّ الْكَلْبُ ؟ - فِي الدَّارِ ، تَعَالَ هُنَا يَا كَرِيمٌ ، هُوَ يَأْكُلُ اللَّحْمَ ، الْعِجْلُ فِي الدَّارِ ، أَيِنَّ الدَّجَاجَةَ ؟ .

Луғат

يَرْكُضُ – югирыпти

مُهْرٌ – тойчок

يَصِيحُ – қичқиряпти

دَيْكٌ – хўроз

مَتَى – қачон ?

ثَوْرٌ – хўкиз

أَخْرَجَ – чиқ

بَقْرَةٌ – сигир

كَلْبٌ – ит

عِجْلٌ - бузоқча

دَجَاجَةٌ – товуқ

مِنْ – ...дан (кўмакчи)

الدَّرْسُ الْحَادِي عَشَرَ

Ўн биринчи дарс

Феъли музореъ ва отифа

Музореъ - ҳозирги - келаси замон феълдир. Феъли музореъдан сўз айтилган пайтда иш - ҳаракатнинг бажарилаётгани ёки кейин бажарилиши тушунилади. М: يَكْتُبُ ёзаяпти, ёки ёзади. Музореъ феълнинг бош асосий белгилари: لَمْ "ломи жаҳд"ни қабул қилиши яъни феълнинг бошига "ломи жаҳднинг" келиши ва "таъкид нунлари" туташиб келиши. М: يَضْرِبَنَّ ، لَيَضْرِبَنَّ ، نَسْفَعَنَّ ، لَنَسْفَعَنَّ ، كُنَسْفَعًا

Музореъ феълени яшаш учун музореъат ҳарфлари бўлган **آتِين** ҳарфларидан бирини мозий феълени бошига келтирамыз. Агар мозий феъли тўрт ҳарфли бўлса, унга

қўшилган музореъат ҳарфи замма билан ўқилади. Тўрт ҳарфли бўлмаса фатҳа билан ўқилади. М: - اُكْرِمَ - يُكْرِمُ ، صَرَخَ - يُصْرِخُ ، سَافَرَ - يُسَافِرُ ، دَخَرَجَ - يُدْخِرُجُ ، كَتَبَ - يَكْتُبُ ، اسْتَكْبَرَ - اسْتَكْبِرُ - اِكْتَبَ - يَكْتُبُ ، تَدَخَرَجَ - يَتَدَخِرُجُ .

Агар мозий феъли зоида ت "то" билан бошланган бўлса, музореъ феъли ясалгач охиридан олдинги ҳарфи фатҳали бўйича қолади. М: - تَوَجَّهَ - يَتَوَجَّهُ ، تَنَاوَمَ - يَتَنَاوَمُ ، تَدَخَرَجَ - يَتَدَخِرُجُ каби.

Агар мозий феъли зоида ت "то" билан бошланмаса, сулосий мужарраддан бошқасида охиридан олдинги ҳарф касра билан ўқилади. М: - اُكْرِمَ - يُكْرِمُ ، صَرَخَ - يُصْرِخُ ، سَافَرَ - يُسَافِرُ ، اسْتَكْبَرَ - يَسْتَكْبِرُ ، دَخَرَجَ - يُدْخِرُجُ каби.

Агар мозий феъли зоида ҳамзаи васлийя ёки ҳамзаи қатъийя билан бошланган бўлса, олдига музореъат ҳарфлари қўшилганда ҳамза ўқилмайди ҳам ёзилмайди ҳам.

М: انْصَرَفَ - يَنْصَرِفُ ، اسْتَعْلَمَ - يَسْتَعْلَمُ ، أَحْسَنَ - يُحْسِنُ каби.

Сулосий мужаррад феълларидан музореъ феъллари ясалганда охиридан олдинги ҳарф фатҳали ёки касрали ёки заммалик эканлигини луғат китобларига қараб ёки устозлардан сўраб билинади.

Музореъ феълларининг ҳаммаси муъробдир, раф, насб ва жазм (сукун) ҳолатларда бўлади. Агар музореъ феълларига таъкид нунларидан бири туташиб келса фатҳага, ёки жами муаннас нуни туташиб келса сукунга мабний бўлади. М: يَضْرِبُنَ ، تَضْرِبُنَ ، يَضْرِبَنَّ ، نَسْفَعَنَ ، لَنَسْفَعَنَّ ، لَنَسْفَعَا каби.

Демак, феъллардан мозий феъллари ва амр феълларининг ҳаммаси мабний ва музореъ феъллардан таъкид ва муаннас жам нунлари туташиб келганигина мабний.

Музореъ феълларининг олдига насб ва жазм қилувчи ҳарфлар келмаса раф ҳолатида бўлади. Музореъ феълларида рафнинг аслий аломати "замма" дир. М: يَكْتُبُ ، تَكْتُبُ каби. Беш ўринда замманинг ўрнига эъроб нуни деб аталадиган "зоида нун" туради. М: يَكْتُبَانِ ، تَكْتُبَانِ ، يَكْتُبُونَ ، تَكْتُبُونَ ، يَكْتُبِيَنَّ ، تَكْتُبِيَنَّ каби. Бу вазиндаги беш феълларни "Афъоли хамса" дейилади. Охири иллат (و ، ي) ҳарфи билан тугалланган (ноқис) феълларда иллат ҳарфини замма билан айтиш тилга оғир бўлгани учун, раф аломати бўлган замма бордек фараз (тақдир) қилинсада сукун билан айтилади. М: يَرْمِي - يَدْعُوُ - يَدْعُوُ каби. Аммо охири "мақсур" феълларда яъни, охиридаги иллатли ҳарфи алиф бўлган феълларда доимо сукун бўлиб, унга ҳаракат бериш мумкин бўлмагани учун раф ҳолатда замма, насб ҳолатда фатҳа тақдир қилинади. Аммо ноқис - охири иллат

харфлар (و ، ي) билан тугалланган феълларда иллат ҳарфини фатҳа билан айтиш тилга оғир бўлмагани учун соғ ҳарфлардан фарқсиз фатҳа билан насб бўлаверади. М: يَرْمِي ، يَدْعُو - لَنْ يَرْمِي ، أَنْ يَدْعُو .

Отиф - боғловчи, маътуф - боғланган, маътуфун алайҳи - унга боғланган. Ҳарфи отифалар маътуф билан маътуфун алайҳининг орасида келиб, иккаласининг ўртасида бир - бирига ҳақиқий ёки маънавий боғлиқлик бўлгани учун бирига боғлаб келади. Маътуф эъробда маътуфун алайҳига эргашиб унинг ҳукмини олади.

Отифа Ҳарфлари ушбулардир: واو ، فاء ، مُمٌ ، أُو ، أَمْ ، بَلْ ، لا ، لَكِنَّ ، حَتَّى

فَبَلْ ва قَبْل лар изофа бўлганда зарфлиги сабабли насб бўлади агар изофадан холи бўлса заммага мабний бўлади.

11-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда феъл турларини аниқланг.

التَّلْمِيذُ يَلْعَبُ بِالْكُرَةِ ، السَّمَكُ يَسْبَحُ فِي الْمَاءِ ، مَنْ يَلْعَبُ بِالْكُرَةِ فِي الدَّارِ ؟ - فَرِيذٌ ، أَنْظُرْ مِنَ الشُّبَّانِكِ ، اشْرَبِ الْمَاءَ ، يَقُومُ التَّلْمِيذُ ، أَنَا اشْرَبُ اللَّبَنَ ، أَنَا أَلْعَبُ بَعْدَ الدَّرْسِ ، أَنْتَ تَقْعُدُ عَلَى الْكُرْسِيِّ ، خُذِ الْقِنِينَةَ ، هَاتِ السِّكِّينَ ، كُلْ حَمَّ الْبَقْرِ ، أَيَنَّ السِّكِّينُ ؟ - هُنَا فِي الْحِرَّانَةِ ، مَا هَذَا ؟ ، أَنَا أَنْظُرُ مِنَ الشُّبَّانِكِ ، قُمْ وَاقْرَأِ الدَّرْسَ ، كَرِيمٌ يَشْرَبُ الْقَهْوَةَ ، أَنَا أَلْعَبُ بَعْدَ الدَّرْسِ فِي الدَّارِ ، الْمُهْرُ يَشْرَبُ الْمَاءَ ، اشْرَبِ اللَّبَنَ ، كُلِ اللَّحْمَ ، أَيَنَّ الدَّجَاجَةَ ؟ - الدَّجَاجَةُ فِي الدَّارِ ، هَلْ تَشْرَبُ الشَّايَ قَبْلَ الدَّرْسِ ؟ - نَعَمْ اشْرَبُ ، هَلْ تَلْعَبُ بَعْدَ الدَّرْسِ ؟ - نَعَمْ أَلْعَبُ ، الْكَلْبُ يَلْعَبُ .

بَعْدَ الدَّرْسِ - музоф, музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи бўлиб зарфи замон **أَلْعَبُ** га.

أَنْتَ - амр феъли, сукунга мабний, ичида яширинган ёпиқ мухотоб замир мустатир фоили бор, марфуъ раф маҳалида сукунга мабний. **واو** - ҳарфи отифа, **اقْرَأْ** - маътуф, **قُمْ** - маътуфун алайҳи, **اقْرَأْ** - амр феъли, сукунга мабний, ичида яширинган ёпиқ мухотоб замир мустатир фоили бор, **الدَّرْسِ** - мафъулун бихи, мансуб ва насблик аломати зоҳирий фатҳа.

هَلْ - ҳарфи истифҳом (сўровчи ҳарф), сукунга мабний, жумла мустафҳом (сўралинган жумла),

نَعَمْ - ҳарфи жавоб, сукунга мабний. **Ҳарфларнинг ҳаммаси мабнийдир.**

Луғат

يَلْعَبُ – ўйнаяпти

يَسْبَحُ – сузаяпти

أَنْظُرُ – қара

بَعْدَ – сўнг, кейин

قَبْلَ – олдин

وَ – ва, боғловчи

نَعَمْ – ҳа, жавоб ҳарфи

كُرَّةٌ – туп, копток

سَمَكٌ – балиқ

مَاءٌ – сув

لَبَنٌ – суг

قَتِينَةٌ - графин

سِكِّينٌ – пичоқ

هَلْ - ...ми ? сўрок ҳарфи

الدَّرْسُ الثَّانِي عَشَرَ

Ўн иккинчи дарс Изофа турлари, Ғайри мунсариф ва замирлар

Изофалар иккига бўлинади: **Изофаи маънавийя ва изофаи лафзийя.**

Изофаи маънавийя деб маънода **ل** ، **فِي** ، **مِنْ** ҳарфи жарлар маъносида қўшилаган изофаларга айтилади. Масалан **فِي** га мисол: **دَرْسُ الْاَمْسِ = دَرْسٌ فِي** ، **طَعَامٌ فِي غَدٍ = طَعَامٌ فِي غَدٍ** каби. Бу каби изофалар агар музофун илайҳи ўзининг музофига зарф бўлса бўлади.

مِنْ га мисол: **طَبَقٌ حَدِيدٍ = طَبَقٌ مِنْ حَدِيدٍ** ، **خَاتَمٌ مِنْ ذَهَبٍ = خَاتَمٌ مِنْ ذَهَبٍ** каби. Агар музофун илайҳи музофнинг ҳаммасини ўз ичига олса **مِنْ** ҳарфи жар билан изофа бўлади.

ل га мисол: **قَلَمٌ مَحْمُودٍ = قَلَمٌ لِمَحْمُودٍ** ، **غُلَامٌ زَيْدٍ = غُلَامٌ لَزَيْدٍ** каби. Бу каби изофа музофун илайҳини музофга тегишли (хос) эканлигини билдиради.

Бу каби изофанинг "маънавийя" деб аталишига сабаб, икки исм бир-бирига қўшилган вақтда музофун илайҳи музофда пайдо бўладиган маънавий ишларни билдиради. Масалан **غُلَامٌ زَيْدٍ** деганимизда **غُلَامٌ** накра исм (қайсидир бир номалум бир хизматчи) **زَيْدٍ** маърифа исм (Зайд маълум ва маруф инсон, бу Зайдни хизматчиси дейиш билан у ҳам хўжасини исми билан танилиб қолди), музофун илайҳи музофни яъни накра исмни маърифага айлантираяпти.

خَاتَمٌ ذَهَبٍ деганимизда, иккаласи ҳам накра исм, лекин, бу икки исмни бир-бирига қўшиш билан музофун илайҳи музофни фақат шу бир нарсага тегишли, хос

эканлигини билдириб, бошқа нарсага тегишли эмаслигини билдирыпди. Бу каби изофалар ҳам хослангани учун маърифа ҳисобланади.

Демак, изофаи маънавийя бир исмдан маърифа яшаш ёки бир исмни бир насага хослаш учун иккинчи бир исмга қўшиш орқали ясалади. Маърифа исм яшаш учун музофун илайҳи маърифа бўлиши керак, хослашлик учун музофун илайҳи накра исм бўлиши керак.

Изофаи лафзийя деб, сифатни билдирадиган исмлар ўзининг маъмули (фоили ёки мафъули)га қўшилган исмларга айтилади. Яъни изофаи лафзийялар шубҳий феъллар - феълларга ўхшаш исмлардан бўлиб, улардан сифатга далолат қиладиганлари исми фоил, исми мафъул, сифати мушаббахалардир. Шубҳий феъллар еттита: исми феъллар, исми масдарлар, исми фоиллар, исми мафъуллар, сифати машаббахалар, муболага исмлари, исми тафзиллар.

М: هَذَا ضَارِبٌ زَيْدٍ ، هَذَا مَعْمُورُ الدَّارِ ، هَذَا مَضْرُوبُ الأبِ ، هَذَا مَرْوَعُ الْقَلْبِ ، حَسَنُ الْوَجْهِ ، هَذَا صَغِيرُ السِّنِّ ، هَذَا كَثِيرُ الْأَشْجَارِ

Бу каби изофалар талаффуз пайтида тилга осон бўлиши учун фоили ёки мафъулига қўшилгани боис "изофаи лафзийя" деб аталган. Мисол учун ضَارِبٌ زَيْدًا аслида эди, қўшиб талаффуз қилиш қўшмасдан фоли ёки мафъулини раф ёки насб билан айтишдан кўра тилга осондир.

Изофаи лафзийянинг ҳаммаси накрадир.

Ғайри мунсарифлар

Охири зоида алиф ва нун билан тугаган атоқли – алам исмлар ғайри

мунсарифга киради. М: هَذَا فَرَسٌ سُلَيْمَانٌ каби.

Ғайри мунсарифлар раф ҳолатида замма билан, насб ва жар ҳолатида фатҳа

билан ўқилади. М: هَذَا سُلَيْمَانٌ ، رَأَيْتُ سُلَيْمَانَ ، هَذَا فَرَسٌ سُلَيْمَانَ

Ғайри мунсариф исмлар кўпинча қўйдаги вазнларда келади:

مَفَاعِلٌ ، مَفَاعِيلٌ ، فَوَاعِلٌ ، فَوَاعِيلٌ ، أَفْعَالٌ ، أَفْعَالٌ ، فُعْلٌ ، فُعْلٌ ، فَعْلَانٌ ، فَعْلَاءٌ ، فَعْلٌ

Ғайри мунсарифларга танвин ва алиф ва лом кирмайди

Ғайри мунсарифларга танвин ёки алиф ва лом кирса амалдан тушиб мунсариф исмга айланади ва жар ҳолатда касра балан ўқилади.

Замири муттасиллар

ياء - мутакаллим ўзидан олдинги бирор бир калимага қўшиладиган бўлса ўзига мос бўлиши учун касра билан қўшилади. Шу сабали ياء мутакаллим изофа бўлган

исмларда уччала эъроб ҳам тақдирий бўлади, музоф бўлган калиманинг эъроби **ياء** мутакаллимга мослашгани учун ўзининг аслий эъробидан машғул бўлиб қолади.

М: **أُمِّي ، أَبِي ، قَلَمِي ،**

4 замири муттасиллар касралик ёки охири сукун билан тугаган калималардан сўнг келса касра билан ўқилади, мослашиш учун. М: **عَلَى سَرِيرِهِ ، أَمَا مٌ مُعَلِّمِهِ ، عَلَيْهِ ، إِلَيْهِ**

Мунфасил замирлар билан гап бошланиши ва илло истиснодан сўнг келиши мумкин¹⁰.

Муттасил замирлар билан гап бошланиши ва у ило истиснодан сўнг келиши дуруст бўлмайди. Муттасил замирлар доимо бирор бир калима билан қўшилиб ёпишади, масалан ҳарфи жарга қўшилиб мажрур бўлади, исимга қўшилиб музофун илайҳи бўлади, феълга қўшилиб эса мафулун бихи ёки фоил бўлади¹¹.

¹⁰ Мунфасил замирлар эъробда келиши жиҳатидан иккига: фақат рафга хос замирлар ва фақат насбга хос замирларга бўлинади.

Рафга хос мунфасил замирлар ўн тўрттадир. Улар:

هُوَ هُمَا هُمْ أَنْتَ أَنْتُمَا أَنْتُمْ أَنَا
هِيَ هُمَا هُمْ أَنْتِ أَنْتُمَا أَنْتُنَّ نَحْنُ

Насбга хос замирлар ҳам ўн тўрттадир. Улар:

إِيَّاهُ إِيَّاهُمَا إِيَّاهُمْ إِيَّاكَ إِيَّاكُمَا إِيَّاكُمْ إِيَّايَ
إِيَّاهَا إِيَّاهُمَا إِيَّاهُنَّ إِيَّاكِ إِيَّاكُمَا إِيَّاكُنَّ إِيَّانَا

¹¹ Муттасил замирлар эъробда келиши жиҳатидан уч хил раф, насб, жар бўлади. Лекин, мутасил замирлар мунфасил замирлар каби бирор бир эъробга хос бўлмайди. Балки, булар учала эъробнинг бирида муштарак бўлади.

Насб ва жарда муштарак замирлар: мухотоб (ك) , ғойба (ها) ва мутакаллум (ياء)

М: **أَكْرَمَكَ إِبْنُكَ** биринчи "коф" мафуллиги учун "тақдиран" насб ва иккинчиси музофун илайҳи бўлгани учун "тақдиран" жар.

خَالِدٌ قَابَلْتُهُ وَ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ биринчи "ҳо" мафуллиги сабабли "тақдиран" насб ва иккинчиси ҳарфи жарга мажрурлиги учун "тақдиран" мажрур.

أَكْرَمَنِي صَدِيقِي биринчи "ياء" мафуллиги учун "тақдиран" насб иккинчиси музофун илайҳилиги учун "тақдиран" мажрур.

Насб, жар ва рафда муштарак замирлар: **الْحَقُّ بِنَا فَإِنَّا نَلْنَا الْأَمَلَ (نَا)** каби, лекин бу замир раф ҳолатда мунфасил ва насб ва жар ҳолларида муттасил бўлади **هُم قَائِمُونَ ، يُسِرُّهُمْ حِرْصُهُمْ عَلَى الْوَجِبِ** каби, **(ياء)** лекин бу ҳам раф ҳолатда мунфасил ва насб ва жар ҳолларида муттасилдир, **أَنْصُرِي** каби. **الْمَظْلُومَ يَا فَاطِمَةُ ، أَكْرَمَنِي أَبِي**

12-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا قَلَمٌ فَرِيدٌ ، هَذَا مِسْطَرٌ مَحْمُودٌ ، هَذَا قَلَمُكَ ، هَذَا قَلَمِي ، خُذْ فِنْجَانَكَ ، اِشْرَبْ شَايَكَ ، هَذَا فَرَسٌ سُلَيْمَانٌ وَ هَذَا ثَوْرُهُ ، أَيْنَ مَحْفَظَتِي ؟ ، هَاتِ كُرَّاسِي ، اَلتَّلْمِيذُ يَقْرَأُ دَرْسَهُ ، فَرِيْدٌ يَحْفَظُ دَرْسَهُ ، هُوَ يُطِيعُ أُمَّهُ ، أَيْنَ مُهْرَكَ ؟ ، أَيْنَ مَقْلَمَتَكَ ؟ ، أَلَا خُ يُحِبُّ أُخْتَهُ ، فَرَسِي يَرْكُضُ ، أَيْنَ كِتَابِي يَا أُمِّي ؟ ، أَخْرُجْ مِنَ الرَّدْهَةِ يَا أَحِي ، خُذِ الْقَلَمَ يَا أَحِي ، اِقْرَأْ دَرْسَكَ يَا كَرِيْمٌ ، اِبْنُكَ يَنَامُ عَلَى سَرِيْرِهِ ، هَذَا أَبِي ، أَبِي يَكْتُبُ ، أَنَا أَذْخُلُ فَصْلِي ، أَنَا أُطِيعُ مُعَلِّمِي ، أَنْتَ تُطِيعُ مُعَلِّمَكَ ، هَاتِ مَحْبَرَتِي ، اِشْرَبْ قَهْوَتَكَ ، اَلْعَجَلُ يَشْرَبُ الْمَاءَ ، اَلْمُهْرُ يَخْرُجُ مِنَ الدَّارِ .

ك - музоф, قَلَمٌ - музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи мубтадога хабар, марфуъ рафлик аломати замма.

هَذَا - мубтадо марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, فَارِسٌ - музоф, سُلَيْمَانٌ - музофун илайҳи, мажрур жарлик аломати фатҳа, чулки бу ғайри мунсариф исмлардан, музоф ва музофун илайҳи мубтадога хабар. وَ - харфи отифа, иккинчи هَذَا маътуф, биринчи هَذَا маътуфун алайҳи бўлиб, иккинчи هَذَا мубтадо, ثَوْرُهُ - изофа бўлиб иккинчи هَذَا га хабар, марфуъ рафлик аломати замма.

Луғат

يُطِيعُ – итоат қилади

بِنْتٌ – қиз

ابْنٌ – ўғил

يُحِبُّ – яхши кўради

يَ – менинг

هُ – унинг

قَلَمٌ فَرِيدٌ – Фариднинг қалами

أُمٌّ – она

أَخٌ – ака

أُخْتٌ – опа

أَبٌ – ота

قَلَمُكَ - сенинг қаламинг

كَ - сенинг

أَبِي – менинг отам

الدَّرْسُ الثَّلَاثُ عَشَرَ

Ўн учинчи дарс

Ноиб фоил ва мажхул феъллар

Ноиб фоил деб, феълнинг сийғаси ўзгариши билан фоил ҳазф қилиниб, фоилнинг ўрнига келадиган **мафъулун бихига** айтилади. Ноиб фоил - фоилдан ўрин босар.

М: **يُجِدُّ الدُّبَّ فِي الغَابَةِ** аслида, **يَجِدُ أَحْمَدُ الدُّبَّ فِي الغَابَةِ** эди, феълнинг сийғаси ўзгариб маълумдан мажхулга айлангач, фоили - **أَحْمَدُ** ҳазф қилиниб, мафъулун бихи - **الدُّبُّ** фоилнинг ўрнига ноиб фоил бўлиб келяпти.

Маълум феъли мозийни мажхул қилиш учун (агар музоъаф, мисол, ажвоф ёки ноқис бўлса аслига қайтариб) охиридан олдинги ҳарфни ҳаракатини касра ва ундан олдинги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни ҳаракатини замма қиламиз.

М: **ضَرَبَ - ضَرْبٍ ، أَكْرَمَ - أَكْرَمٍ ، سَافَرَ - سَوْفَرٍ ، اِحْتَسَبَ - اِحْتِسَابٍ ، تَدَارَكَ - تَدَارِكٍ ، اِحْمَرَّ - اِحْمَرٍّ ، اِسْتَخْرَجَ - اِسْتِخْرَاجٍ ، اِخْدُوْدَبَ - اِخْدُوْدِبٍ ، دَخَرَجَ - دُخْرِجٍ ، تَدَخَرَجَ - تَدُخْرِجٍ**

Маълум феъли музореъни мажхул қилиш учун (агар музоъаф, мисол, ажвоф ёки ноқис бўлса аслига қайтариб) охиридан олдинги ҳарфни ҳаракатини фатҳа ва ҳарфи музореъатни замма қиламиз. М:

يَضْرِبُ - يُضْرِبُ ، يَعْصُ - يُعْصُ ، يَجِدُ - يُجِدُّ ، يَسْتَخْرِجُ - يُسْتَخْرِجُ ، يَدُخْرِجُ - يُدَخْرِجُ ، يَتَدَخَرُجُ - يُتَدَخَرُجُ ، يَرْمِي - يُرْمِي ، يُكْرِمُ - يُكْرِمُ ، يُقَالُ - يُقَالُ

ياء - мутакаллимдан сўнг алиф ва ломлик калималар келса шу "йа" мутакаллим фатҳа билан ҳаракатлантирилади. М: **فَتَحَ أَخِي البَابَ**

13-машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا فَأَرْ ، رَكِبَ أَبِي حِصَانَهُ ، فَتَحَ سَلِيمٌ الشُّبَّاکَ ، فَتَحَ أَخِي البَابَ ، هَذَا حِمَارِي وَ هَذَا مُهْرُ أَخِي ، رَكِبَ أَبِي الفَرَسَ ، التَّلْمِيذُ ذَهَبَ إِلَى المَدْرَسَةِ ، أَنَا فَتَحْتُ الشُّبَّاکَ ، اِفْتَحَ الشُّبَّاکَ يَا كَرِيمُ ، اَلْحِمَارُ فِي الدَّارِ ، يُوجَدُ الدُّبُّ فِي الغَابَةِ ، أَيْنَ تَذَهَبُ ؟ - إِلَى المَدْرَسَةِ ، أَيْنَ سَعِيدٌ ؟ - فِي الجَنَّةِ يَلْعَبُ ، أَنَا قَرَأْتُ الدَّرْسَ ، أَنْتَ كَتَبْتَ المَكْتُوبَ ، أَكْتُبِ المَكْتُوبَ ، أَنَا شَرِيتُ الشَّايَ ، سَلِيمٌ فَهَمْ دَرَسَهُ ، اِرْكَبِ الحِصَانَ ، مُحَمَّدٌ حَفِظَ الدَّرْسَ ، المَعْلَمُ دَخَلَ الفِصْلَ ، أَنْتَ أَخَذْتَ قَلَمِي يَا عَبْدَ اللهِ ، قَامَ التَّلْمِيذُ ، قَعَدَ المَعْلَمُ ، نَظَرَ التَّلْمِيذُ مِنَ الشُّبَّاکِ ، مَنْ فَتَحَ البَابَ ؟ - أَنَا فَتَحْتُ ، مَنْ أَخَذَ نَشَافِي ؟ - أَنَا أَخَذْتُ ، هَاتِ مِسْطَرِي ، أَنْتَ أَخَذْتَ ، خُذِ الكِتَابَ ، أَيْنَ المُهْرُ ؟ ، اَلْمُهْرُ يَأْكُلُ الفَأْرَ ، رَكِبْتُ حِصَانِي ، اَلْمُهْرُ يَشْرَبُ اللَّبَنَ ، اَلدُّبُّ فِي الغَابَةِ .

ياء - мутакаллим музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадога хабар. Бошқача эроби: **هَذَا - мубтадо, مُهْرٌ - музоф, أَخٍ - музофун илайҳи, яна музоф,**

يَاء - мутакаллим музофун илайхи, أَخ - музоф, مُهْرُ - музоф, هَذَا - мубтадо, هَذَا مُهْرُ أَخِي музоф ва музофун илайхи бўлиб, музофга музофун илайхи, музоф ва музофун илайхи мубтадога хабар.

الدَّبُّ - ноиб фоили марфуъ, рафлик аломати замма, يُوجَدُ - музореъ мажхул феъли, فِي الْغَابَةِ - жар ва мажрур мутааллиқи феълига.

Луғат

رَكِبْتُ – миндим

ذَهَبَتْ – кетдинг

فَتَحَ – очди

يُوجَدُ – топилади

نَظَرَ – қаради

لَبَنٌ – сут

إِلَى – ...га (кўмакчи)

جَنِينَةٌ – боғча

فَأْرٌ – сичқон

حِصَانٌ – айғир

حِمَارٌ – эшак

ذَنْبٌ – бўри

غَابَةٌ - урмон

هَرٌّ – мушук

مَكْتُوبٌ – хат, мактуб

دُبٌّ - айик

الدَّرْسُ الرَّابِعُ عَشَرَ

Ўн тўртинчи дарс

Фосила ва тамйиз,

ҳамзаи васлийа ва қатъийа

Тамйиз - ноаниқликни кетказувчи, ажратувчи.

Тамйиз - кўпгина нарсаларни тушуниш эҳтимоли бўлган исм сўнгидан келиб, ушбу исмдан қайси нарса мақсад қилинганлигини билдириш учун зикр қилинган, ноаниқлик ва шубҳани кетказувчи накра ва жомид исмдир.

Тамйизлар эъробда мансуб бўлади. م : شَرِبْتُ فَنَجَانًا - деганда, бир пиёла нарса ичгани маълум бўлсада нима ичгани бизга маълум эмас. Бундан бир пиёла чой ёки сув, ёки бўлмаса шарбат ва ундан бошқа кўпгина нарсалрни гумон қилишимиз мумкин. Агар бу гапнинг сўнгидан شَيْئًا калимасини келтирсак, кўпгина тахмин ва гумонларни кетказиб, бир пиёладан мақсад чой эканлигини баён қилиб беради.

شَرِيْتُ - мозий феъли, замири муттасилга ёпишгани учун сукунга мабний, تُ - замири муттасил фоили бор, раф маҳалида заммага мабний, فَنَجَانًا - мафъулун биҳи, мансуб насблик аломати фатҳа, شَايَا - тамйиз, мансуб, насблик аломати фатҳа.

Ҳамзалар

Ҳамзалар икки хил бўлади : **ҳамзаи васлийя ва ҳамзаи қатъийя**.

Ҳамзаи васлийя - сукунлик калималарни нутқ қилиш учун калиманинг бошига келтириладиган ва жумланинг ичида икки калимани бир бирга боғлаш пайтида тушиб қоладиган, гапнинг бошида эса қолдириладиган ҳамзадир. М: اِكْتَبَ ، اِبْنُهُ каби.

Икки калимани бир бирига боғлаш вақтида ҳам гапнинг бошида ҳам тушиб қолмасдан ўқиладиган ҳамза **ҳамзаи қатъийя** дейлади. М: اَصْرَبُ ، اَكْرَمُ каби.

Ҳамзаи қатъийяни билиш учун аниқ бир қоида йўқ, аммо ҳамзаи васлийяни ўринларини билгандан сўнг ҳамзаи қатъийя ўринлари билинади, чунки ҳамзаи васлийядан бошқа ҳамзаларнинг ҳаммаси қатъийя ҳисобланади.

Исмлардаги васлийя ҳамзалар - ўнта, буларни ёдда сақлаш керак: اِسْمٌ ، اِسْتٌ ، اِبْنٌ ، اِبْنَةٌ ،

اِسْمَانٌ ، اِسْتَانٌ ، اِبْنَانٌ ، اِبْنَتَانٌ ، اِبْنِمَانٌ ، اِمْرَانٌ ،

اِسْمَاءٌ ، اِبْنَاءٌ. Аммо бу исмларнинг кўплигидаги ҳамзалар қатъийя ҳисобланади: اِمْرَاتَانٌ

каби. Бу ҳамзаларни васлийялиги араблардан эшитиб, сўраб билинган, бирон бир қоида остига кирмайди.

Тўрт ҳарфдан зиёд беш ёки олти ҳарфлик феълларнинг масдарларидаги ҳамзалар васлийядир. Аммо тўрт ҳарфлик феълларнинг масдарларидаги ҳамзалар қатъийя.

М: اِخْرَاجٌ ، اِكْرَامٌ ، اِسْتِخْرَاجٌ ، اِنْتِطَاقٌ каби.

Музореъ феъллардаги ҳамзалар қатъийядир اَعُوذُ ، اَكْرِمُ ، اَنْطَلِقُ ، اَسْتَغْفِرُ ، اَحْمَدُ

Уч ҳарфлик мозий феъллар ва тўрт ҳарфлик мозий ва амр феъллардаги ҳамзалар қатъийя. М: اَكْرَمٌ ، اَعْطَى ، اَخْرَجَ ، اَخْرَجَ ، اَعْطَى ، اَعْطَى ، اَعْطَى ، اَعْطَى

каби. Аммо уч ҳарфлик феъли амр ва уч ҳарфдан зиёда бўлган беш ёки олти ҳарфлик мозий ва амр феълларидаги ҳамзалар васлийядир. М: اِضْرِبْ ، اَنْصُرْ ، اِمْنَعْ ، اِحْمَدُ ، اَشْرَفُ ، اِنْتَلِقُ ، اِسْتِخْرَجَ ،

اِضْرِبْ ، اَنْصُرْ ، اِمْنَعْ ، اِحْمَدُ ، اَشْرَفُ ، اِنْتَلِقُ ، اِسْتِخْرَجَ ،

Фосилалар

Фосилалар мубтадо ва хабарнинг ўртасида келиб иккаласини орасини ажратади. Фосилани келтиришдан мақсад чигалликни кетказишдир, яъни мубтадо ва хабар иккаласи мавсула ва сила ёки мавсуф ва сифат деган гумонни кетказиш.

فاء - ҳарфи агар икки килима ёки жумланинг орасида келиб иккисини бир-бирига боғласа ҳарфи отифа бўлади. فاء - ҳарфи отифа тартиб билан ва кетма-кет тезда бажарилганлигини билдиради. م: جَاءَ فَرِيدٌ فَسَلِيمٌ - Фарид келди кетидан изма-из Салим келди.

14-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا مَرْكَبٌ ، هَاتِ الشُّوْكَةَ ، هَذَا طَبَقٌ ، أَيْنَ قَلَمِي ؟ ، سَلِيمٌ يَضْحَكُ وَ أَخُوهُ يَبْكِي ، هَاتِ الطَّبَقَ ، أَسْكُتْ يَا أَخِي ، لَمْ تَضْحَكْ يَا فَرِيدُ ، لَمْ تَبْكِي يَا سَعِيدُ ؟ ، سَلِيمٌ يَرْكَبُ الْحِصَانَ ، لَمْ فَتَحْتَ الشُّبَّكَ ؟ ، مَنْ هُوَ فِي الْجُنَيْنَةِ ؟ قُمْتُ فَقَرَأْتُ دَرْسِي ، لَمْ يَضْحَكْ ؟ ، قُمْ فَاقْرَأِ الدَّرْسَ ، قَامَ التَّلْمِيذُ فَقَرَأَ دَرْسَهُ ، لَمْ تَسْكُتْ ؟ إِقْرَأْ يَا سَلِيمُ ، أَيْنَ الْمِلْحُ ؟ ، شَرِبْتُ فِنْجَانًا شَابًا ، إِشْرِبْ هَذَا الشَّايَ ، لَمْ خَرَجْتَ مِنَ الْفَصْلِ ؟ أَيْنَ كُرْتِي يَا أُمِّي ؟ - هُنَا تَحْتَ السَّرِيرِ يَا وَلَدِي ، أَيْنَ التَّبَاشِيرُ؟ فَوْقَ مَكْتَبِ الْمُعَلِّمِ ؟ ، رَكِبْتُ حِمَارِي فَذَهَبْتُ إِلَى أَخِي ، مُحَمَّدٌ يَأْكُلُ الطَّيِّحَ بِالْمَلْعَقَةِ .

هَذَا مَرْكَبٌ га, هَاتِ الشُّوْكَةَ га, هَذَا طَبَقٌ га, Аَيْنَ قَلَمِي га, Сَلِيمٌ يَضْحَكُ га, وَ أَخُوهُ يَبْكِي га, هَاتِ الطَّبَقَ га, Аَسْكُتْ يَا أَخِي га, لَمْ تَضْحَكْ يَا Фَرِيدُ га, Лَمْ Тَبْكِي يَا Сَعِيدُ га, Сَلِيمٌ يَرْكَبُ الْحِصَانَ га, Лَمْ فَتَحْتَ الشُّبَّكَ га, مَنْ هُوَ فِي الْجُنَيْنَةِ га, قُمْتُ فَقَرَأْتُ га, ДَرْСИ га, لَمْ يَضْحَكْ га, قُمْ فَاقْرَأِ الدَّرْسَ га, قَامَ التَّلْمِيذُ فَقَرَأَ دَرْСَهُ га, لَمْ Тَسْكُتْ га, إِقْرَأْ يَا Сَلِيمُ га, Аَيْنَ الْمِلْحُ га, Шَرِبْتُ га, فِنْجَانًا Шَابًا га, إِشْرِبْ هَذَا الشَّايَ га, لَمْ خَرَجْتَ مِنَ الْفَصْلِ га, Аَيْنَ Кُرْتِي يَا أُمِّي га, - هُنَا تَحْتَ السَّرِيرِ يَا وَلَدِي га, Аَيْنَ التَّبَاشِيرُ га, فَوْقَ مَكْتَبِ الْمُعَلِّمِ га, Рَكِبْتُ حِمَارِي فَذَهَبْتُ إِلَى أَخِي га, مُحَمَّدٌ يَأْكُلُ الطَّيِّحَ بِالْمَلْعَقَةِ га.

бу жумланинг иккинчи эъробини ҳам бор, қўйдагича:
 مَنْ - билан аниқ бир шахсга мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб, мубтадо, раф маҳалида сукунга мабний, чунки исми истифҳомлар мабнийдир, исми истифҳомлардан مَنْ сукунга мабний. هُوَ - фосила, фатҳага мабний, فِي - ҳарфи жар, сукунга мабний, الْجُنَيْنَةِ - исми мажрур, жарлик аломати зоҳирий касра, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф مَوْجُودٌ га, маҳзуф مَوْجُودٌ мубтадога хабар.

Бу жумланинг иккинчи эъробини ҳам бор, қўйдагича:

مَنْ - билан аниқ бир шахсга мурожаат қилингани учун маърифа бўлиб, мубтадо, рафъ ўрнида сукунга мабний, чунки исми истифҳомлар мабнийдир, исми истифҳомлардан مَنْ сукунга мабний. هُوَ - замири манфасил, иккинчи мубтадо, марфуъ, рафъ ўрнида фатҳага мабний, чунки замирлар мабний, замирлардан هُوَ фатҳага мабний. فِي - ҳарфи жар, сукунга мабний, الْجُنَيْنَةِ - исми мажрур, жарлик аломати зоҳирий касра, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф مَوْجُودٌ га, маҳзуф مَوْجُودٌ иккинчи мубтадога хабар. Иккинчи мубтадо ва хабар биринчи мубтадога жумла (исмийя) хабар.

قُمْتُ فَفَرَأْتُ - турдим ва дарсимни ўқидим. قُمْتُ - мозий феъли, сукунга мабний, замири муттасил ёпишгани учун, ت - замири муттасил фоили, марфуъ, раф маҳалида заммага мабний, فاء - ҳарфи отифа, قَرَأْتُ - маътуф, قُمْتُ - маътуфун илайҳи.

Луғат

شَوْكَةٌ – вилка

مِلْحَةٌ – туздон

مِلْعَقَةٌ – қошиқ

طَبَقٌ – товоқ

مِلْحٌ – туз

مَرْكَبٌ – арава

شَرِبْتُ فِنْجَانًا شَايَا – бир пиёла чой ичдим

مَنْ هُوَ فِي الْجَنَّةِ – ким у боғчадаги ?

سُكُوتٌ – жим турмоқ

لَمْ – нима учун ?

يَضْحَكُ – куляпти

يَبْكِي – йиғляпти

فَوْقَ - устида

تَحْتَ – остида

الدَّرْسُ الْخَامِسُ عَشَرَ

Ўн бешинчи дарс Бадал ва атиф баён

Бадал - эваз, ўрин босар.

Мубдалини минху - ундан эваз қилинган калима.

Ёзилишда мубдалини минху биринчи ёзилиб, бадал ундан сўнг келади.

Бадал - ўзидан олдин бирор мақсадсиз зикр этилган калимага эргашган ва бирор боғловчисиз ва воситасиз боғланиб, гапдан асл мақсад бўлган исмдир.

Гапдан мақсад мубдалини минху бўлмай, балки бадал назарда тугилади. Бадал эъробда ўзидан олдинги мубдалини минхуга эргашади.

Бадални келтиришдан мақсад гапнинг маъносини кучайтириш ва таъкидлаш.

Бадал олти қисмдир (келгуси дарсларда ўтилади).

Атфи баён - ўзидан олдинги исмга эргашган ва уни изохлаш ёки хослаш учун келган, гапда ундан асл мақсад бўлмаган жомид исмдир. Атфи баён ўзидан олдинги эргашган калимани (матбуъсини) ҳаракатига эргашади.

М: أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ، حَاتِمٌ حَدِيدٌ

Атфи баён ўзидан олдинги исм яъни матбуъси маърифа бўлса уни изоҳлайди, агар, накра бўлса уни хослаб келади. М: **أَبُو حَفْصِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ، حَاتِّمٌ حَدِيدٌ** . Атфи баён ўзидан олдинги исм - матбуъси билан уччала эъробда, маърифа ва накраликда, музаккар ва муаннасликда, муфрад, тасния ва жамликда бир хил бўлиши керак.

Ҳар бир атфи баён бадали мутобиқ ҳам бўлиши мумкин. Агар атфи баённи матбуъси билан ўрнини алмаштириш жоиз бўлса, шарти маъно ўзгармаслиги керак. М: **عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَبُو حَفْصٍ** . Аммо, ҳар бир бадали мутобиқ атфи баён бўла олмайди.

Атфи баён билан бадали мутобиқни фарқи қўйдагилар: 1) бадали мутобиқ мустақл исм, атфи баён ўзи мустақл эмас, матбуъси билан бирга келади.
2) атфи баён жомид исм, бадали мутобиқ эса муштоқ исм ҳам бўлиб келади.
3) атфи баён доимо матбуъси билан ўнта нарсанинг тўрттасида мослашиб келади, бадал доим ҳам уччала эъробдан ташқари матбуъси билан ўнта нарсанинг тўрттасида мослашмайди.

Атфи баённи бадали мутобиқдан нима билан ажратамиз?. Авваламбор иккаласини бир-бирдан ажратадиган аниқ қоида йўқ. Буни билишда мутакаллимнинг мақсадига қаралади, келтирган жумладан мақсад калиманинг аввалгиси бўлмай иккинчисими, ёки аввалгисини келтириб иккинчисини изоҳлаш учун келтиряптими?. Иккинчи йули: бадали мутобиқда аввал исм келиб сўнг лақаб келади, атфи баёнда эса олдин лақаб келиб сўнг исм келади. М: **أَبُو حَفْصِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ، أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٌّ** атфи баён, ёки бадал чунки ҳарбир атфи баён бадали мутобиқ бўла олади аксинча эмас. **عُثْمَانُ ذُو النَّوَرَيْنِ** **مُحَمَّدٌ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ** Бадали мутобиқ, атфи баён эмас.

Агар исми ишоралардан сўнг исми жомидлар келса, шу исми ишорадан бадал бўлади, агар муштоқ исмлар келса исми ишорага сифат бўлади.

М : **كُلُّ هَذَا الطَّيِّخِ بِهَذِهِ الْمِلْعَقَةِ** :

Исмлар муштоқ ва жомидга бўлинади. **Муштоқ** - **شَقٌّ** - ёрмоқ калимадан олинган бўлиб ёрилган, ясалган деган маъноларни беради. **Жомид** - **جُمُودٌ** музламоқ, қотмоқ калимасидан олинган бўлиб, қотган, музлаган деган маъноларни беради.

Исми жомид - бир ҳолатда турадиган, ундан бирор исмни иштиқоқ қилиб - ясаб бўлмайдиган исмдир. М: **رَجُلٌ ، فَرَسٌ ، كِتَابٌ** каби.

Исми муштоқ - аслий - туб - ўзак ҳарфларга махсус қоидалар асосида четдан сўз ясовчи зоида ҳарфларни қўшиш орқали бир-бирига яқин бўлган хилма-хил

- حَمَلٌ , قَاعِدٌ , مَفْعُودٌ , مَفْعَعٌ , مَفْعَدٌ , مَفْعُودٌ - دان, قُعودٌ - дан, حَامِلٌ , مَحْمُولٌ - дан,

15-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا الرَّجُلُ أَخِي مُحَمَّدٌ ، أَخُوكَ فَرِيدٌ ذَهَبَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ ، كَتَبْتُ الْمَكْتُوبَ إِلَى صَدِيقِي إِبْرَاهِيمَ ، جَاءَ إِبْرَاهِيمُ صَدِيقِي ، يَنَامُ ابْنُكَ سَلِيمٌ عَلَى سَرِيرِهِ ، تَقْرَأُ بِنْتُكَ فَاطِمَةُ كِتَابَهَا ، أُمِّي تَطْبُخُ الطَّيِّخَ فِي الْمَطْبَخِ ، ابْنِي مُحَمَّدٌ يَلْعَبُ بِالْكُرَةِ فِي الدَّارِ ، ذَهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ فَدَخَلْتُ الْفَصْلَ ، رَكِبْتُ حِمَارِي وَ ذَهَبْتُ إِلَى صَدِيقِي كَرِيمٍ ، خُذْ هَذَا الْقَلَمَ فَارْتَبِ إِلَى أَبِيكَ مَكْتُوبًا ، أَنْتَ تَشْرَبُ الشَّايَ بِهَذَا الْفِنْجَانِ ، كُلْ هَذَا الطَّيِّخَ بِهَذِهِ الْمِلْعَقَةِ ، هَذِهِ الْبِنْتُ ابْنَتُ كَرِيمٍ ، هَذِهِ سَخَانَةُ الشَّايِ ، مَا هَذَا فِي الرَّفِّ ؟ - فِنْجَانٌ ، مَنْ هَذَا فِي الْفَصْلِ ؟ - هَذَا الْوَلَدُ يَأْكُلُ الطَّيِّخَ ، خُذْ هَذَا الْقَلَمَ يَا أَخِي ، هَذَا الْعِجْلُ يَشْرَبُ الْمَاءَ ، لِمَ يَضْحَكُ هَذَا الْوَلَدُ ؟ ، اِشْرَبْ هَذَا الشَّايَ .

هَذَا الرَّجُلُ أَخِي مُحَمَّدٌ - هَذَا - мубдалин минху, мубдалин минху ва бадали мутобиқ мубтадо, АХ - музоф, И - мутакаллим музофун илайҳи бўлиб, музоф ва музофун илайҳи мубтадога хабар, мубдалин минху, مُحَمَّدٌ - бадали мутобиқ.

Луғат

صَدِيقٌ - дўст

يَطْبُخُ - пиширяпти

مَطْبَخٌ - ошхона

طَبَخَ - пиширмоқ

رَفٌّ - токча

هَذَا الْوَلَدُ - мана бу бола

مَنْ هَذَا فِي الْفَصْلِ - ким бу синфдаги ?

مَا هَذَا فِي الرَّفِّ - нима бу токчадаги ?

الدَّرْسُ السَّادِسُ عَشَرَ

Ўн олтинчи дарс Мавсуф ва сифат

Мавсуф сифатланган.

Сифат мавсуфнинг сифатини билдириб қандай ва қанақа сўроғига жавоб бўлган калимадир. М: كِتَابٌ جَمِيلٌ ، تَلْمِيذٌ مُجْتَهِدٌ ، الشُّبَّانُ الْكَبِيرُ

Мавсуф сифат ўнга нарсанинг тўрттасида бир хил бўлиши керак: маърифат накраликда, уччала эъробнинг бирида, музаккар ва муаннасликда, муфрад, тасния ва жамликда.

Сифат мавсуфни сифатини баён қилиб уни изоҳлаш ёки хослаш учун келади.

Эъробда мавсуф эътиборга олиниб, сифатнинг эъробда аҳамияти йўқ.

Умуман калималар бирор бир эъробга тушмаганда заммага мабний бўлади.

16-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

تَلْمِيذٌ مُّجْتَهِدٌ ، تَلْمِيذٌ كَسْلَانٌ ، شُبَّانٌ كَبِيرٌ ، بَابٌ صَغِيرٌ ، كُرَّاسٌ قَدِيمٌ ، تَلْمِيذٌ مُّطِيعٌ ، وَوَلَدٌ عَاصٍ ، أَخُوكَ يَفْتَحُ الْبَابَ الْكَبِيرَ ، هَذَا مَرْكَبٌ كَبِيرٌ ، الْوَلَدُ يَأْكُلُ الطَّيِّبَ بِالْمَلْعَقَةِ الصَّغِيرَةِ ، سَلِيمٌ يَرْكَبُ الْخِصَانِ الْكَبِيرَ ، أَيْنَ كُرْتِي الْجَمِيلَةِ ، قَرَأْتُ الْكِتَابَ الْجَدِيدَ ، مُحَمَّدٌ يَشْرَبُ الْقَهْوَةَ بِالْفَنْجَانِ الْكَبِيرِ ، أَكَلْتُ السَّمَكَ الْكَبِيرَ ، هَذَا الْفَرَسُ جَمِيلٌ ، الْعَجَلُ صَغِيرٌ ، الْكَلْبُ يَرْكُضُ فِي الدَّارِ ، أَنَا أَنْظُرُ مِنَ الشُّبَّانِ الْكَبِيرِ ، أَنْتَ تَنَامُ عَلَى السَّرِيرِ الصَّغِيرِ ، الْوَلَدُ الْمُطِيعُ يُطِيعُ أُمَّهُ ، التَّلْمِيذُ الْمُجْتَهِدُ يَحْفَظُ دَرْسَهُ وَيَقْرَأُ كِتَابَهُ ، مَدْرَسَتُنَا كَبِيرَةٌ ، يُوجَدُ مَقْعَدُ التَّلْمِيذِ فِي الْمَدْرَسَةِ ، نَحْنُ نَلْعَبُ بَعْدَ الدَّرْسِ فِي الدَّارِ الْكَبِيرِ بِكُرْتِي الْجَمِيلَةِ ، سَخَانَةُ الْمَاءِ كَبِيرَةٌ وَ سَخَانَةُ الشَّايِ صَغِيرَةٌ ، مَنْ هُوَ فِي هَذَا الْفَصْلِ ؟ هَذَا الْوَلَدُ عَاصٍ ، الْمَقْلَمَةُ جَمِيلَةٌ ، حَفِظْتُكَ قَدِيمَةً .

تَلْمِيذٌ - маъсуф, مُّجْتَهِدٌ - сифати.

يَفْتَحُ - марфуъ, الْبَابَ الْكَبِيرَ - музоф ва музофун илайҳи бўлиб муфтадо, марфуъ, муфтадога жумла хабар, هُوَ - замир мустатир фоили бор муфтадога қайтади, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний. الْبَابَ - маъсуф, الْكَبِيرَ - сифати, маъсуф ва сифат мафъулун биҳи, мансуб насблик аломати фатҳа.

Луғат

كَبِيرٌ – катта

صَغِيرٌ – кичкина

قَدِيمٌ – эски

جَدِيدٌ – янги

مُطِيعٌ – итоатгуй

عَاصٍ – гуноҳкор, осий

الدَّرْسُ السَّابِعُ عَشَرَ

Ўн еттинчи дарс

Мафъулун мутлоқ ва исми ишоралар

Феъл содир бўлаётганда фоилнинг иш - ҳаракатини ададини ёки навини ёки таъкидини билдириш учун келган масдарга мафъулун мутлоқ дейилади.

Масалан ададига мисол: **صَرَبَاتٍ ، صَرَبَيْنِ ، صَرَبَاتٍ زَيْدًا صَرَبَةً ، دَقَاتٍ ، دَقَّتَيْنِ ، دَقَّتِ السَّاعَةُ دَقَّةً ،**

Навига мисол: **عَطِشْتُ عَطَشًا كَثِيرًا ، نَامَ الْوَلِيدُ نَوْمًا خَفِيفًا ، سِرْتُ سَيْرَ زَيْدٍ**

Таъкидига мисол: **صَرَبْتُ صَرَبًا شَدِيدًا ، قَطَعْتُ الْخُبْزَ قَطْعًا**

Масдар феъл билан маънода ва лафзда бир хил бўлади, баъзида эса, маънода бир хил бўлиб, лафзда хар - хил бўлади. М: **حَفِظَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ حِفْظًا ، (كَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) ، فَرَحَ التَّلْمِيزُ جَزَلًا ، قَعَدْتُ جُلُوسًا ، أَقْسَمْتُ خَلْفًا**

Кўпинча мафъулун мутлоқ ҳазф қилиниб ўрнига унинг сифати туради. М: **عَطِشْتُ كَثِيرًا ،** ¹²эди **صَرَبْتُ صَرَبًا شَدِيدًا** аслида **صَرَبْتُ شَدِيدًا**

Бу мафъулни "мафулун мутлоқ" деб номланишига сабаб, бошқа мафъуллар иш-ҳаракат унинг ўстида содир бўлганини бирон-бир ҳарфи жар ёки бирор-бир калиманинг қайидлаши орқали билдирса, мафъулун мутлоқ бирон бир қайидсиз тўғридан-тўғри билдиради.

Мафвсуф сифатларда баъзан мавсуф маҳзуф бўлиб сифати ўзи келади, баъзан эса, сифати маҳзуф бўлиб мавсуфнинг ўзи келади. М: **عَطِشْتُ كَثِيرًا**

Исми ишоралар

¹² Баъзан мафъулун мутлоқ ҳазф қилиниб, унга музофун илайҳи бўлган қурол - асбоб номлари унинг ўрнига келад. М: **صَرَبْتُهُ صَرَبَ سَوْطٍ ، سَيْفٍ** аслида **صَرَبْتُهُ سَوْطًا ، عَصًا ، سَيْفًا**.

Кўпинча исми ишоралар, **بَعْضَ** ва **كُلَّ** каби ададн билдирадиган калималар шу феълни масдарига музоф бўлиб мафъулун мутлоқ бўлади. М: **قُلْتُ ذَلِكَ الْقَوْلَ ، صَرَبْتُهُ بَعْضَ الصَّرْبِ ، اجْتَهَدْتُ كُلَّ اجْتِهَادٍ**

Баъзи адад исмлар мафъулун мутлоқ ўрнида келиб унинг тамйизи шу феъл ёки унинг маъносидаги масдар бўлади. М: **صَرَبْتُهُ عَشْرِينَ صَرَبَةً ، (فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ خَلْدَةً)**

Баъзи вақтларда мафъулун мутлоқнинг феъли ҳазф қилиниб, масдарнинг ўзи келади. М: **شُكِّرًا ، عَفْوًا ، صَبْرًا ، خُصُوصًا ، عُمُومًا ، مَثَلًا ، فَضْلًا ، مَهْلًا ، حَقًّا ، سَقِيًّا ، رَعِيًّا ، أَيْضًا ، مَعَادًا ، سُبْحَانَ ، صَفْحًا ، خِلَافًا ، وَفَاقًا ، مُكَابَرَةً ، عِنَادًا ، بُعْدًا ، تَعَسًا ، جَدْعًا ، شَكْرًا** каби **شَكَرْتُ شُكْرًا ، صَبَرْتُ صَبْرًا ، أَحْضَ أَيْضًا ، إِسْقَى سَقِيًّا ، أَبْعَدُ بُعْدًا ، سَبَّحْتُ سُبْحَانَ اللهِ ، أَعُوذُ مَعَادَ اللهِ ، خَالَفَ خِلَافًا** аслида булар бўлган.

Баъзи бир феъли маҳзуф мафъулун мутлоқлар муболаға ва сонини кўпайтириш мақсадида тасния бўлиб келади. М: **لَبَّيْكَ = أَلْبُ لَكَ الْبَابَيْنِ (الْبَابَا بَعْدَ الْبَابِ) ، سَعَدَيْكَ = أَسْعِدُ لَكَ إِسْعَادَيْنِ (إِسْعَادًا بَعْدَ إِسْعَادٍ) ، ذَوَالَيْكَ = تَدَاوَلْتُ تَدَاوُلًا ، بَعْدَ تَدَاوُلٍ (تَدَاوُلَيْنِ) ، خَنَاتَيْنِ = حَنَّ اللهُ خَنَانًا بَعْدَ خَنَانٍ (خَنَاتَيْنِ) ، حَدَارَيْنِ = إِحْدَرُ حَدْرًا بَعْدَ حَدْرٍ**

Истифҳом ҳамзаси ва **إِمَّ** лардан сўнг ҳам феъли маҳзуф мафъулун мутлоқлар келади.

М: **أَكْفَرًا بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي ، سَأَهْجُمُ فِيمَ حَيَاةٍ وَ إِمَّ مَوْتًا**

Баъзи калималар борки улар масдарнинг ўрнига келиб мафъулун мутлоқдан ноиб бўлади. У калималар: **مَرَّةً ، مَرَّتَيْنِ ، مِرَارًا ، جَدًّا ، شَطَطًا ، ضَلَّةً ، جُزَافًا ، طُورًا ، تَارَةً ، جَلَدًا**

Исми ишоралар музаккар ва муаннасга бўлиниб, ҳар бири муфрад тасния ва жам сийғаларида келади: музаккар муфрадга: ذَا келади, муаннас муфрадга: ذِي ، ذِهِ ، ذِي ، ذِهِ ، ذَاتُ ، تِي ، تِي ، تِهِ ، تِهِ ، تَا

Музаккар таснияга: раф ҳолатда: ذَانِ ، насб ва жар ҳолатда: ذَيْنِ ، муаннас таснияда: раф ҳолатда: تَانِ ، насб ва жар ҳолатда: تَيْنِ келади.

Жами музаккар ва муаннасда бир хилда келади: أَوْلَاءِ

Буларни барчасини бошига танбеҳ учун ھا келади. М: هَذَا ، هَذِهِ ، هَذَانِ ، هَاتَيْنِ ، هَؤُلَاءِ

Ишора қилинаётган нарса яқин ёки узоқ бўлиши мумкин. Агар яқинга бўлса танбеҳ ҳарфи ھا билан ёки танбеҳ ҳарфисиз келади. М: ذِهِ ، هَذِهِ ، هَذَا ، ذَا. Агар узоқлик ўртача бўлса ھا танбеҳсиз ёки ھا танбеҳ ҳарфи билан охирига ك келтирилади. М: ذَاكَ . Агар узоқлик узоқ бўлса бошига ھا танбеҳ келтирилмасдан охирига ك ва лом келтирилади. М: تِلْكَ ، ذَلِكَ . Агар ишора бирор маконга бўлса ھُنا билан ишора қилинади. Агар узоқлик яқин бўлса бошига ھا танбеҳ келтирилади. М: هَهُنَا каби. Агар ишора қилинаётган макон узоқ бўлса охирига ك ва лом келтирилади. М: هُنَالِكَ ва бундан бошқа узоқликка ишора қилинадиган исмлар бор: هُنَا ، هُنَا ، هُنْتُ ، تَمَّ

17-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا سَكِينٌ وَ ذَلِكَ مِقْصٌ ، ، خُذْ هَذَا السِّكِّينَ وَ اقْطَعْ الخُبْزَ ، رَكِبْتُ الحِصَانَ فَذَهَبْتُ إِلَى العَابَةِ ، أَيْنَ القُدْحِ يَا أُمِّي ؟ - هُنَا يَا ابْنِي ، أَيْنَ الدَّجَاجَةُ ؟ - هُنَاكَ فِي الدَّارِ ، عَطِشْتُ كَثِيرًا فَشَرِبْتُ قَدْحًا مَاءً ، هَذَا الرَّجُلُ غَنِيٌّ وَ ذَلِكَ فَقِيرٌ ، قَطَعْتُ الخُبْزَ بِالسِّكِّينِ ، هَاتِ قَدْحًا مَاءً ، اشْرَبْ فَنَجَانًا شَايًا ، هَذَا قَلِيلٌ وَ هَذَا كَثِيرٌ ، هَذَا غَنِيٌّ وَ هَذَا فَقِيرٌ ، التَّلْمِيذُ يَفْرَأُ دَرْسَهُ أَمَامَ مُعَلِّمِهِ ، قَرَأْتُ دَرْسِي أَمَامَ مُعَلِّمِي ، أَيْنَ الفَرَسُ - هُنَاكَ وَرَاءَ الدَّارِ ، اقْطَعْ الخُبْزَ ، أَيْنَ قَلَمِ الأَرْدُوَازِ ، هَاتِ قَلَمَ الرِّصَاصِ ، المُهْرُ يَرْكُضُ وَرَاءَ الدَّارِ ، هَاتِي المِملَحَةَ يَا بِنْتِي ، العِجْلُ يَشْرَبُ المَاءَ .

- سَكِينٌ - мабний, маффуъ, раф маҳалида сукунга мабний. - هَذَا - мубтадо маффуъ, раф маҳалида сукунга мабний. - ذَلِكَ - маътуф, маътуфун алайҳи, маффуъ рафлик аломати замма. - وَ - отифа, ذَلِكَ - маътуф, маътуфун алайҳи, ذَلِكَ - мубтадо маффуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, чунки исми ишоралар мабнийдир исми ишоралардан ذَلِكَ - фатҳага мабний. - مِقْصٌ - хабари маффуъ, рафлик аломати замма.

ت - маҳзуф мафъулун мутлокқа сифат, мансуб насблик аломати зоҳирий фатҳа, маҳзуф мафъулун мутлок **عَطِشًا** - мансуб насблик аломати фатҳа. **عَطِشْتُ** - мозий феъли сукунга мабний замири муттасил ёпишгани учун, **عَطِشْتُ كَثِيرًا** - замири муттасил фоили, марфуъ, заммага мабний раф маҳалида. **كَثِيرًا** - маҳзуф мафъулун мутлокқа сифат, мансуб насблик аломати зоҳирий фатҳа, маҳзуф мафъулун мутлок **عَطِشًا** - мансуб насблик аломати фатҳа.

Луғат

عَطِشٌ – чанқамоқ	غَيْيٌ – бой
قَطَعٌ – кесмоқ	فَقِيرٌ – камбағал
مَقْصٌ – қайчи	كَثِيرٌ – кўп
قَدَحٌ – қадах	قَلِيلٌ – кам
رَجُلٌ – киши	أَمَامٌ – олдида
قَلَمُ الْأَرْدُوَازِ – тош қалам	وَرَاءَ – орқасида
قَلَمَ الرَّصَاصِ – мойли қалам, қора қалам	ذَلِكَ – мана бу, бу

الدَّرْسُ الثَّامِنُ عَشَرَ

Ўн саккизинчи дарс Араб тилида жамлар ва муаннаслик белгилари

Ўзбек тилида отлар бирлик ва кўплик сонларида қўлланилади: уй - уйлар, қалам - қаламлар, ит - итлар каби. Араб тилида эса исмлар уч хил: муфрад (бирлик), тасния (иккилик) ва жам (кўплик) кўринишларида ишлатилади.

Муфрад - ўзидан тушунилган нарсанинг бир доналигини англатган исмдир.

М: **سَكِينٌ** ، **هَذَا** ، **رَجُلٌ** ، **كَثِيرٌ** ، **قَلِيلٌ** каби.

Баъзи табиий нарсалар исмида бир донасини билдириш учун охирига "тои ваҳдат" деб аталувчи **ة** қўшилади: **تَمْرٌ** - хурмо, **تَمْرَةٌ** - бир дона хурмо, **حَبٌّ** - дон, **حَبَّةٌ** - бир дона дон. "Тои ваҳдат" қўшилмаган табиий нарсаларнинг исмидан мутлақ ўша нарсанинг жинси тушунилади.

Жам - иккитадан кўпроқ нарсани англатган исмдир. Жам ўзбек тилида "- лар" қўшимчаси билан ясалади: бола - болалар. Араб тилида жам исмлар умумий бир белгига эга эмас, ҳатто бир хил вазиндаги исмларнинг жами ҳам турли вазнларда бўлади. М: **دَرْسٌ - دُرُوسٌ** ، **بَيْتٌ - أَبْيَاتٌ** ، **كَلْبٌ - كِلَابٌ** ، **نُورٌ - نُورَانٌ** ، **تَيْرَةٌ** каби.

Араб тилида исмлар кўплиги икки хил бўлади: 1) **жами мукассар - синиқ кўплик**,
2) **жами солим – соғлом кўплик**

Исмнинг бирликдаги шаклини ўзгартириш ва орасига зоида ҳарфларни қўшиш орқали ясалган кўплик "жами мукассар" дейилади. Жами мукассарлар уч хил йўл билан ясалади: 1. Муфраднинг ҳаракатини ўзгартириш билан: **أَسَدٌ = أُسْدٌ**

2. Муфраднинг ҳарфларидан бирини ҳазф қилиш билан: **رَسُولٌ = رُسُلٌ ، كِتَابٌ = كُتُبٌ**

3. Муфрадга зоида ҳарфларни қўшиш билан: **رَجُلٌ = رِجَالٌ ، قَلَمٌ = أَقْلَامٌ ، مَسَاطِرٌ = مَسَاطِرٌ**

Баъзи синиқ жамлар учтадан ўнтагача бўлган кўпликни ифода этади. Уларга "жамул қиллат" дейилади.

"Жамул қиллат" тўрт вазнда келади:

أَفْعَالٌ : نَفْسٌ = أَنْفُسٌ ، عَيْنٌ = أَعْيُنٌ

أَفْعَالٌ : قَلَمٌ = أَقْلَامٌ ، يَتِيمٌ = أَيْتَامٌ .

أَفْعَلَةٌ : سُؤَالٌ = أَسْئَلَةٌ ، جَوَابٌ = أَجْوِبَةٌ .

فِعْلَةٌ : أَخٌ = إِخْوَةٌ ، فَتَىٌّ = فِتْيَةٌ .

Жами қиллат ўнтадан кўпроқни ифода қилиши учун қайта бошқа вазнга жам қилинади. Бу жамларга "жамул жам – кўпликлар кўплиги" ёки "мунтаҳал жумуъ – кўпликларнинг охири (охирги кўплик)" дейилади. Масалан:

كَلْبٌ – أَكْلابٌ – أَكَالِبٌ ، سِوَارٌ – أَسْوَرَةٌ – أَسَاوِرٌ

Мунтаҳал жумуънинг асосий белгилари: биринчи ҳарфи фатҳалик бўлиб, учинчи ҳарфи **ا**(алиф) бўлиши керак. **ا** (алиф) дан кейинги икки ҳарф ёки ўртада сокинлик **ياء**

бўлган уч ҳарф бўлиши керак. **م: مَسَاطِرٌ ، مَصَابِيحٌ ، تَلَامِيذٌ ، شَبَابِيكٌ ، مَسَاوِيكٌ**

Жами қиллат вазнидаги исмларга "алиф ва лом (**ال**)" қўшилса ёки кўплик маъносидаги исмларга изофа қилинса ўнтадан кўпликка ишлатилиши дуруст бўлади.

م: إِخْوَتُكُمْ ، أَعْيُنُكُمْ ، الْأَقْلَامُ ، الْأَسْئَلَةُ ، الْأَجْوِبَةُ

Жами қиллат ва мунтаҳал жумуълардан бошқа барча синиқ жамлар "жамул касрат - кўплик жами" деб аталади. Жамул касрат кўп вазнларда келади машҳурлари:

فُعُولٌ : بُيُوتٌ ، حُرُوفٌ ، جُمُوعٌ ، فُصُولٌ ، حُومٌ ، عُقُولٌ ، فُؤُوسٌ .

فِعَالٌ : رِجَالٌ ، ذَنَابٌ ، كِلَابٌ ، جِبَالٌ ، ثِقَالٌ ، قِصَارٌ ، طُولٌ .

فُعَلَاءٌ : عُلَمَاءٌ ، فُضَلَاءٌ ، بُحَلَاءٌ ، قُدَمَاءٌ ، شُعَرَاءٌ .

أَفْعِلَاءٌ : أَقْوِيَاءٌ ، أَوْلِيَاءٌ ، أَصْدِقَاءٌ ، أَقْرَبَاءٌ ، أَسْخِيَاءٌ .

فَعَلَةٌ : مَهْرَةٌ ، كَفْرَةٌ ، فَجْرَةٌ ، ظَلَمَةٌ ، قَتْلَةٌ .

Баъзи исмлар муфраддан кўплик ясалмасдан, аслида муфрад сийғасида бўлиб, кўплик маъносида ишлатилади, улар "исмул жам" – жамловчи от деб номланади: **جَمَاعَاتٌ ، قَبَائِلٌ ، خَلَائِقٌ ، أَقْوَامٌ** каби. Бу исмларнинг жами ҳам бор: **قَوْمٌ ، خَلْقٌ ، قَبِيلَةٌ ، عَشْرَةٌ**.

Эркак ёки аёл жинсига ажратилмайдиган жонсиз нарсаларнинг музаккар ёки муаннаслиги баъзи белгилар орқали ажратилади. Жонсиз муаннас исмларнинг аломати уч хил: 1) исмнинг охирида муаннаслик аломати бўлган **ةٌ** "тои таънис" келиши: **مَحَبْرَةٌ ، مَقْلَمَةٌ ، مَدْرَسَةٌ**

2) исмнинг охирида алифи мақсура - қисқа алиф келиши: **سُفْلَى ، عُيْلَى ، يُسْرَى ، يُحْيَى**

3) исмнинг охирида алифи мамдуда - чўзиқ алиф келиши: **بَيْضَاءٌ ، صَحْرَاءٌ ، بَقْعَاءٌ ، حَسَنَاءٌ**

Баъзи бир исмларда бу муаннаслик белгилари келмаса ҳам аёл зотидан эканлиги маъносидан билиб олинади, улар "муаннаси маънавий" деб аталади. М: **زَيْنَبٌ ، مَرِيَمٌ**

Гоҳида эркакларга ишлатилмайдиган баъзи музаккар исмларда муаннаслик аломатлари келади. Улар "муаннаси лафзий" деб аталади. М: **حَمْرَةٌ ، طَلْحَةُ كُفْرَى ، زَكْرِيَاءُ**

Баъзи исмлар борки уларда муаннаслик белгилари келмаса ҳам муаннас каби ишлатилади. Уларга "муаннаси ҳақиқий" ёки "муаннаси ғойри ҳақиқий" деб аталади. "Муаннаси ҳақиқий" деб, аёл жинсига хос хислатга эга бўлган жонли нарсаларга айтилади. М: **حَامِلٌ ، حَائِضٌ ، نَافِيسٌ ، رَاضِعٌ**

"Муаннаси ғойри ҳақиқий" деб, унда аёл жинсига хос бўлган хислатлар топилмайдиган жонсиз нарсаларга айтилади. М: **شَمْسٌ ، أَرْضٌ ، فَأْسٌ ، بَيْتٌ ، نَارٌ ، أَرْتَبٌ**. Бу каби исмларга яна "муаннаси мажозий" ҳам дейилади.

Ғойри ақл - ақлсиз музаккар исмларнинг жами ва инсоннинг жуфт аъзолари ҳам муаннасга киради.

Ғайри ақлларнинг жами муннас жинсига киради. М: **كُتُبٌ ، أَقْلَامٌ ، مَسَاطِرٌ** каби.

Ғайри ақл деб инсон, малоика ва жинлардан бошқа барча нарсага айтилади.

Ғойри мунсарифларга танвин ёки алиф ва лом кирса амалдан тушиб мунсариф исмга айланади ва жар ҳолатида касра билан ўқилади.

18-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

أَيْنَ الْمَسَاوِيكُ ؟ ، هَاتِ الْمَسَاطِرَ ، خُذِ الْأَقْلَامَ ، افْتَحِ الْأَبْوَابَ ، أَيْنَ الْكُتُبُ ؟ – هُنَا فِي الْحِرَانَةِ ، التَّلَامِيذَةُ يَقْرَؤُونَ الدَّرْسَ ، نَحْنُ نَلْعَبُ بَعْدَ الدَّرْسِ فِي سَاحَةِ الدَّارِ ، الْعَبَا بَعْدَ الدَّرْسِ فِي سَاحَةِ الدَّارِ ، ائْتَمُّوا الشَّيْءَ ، ائْتَمُّوا الدَّرْسَ ، هُمْ يَفْهَمُونَ الدَّرْسَ ، لَمْ تَفْتَحُوا الْأَبْوَابَ ؟ ، أَنْتُمْ تَحْفَظُونَ الدَّرْسَ ، نَحْنُ نَحْفَظُ الدَّرْسَ ، هُمْ يَقْرَؤُونَ كَثِيرًا وَ يَنَامُونَ قَلِيلًا ،

إِفْرَأْ كَثِيرًا ، نَخْرُجْ مِنَ الْفَصْلِ بَعْدَ الدَّرْسِ ، هَاتِ كُتُبِي ، حَفِظْتُ دُرُوسِي ، فَهَمَّتْ دُرُوسَكَ ، لِمَ تَضْحَكُونَ ؟ ، لِمَ يَبْكُونَ ؟ ، لِمَ تَسْكُتُونَ ؟ اِقْرُؤُوا ، هَاتِ ذَلِكَ الْقَلَمَ ، أَيْنَ تَذْهَبُونَ ؟ ، نَحْنُ نَقْرَأُ كَثِيرًا ، يُوجَدُ الْأَلْوَاخُ ، هَاتِ الْكَرَارِيسَ .

Луғат

أَقْلَامٌ – қаламлар

دُرُوسٌ – дарслар

كُتُبٌ – китоблар

مَسَاوِيكٌ – мисвоклар

مَسَاطِرُ – чизғичлар

تَلَامِيذَةٌ – ўқувчилар

كِرَارِيْسٌ – дафтарлар

أَبْوَابٌ – эшиклар

أَلْوَاخٌ – доскалар

سَاحَةُ الدَّارِ – ҳовли майдони, саҳнаси

يَقْرُؤُونَ – ўқияптилар

اِقْرُؤُوا – ўқинглар

الدَّرْسُ التَّاسِعُ عَشَرَ

Ўн тўққизинчи дарс Соғлом жамлар

Соғ жамлар иккига бўлинади: жамул музаккрис солим - музаккарнинг соғлом жами ва жамул муаннасис солим - муаннасининг соғлом жами.

Жамул муаннаси солимни яшаш учун исмнинг охирига алиф ва та (ات) қўшилади.

М: مُسَلِمَةٌ – مُسَلِمَاتٌ ، زَيْنَبٌ – زَيْنَبَاتٌ ، أُمٌّ – أُمَّهَاتٌ ، صَحْرَاءٌ – صَحْرَاوَاتٌ ، حُبْلَى – حُبْلِيَّاتٌ ، حَمَامٌ – حَمَمَاتٌ .

Тои таънис билан тугалланган музаккар атоқли отлар ҳам муаннас соғлом кўплиги билан жам қилинади. М: حَمْرَةٌ – حَمْرَاتٌ ، طَلْحَةٌ – طَلْحَاتٌ ، مُعَاوِيَةٌ – مُعَاوِيَّاتٌ

Учдан кўп ҳарфли феълларнинг масдарлари ҳам муаннаси солим кўплиги билан жам қилинади: تَعْرِيفٌ – تَعْرِيفَاتٌ ، اسْتِهْلَاكٌ – اسْتِهْلَاكَاتٌ

Тои таънис билан тугалланган ҳар қандай исмни охирига алиф ва та (ات) қўшиш орқали жам қилиш мумкин. Фақат олти муаннас исмлар бу шаклда жам қилинмайди: امْرَأَةٌ – نِسَاءٌ ، شِفَاءٌ – شَفَوَاتٌ ، شَفَاهَةٌ ، مِلَّةٌ – مِلَلٌ ، قَلَةٌ – قُلُلٌ ، قِلَالٌ ، شَاةٌ – شِيَاهٌ ، شَاءٌ ، أَمَةٌ – آمٌ ، اِمَاءٌ

Мавсуф ғайри ақларнинг жами бўлганда кўпинча сифати муфрад ва муаннас бўлади, чунки ғайри ақларнинг жами муаннасдир. Баъзан муносиб бўлиши учун сифат кўплик сийғасида ҳам келиши мумкин:

يُوجَدُ مَدَارِسٌ كَثِيرَةٌ ، يُوجَدُ مَدَارِسُ كَثِيرَاتٌ

19-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ва кўплик турларини ажратинг.

هَذَا جَدِّي ، ذَلِكَ جَدُّكَ ، بِالْأَقْلَامِي يَكْتُبُونَ عَلَى الْأُورَاقِ ، هَؤُلَاءِ التَّلَامِيذَةُ يَحْفَظُونَ دُرُوسَهُمْ ، بِالتَّبَاشِيرِ يَكْتُبُونَ عَلَى الْأَلْوَاحِ ، هَذَا ابْنِي ، هَؤُلَاءِ أَبْنَاؤُكَ ، أَيْنَ بَنِي فَاطِمَةَ ؟ - هُنَا فِي الْجَنِينَةِ ، أَنَا أَحَبُّ جَدَّتِي كَثِيرًا ، افْتَحُوا الشَّبَابِيكَ أَيُّهَا الْأَوْلَادُ ، الْأَوْلَادُ يُطِيعُونَ آبَاءَهُمْ ، الْأَبَاءُ يُحِبُّونَ أَبْنَاءَهُمْ كَثِيرًا ، هُمْ يَلْعَبُونَ فِي الدَّارِ ، نَحْنُ نَحِبُّ إِخْوَتَنَا كَثِيرًا ، اِقْرَأُوا دُرُوسَكُمْ أَيُّهَا التَّلَامِيذَةُ ، فِي بَلَدَةِ بَخَارَى يُوجَدُ مَدَارِسُ كَثِيرَةٌ ، هَؤُلَاءِ بَنَاتِي ، هَؤُلَاءِ أَخَوَاتُكَ ، أَطِيعُوا أُمَّهَاتِكُمْ أَيُّهَا الْأَوْلَادُ ، هَؤُلَاءِ الْأَوْلَادُ يَلْعَبُونَ بِالْكَرَةِ ، لِمَ تَلْعَبُونَ ؟ اِقْرَأُوا دُرُوسَكُمْ ، فَهَمْتُ دَرَسِي ، إِحْفَظْ دَرَسَكَ ، أَيْنَ السَّاعَاتُ ؟ ، التَّلَامِيذَةُ يَخْرُجُونَ مِنَ الْفَصْلِ ، إِخْوَتِي يَذْهَبُونَ إِلَى الْغَابَةِ ، أَيْنَ النَّشَافَاتُ ؟ ، أَيْنَ الْمُصَلِّيَاتُ ؟ .

هُنَا فِي بَلَدَةِ بَخَارَى يُوجَدُ مَدَارِسُ كَثِيرَةٌ - فِي - خАРФИ ЖАР, Бَلَدَةٌ - МУЗОФ, بَخَارَى - МУЗОФУН ИЛАЙХИ, МАЖРУ ЖАРЛИК АЛОМАТИ ТАҚДИРИЙ КАСРА ЧУНКИ ҒАЙРИ МУНСАРИФ, МУЗОФ ВА МУЗОФУН ИЛАЙХИ БЎЛИБ ЖАРГА МАЖРУР, ЖАР ВА МАЖРУР МУТААЛЛИҚИ يُوجَدُ ГА, يُوجَدُ - МАЖХУЛ ФЕЪЛИ МАРФУЪ РАФЛИК АЛОМАТИ ЗАММА, مَدَارِسُ - МАВСУФ, كَثِيرَةٌ - СИФАТИ, МАВСУФ ВА СИФАТ يُوجَدُ - ГА НОИБ ФОИЛ, МАРФУЪ РАФЛИК АЛОМАТИ ЗАММА.

أَطِيعُوا أُمَّهَاتِكُمْ أَيُّهَا الْأَوْلَادُ - АМИР ФЕЪЛИ АНْتُمْ - ЗАМИР МУСТАТИР ФОИЛИ БОР, МАРФУЪ, РАФ МАХАЛИДА СУКУНГА МАБНИЙ, أُمَّهَاتٍ - МУЗОФ, كُمْ - МУЗОФУН ИЛАЙХИ, МУЗОФ ВА МУЗОФУН ИЛАЙХИ МАФЪУЛУН БИХИ, МАНСУБ НАСБЛИК АЛОМАТИ КАСРА ЧУНКИ БУ ЖАМИ МУАННАСИ СОЛИМЛАРДАН. أَيُّ - МУЗОФ, هَا - ТАҒБИХ МУЗОФУН ИЛАЙХИ, МУЗОФ ВА МУЗОФУН ИЛАЙХИ МУБДАЛИН МИНХУ, الْأَوْلَادُ - أَيُّهَا - ДАН БАДАЛИ МУТОБИҚ, МУБДАЛИН МИНХУ ВА БАДАЛИ МУТОБИҚ МАХЗУФ يَاء НИДОГА МУНАДО.

Луғат

جَدُّ - бобо

جَدَّة - момо

أُورَاقٌ - вароқлар

فُصُولٌ - синфлар

آبَاءٌ - оталар

إِخْوَتٌ - акалар

أَبْنَاؤُ - ўғиллар

أَجْدَادٌ - боболар

جَدَّاتٌ - момолар

مَدَارِسُ - мадрасалар

شَبَابِيكُ - деразалар

أُمَّهَاتٌ - оналар

أَخَوَاتٌ - опалар

بَنَاتٌ - қизлар

Булардан أَيُّ дан бошқа ҳаммаси ўз ҳаракатига мабний. Жозималарга "адовати жозима" деб аталади.

Истинофия гапни қайтадан бошлаш. و - ҳарфи отифа янги жумланинг бошида келганда уни олдинги жумла билан боғлаб бўлмайди шу сабали ҳам истинофия бўлади.

20-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

بِالسَّكَاكِينِ نَقَطَعَ الْحُبْرَ وَ بِالْمَلَاعِقِ نَأْكُلُ الطَّيِّخَ وَ بِالْفَنَاجِينِ نَشْرَبُ الشَّايَ ، تَعَالَ يَا فَرِيدُ نَشْرَبِ الشَّايَ ، مَشَيْتُ كَثِيرًا ، أَيْنَ وَضَعْتَ كِتَابِي يَا فَرِيدُ ؟ - وَضَعْتُ هُنَا فِي الْحِزَانَةِ ، التَّلْمِيذُ يَضَعُ كِتَابَهُ فِي مَقْعَدِ التَّلْمِيذِ ، ضَعُوا الْكُتُبَ فِي الصُّنْدُوقِ ، هَؤُلَاءِ التَّلَامِيذَةُ يَتَعَلَّمُونَ فِي بَلَدَةِ بَحَارَى ، نَحْنُ نَتَعَلَّمُ فِي الْمَدْرَسَةِ كَوَكْلِدَاشَ فِي طَشَقَنْدَ ، أَنْتُمْ تَتَعَلَّمُونَ فِي بَلَدَةِ سَمَرْقَنْدَ ، جَاءَ التَّلْمِيذُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ ، هُمْ يُجِئُونَ آبَاءَهُمْ ، جَاءَ الْمُعَلِّمُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ ، تَعَالَ يَا كَرِيمُ نَلْعَبُ فِي دَارِنَا بِالْكُرَةِ ، لِمَ جِئْتَ يَا عَلِيمُ ؟ ، ضَعِ الْكُتُبَ فِي الْحِزَانَةِ ، هَلْ قَرَأْتَ دَرْسَكَ ؟ - نَعَمْ قَرَأْتُ ، وَ أَنَا أَيْضًا قَرَأْتُ ، بَرَيْتُ الْقَلَمَ بِالْمِبْرَاةِ ، ابْرِ الْقَلَمَ بِالْمِبْرَاةِ ، بِالْفَنَاجِينِ يَشْرَبُونَ الشَّايَ ، امشِ أَيُّهَا الْوَلَدُ ، ابْرِ قَلَمَكَ ، جَاءَ أَحِي ، الْحِصَانُ يَمْشِي أَمَامَ الْبَيْتِ ، الْكِلَابُ يَأْكُلْنَ اللَّحْمَ ، الْأَفْرَاسُ يَرْكُضْنَ .

تَعَالَ - амир феъли АНТ замири мустатир фоили бор, يَا - ҳарфи ноодо, فَرِيدُ - мунодо заммага мабний, نَشْرَبُ - маҳзуф - ИН ТАТ шартияга жавоб шартия, маънода تَعَالَ - амр феъли унга далолат қилгани учун олиб ташланди. نَشْرَبُ - музореъ феъли, هُوَ замири мустатир фоили бор, раф маҳалида фатҳага мабний, إِنَّ - ҳарфи шарт билан мажзум, жазмлик аломати сукун, ундан кейин алиф ва ломлик калима келгани учун касра билан ҳаракатланди. الشَّايَ - мафъулун биҳи мансуб, насблик аломати фатҳа.

أَيْضًا - феъли маҳзуф мафъулун мутлоқ, маҳзуф феъли آضُ , قَرَأْتُ - мубтадога жумла ҳабар, мозий феъли сукунга мабний, تُ - замир муттасил фоили бор мубтадога қайтади, раф маҳалида заммага мабний.

Луғат

فَنَاجِينُ – пиёлалар

سَكَاكِينُ – пичоқлар

مَلَاعِقُ – қошиқлар

صُنْدُوقُ – сандиқ

أَفْرَاسٌ – отлар

أَيْضًا – ҳам, яна

مَشِيٍّ – юрмоқ

بَرِيٍّ – учламоқ

تَعَلَّمَ – таълим олмоқ

كِلَابٌ – итлар

تَعَالَ – кел

وَضَعٌ – қўймоқ

عَجِيٍّ – келмоқ

وَ أَنَا أَيْضًا قَرَأْتُ – мен ҳам ўқидим

الدَّرْسُ الْحَادِي وَالْعِشْرُونَ

Йигирма биринчи дарс Жами музаккари солим ва ҳол

Жамул музаккрис солимга - ақл эгаси бўлган эр жинсидаги инсонларнинг номи ёки сифати киради. **Жамул музаккарис солим раф** ҳолатида (олдидаги ҳарфнинг ҳаракати) заммалик бўлган **وَنَ** қўшимчаларни қўшиш билан ва **насб** ҳолатида (олдидаги ҳарфнинг ҳаракати) касралик бўлган **يُنَ** қўшимчаларини қўшиш билан ясалади. М: **مُؤْمِنٌ – مُؤْمِنُونَ ، مُؤْمِنِينَ ، مُسْلِمٌ – مُسْلِمُونَ ، مُسْلِمِينَ ، زَيْدٌ – زَيْدُونَ ، زَيْدِينَ**

Охири алифи мақсура билан тугаган **жамул музаккарис солимлар** иккала ҳолтда ҳам (**وَنَ** ва **يُنَ** қўшилганда) охиридаги алифи мақсура ҳазф қилиниб, бу хилда ўқилади: **الْمُصْطَفَى – الْمُصْطَفُونَ ، الْمُصْطَفَيْنَ** (насб ҳолатида тасниядан асли билан фарқланади).

Охир "йо - **يَاء**" билан манқус бўлган **жамул музаккарис солим**: "**وَنَ - وَو**" қўшилганда "**يَاء** йо" ҳазф қилиниб, олди заммали ўқилади. М: **الْقَاضِي – الْقَاضُونَ ، الرَّامِي – الرَّامُونَ ، الدَّاعِي – الدَّاعُونَ ، الْعَالِي – الْعَالُونَ**

"**Йо - يِنَ**" қўшилганида сўзнинг охиридаги манқус "**يَاء** йо" ҳазф қилиниб, олди касралик ҳолича қолади: **الْقَاضِي – الْقَاضِينَ ، الرَّامِي – الرَّامِينَ ، الدَّاعِي – الدَّاعِينَ ، الْعَالِي – الْعَالِينَ**

Баъзи исмлар борки эр жинсининг номи ёки сифати бўлмасида жамул музаккарис солимга ўхшаб, қоидага хилоф шу усулда ишлатилади. Уларга "**мулҳақ жамул музаккарис солимлар**" деб аталади. **أَرْضٌ – أَرْضُونَ ، أَهْلٌ – أَهْلُونَ ، عَالَمٌ – عَالَمُونَ ، عَلِيٌّ – عَلِيُّونَ ، إِبْنٌ – بَنُونَ ، سَنَةٌ (سَنَوٌ) – سِنُونَ ، عِضَةٌ (عِضَه) – عِضُونَ ، ثَبَةٌ – ثُبُونٌ (ثَبَاتٌ) ، ظَبَةٌ – ظَبُونٌ (ظَبَاتٌ) ، قَلَةٌ – قَلُونَ ، مِئَةٌ – مِئُونَ (مِئَاتٌ) ، عَشْرُونَ ، ثَلَاثُونَ ، أَرْبَعُونَ تِسْعُونَ ، أَوْلُو ، أَوْلِيٌّ**

Мавсуфнинг сифати жумла бўлганда мавсуфга қайтадиган замир бўлиши шарт.

Феъл воқе бўлаётганда фоилнинг ёки мафъулнинг ҳолатини билдириб қандай сўроғига жавоб бўлган калимага ҳол дейилади.

М: حَفِظَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ قَائِمًا، شَرِبْتُ الْمَاءَ قَاعِدًا

Ҳолларнинг эъробини насб бўлади.

Агар феъллардан олдин накра исм келса, феъл ўша исмнинг сифатини билдириб келади, агар феълдан олдин маърифа исм келса ўша исмни ҳолатини билдириб келади: رَأَيْتُ فِي سَاحَةِ الدَّارِ تَلَامِيذَةً يَلْعَبُونَ بِالْكَرَةِ - Мен ҳовли саҳнасида туп билан ўйнаётган ўқувчиларни кўрдим. رَأَيْتُ صَاحِبِي فَرِيدًا يَلْعَبُ فِي الْجُنَيْنَةِ - Мен дўстим Фаридни боғчада ўйнаётган ҳолатда кўрдим.

خَرَجَ - ҳарфи отифа. Тартибни ва бир оздан сўнг бажарилганлигини билдиради. М: خَرَجَ الْمُعَلِّمُ مِنَ الْفَصْلِ ثُمَّ التَّلَامِيذَةُ - Муъаллим синфдан чиқди, сўнг ўқувчилар (бир оздан сўнг) чиқди.

مَعَ - агар фатҳалик бўлиб, бирор калимага изофа бўлса зарф бўлади, агар изофадан холи бўлиб танвинли келса جَمِيعًا маъносида ҳол бўлади. М: جِئْنَا مَعًا = جِئْنَا جَمِيعًا - биз биргаликда - бирга бўлган ҳолда келдик, биз ҳаммамиз - жам бўлган ҳолда келдик.

21-машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ва кўплик турларини ажратинг.

أَيْنَ الْكَرَاسِيِّ؟، خَرَجَ الْمُعَلِّمُ مِنَ الْفَصْلِ ثُمَّ التَّلَامِيذَةُ، مَتَى جِئْتَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ يَا سَعِيدُ؟ - أَلَا نَ فَقَطْ يَا كَرِيمُ، مَعَ مَنْ جِئْتَ؟ - مَعَ صَاحِبِي عَثْمَانَ، إِشْتَرَيْتُ قَلَمًا وَمِسْطَرًّا، وَكِتَابًا، إِشْتَرَيْنَا كُتُبًا وَدَفَاتِرَ وَمَسَاطِرَ وَأَقْلَامًا وَأَلْوَاحًا وَكَرَاسِيَّ، ذَهَبْنَا إِلَى الْمَدْرَسَةِ، جِئْنَا إِلَى الْبَيْتِ، قَرَأْنَا الدَّرْسَ، رَأَيْتُ فِي سَاحَةِ الدَّارِ تَلَامِيذَةً يَلْعَبُونَ بِالْكَرَةِ، رَأَيْتُ صَاحِبِي فَرِيدًا يَلْعَبُ فِي الْجُنَيْنَةِ، هَؤُلَاءِ الْمُعَلِّمُونَ يُحِبُّونَ تَلَامِيذَتَهُمْ كَثِيرًا، أَبِي إِشْتَرَى مَصَابِيحَ، هَلْ قَرَأْتُمْ دُرُوسَكُمْ أَيُّهَا التَّلَامِيذَةُ؟ - نَعَمْ قَرَأْنَا، مَشَيْتُمْ قَلِيلًا، هَلْ وَضَعْتُمُ الْكُتُبَ فِي الْخِزَانَةِ؟ - نَعَمْ وَضَعْنَا، مَتَى بَعْتَ فَرَسَكَ؟، الْعِجْلُ يَمْشِي مَعَ أُمِّهِ، هَلْ بَاعَ أَبُوكَ بَقَرَتَهُ؟، مَتَى رَأَيْتَ سَعِيدًا يَا صَالِحُ؟ - أَلَا نَ فَقَطْ يَا أَحِي، إِشْتَرَيْنَا حِصَانًا وَثَوْرًا وَبَقْرَةً، خَرَجَ الْحَادِمُ إِلَى السُّوقِ فَاشْتَرَى دَجَاجَةً وَدِيكًا.

المُعَلِّمُ - фоили марфуъ мазрур жарлик, خَرَجَ - мозий феъли фатҳага мабний, التَّلَامِيذَةُ - фоили марфуъ мазрур жарлик, الفَصْلُ - мажрур жарлик аломати замма, مِنْ - ҳарфи жар сукунга мабний, رَأَيْتُ - ҳарфи жар сукунга мабний, جِئْنَا - мажрур жарлик аломати касра, жар ва мажрур мутааллиқи خَرَجَ феълига, ثُمَّ - ҳарфи отифа, фатҳага

мабний, التَّلَامِيذَةُ - маътуф, الْمُعَلِّمُ - маътуфун алайҳи бўлиб, التَّلَامِيذَةُ фоил марфуъ, рафлик аломати замма.

الآن - Зарфи замон маҳзуф جُنْتُ феълига.

فَاء - лафзни исми феъл, لا يَتَجَاوَزُ عَنْهَا يَكْفِي маъносидаги феъллардан эваз, فَقَطُ - чиройли қилиш учун келган зоида ҳарфдир.

Агар ташдидли бўлиб келса, ўтган замонни бутинлайга ўз ичига олган зарфи замондир. م: مَا رَأَيْتَهُ قَطُ - Уни (шу вақтгача ўтган замонда) ҳечам кўрганим йўқ.

مَنْ - музофун илайҳи, مَع - музоф, مَع مَنْ جُنْتُ феълига. مَع صَاحِبِي - музоф ва музофун илайҳи бўлиб, зарф маҳзуф جُنْتُ феълига.

رَأَيْتُ - мозий феъли сукунга мабний, ت - замири муттасил фоили бор, فِي سَاحَةِ الدَّارِ تَلَامِيذَةٌ يَلْعَبُونَ بِالْكَرَةِ - жар ва мажрур мутааллиқи رَأَيْتُ феълига, تَلَامِيذَةٌ - мавсуф, يَلْعَبُونَ - жумлаи феълия сифати, هُمْ - замири мустатир фоили бор мавсуфга қайтади, بِالْكَرَةِ - жар ва мажрур мутааллиқи يَلْعَبُونَ га, мавсуф ва сифат رَأَيْتُ феълига мафъулун бихи, мансуб насблик аломати фатҳа.

رَأَيْتُ - мозий феъли сукунга мабний, ت - замири муттасил фоили бор, صَاحِبِي - изофа бўлиб, мафъулун бихи, мансуб, насблик аломати тақдирий фатҳа, йои мутакаллимга изофа бўлгани учун насб маҳалида касралик, йо мутакаллимга муносиб бўлиши учун فَرِيدًا - صَاحِبِي дан бадали мутобик, мансуб исмдан бадал бўлгани учун мансуб, насблик аломати фатҳа, يَلْعَبُ - жумлаи феълия, музореъ феъли, فِي الْجَنَّةِ - жар ва мажрур мутааллиқи يَلْعَبُ феълига.

Луғат

كِرَاسِيٌّ – стуллар

اِشْتَرَاءٌ – сотиб олмоқ

الآن – ҳозир

مَع – билан бирга

صَاحِبٌ – дўст

مَصْبَاحٌ – чирок

مُعَلِّمُونَ – муаллимлар

بَيْعٌ – сотмоқ

فَقَطٌ – фақат

تَمَّ – сўнг

رُؤْيَةٌ – кўрмоқ

خَرَجُوا – чиқдилар

الدَّرْسُ الثَّانِي وَالْعِشْرُونَ

Йигирма иккинчи дарс

Асмаи ситта исмлар ва жазм феъллар

Музореъ феълни жазм қиладиган калималар иккига бўлинади: ўзидан кейинги бир феълни жазм қиладиган жозималар ва ўзидан кейинги ики феълни жазм қиладиган жозималар.

Бир феълни жазм қилувчи жозималар тўртта:

لَمْ - наҳийй ломи , لَأَمْ النَّهْيَةِ , - амри ғоиб лом , لَأَمْ الْأَمْرِ , لَمَّا ، لَمْ

1) لَمْ - жаҳд ҳарфи, музореъ феъли олдига келиб, уни жазм қилади. Ўтган замон маъносида келиб, инкор қилади. М: (لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ) ، لَمْ يَقُمْ وَ لَمْ يَقْعُدْ

2) لَمَّا - музореъ феълни олдига келиб уни жазм қилади ва маънони ўтган замонга айлантириб, инкор қилади. М: (بَلْ لَمَّا يَدُوْقُوا عَذَبَ) ، (لَمَّا يَفْضِ مَا أَمْرَهُ)

3) لَأَمْ الْأَمْرِ - амри ғоиб феъли ломи бўлиб, ғоиб - учинчи шахс ва мутакаллим - биринчи шахслардан бирор-бир талабни бажаришини билдирган ёки дуо учун келган "лом". М: (لِيَنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ) ، (لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبَّكَ)

4) لَأَمْ النَّهْيَةِ - наҳийй феъли ломи бўлиб, бирон бир ишни қилмаслигини талаб қилган ёки талаб учун келган лом. М: (لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ) ، (لَا تُؤَاخِدْنَا)

Жазмнинг аслий аломати "сукун" бўлиб, "Афъоли ҳамса" деб аталадиган беш феълда сукун ўрнига "зоида нун" тушиб қолади.

М: لا يَكْتُبُ ، لا تَكْتُبُ ، لا يَكْتُبُوا ، لا تَكْتُبُوا ، لا تَكْتُبِي

Асмаи ситта

Охири иллатли бўлган изофалик олти исмга "асмаи ситта" деб аталади. Улар:

أَبُوكَ ، أَخُوكَ ، حَمُوكَ ، فُوكَ ، هُنُوكَ ، ذُو مَالٍ . "Асмаи ситта" исмлар раф ҳолатида замминг ўрнига "вов", насб ҳолатида фатҳанинг ўрнига "алиф" ва жар ҳолатида фатҳанинг ўрнига "йо" келади¹⁴. М: раъ ҳолатда: ذُو ، هُنُوكَ ، فُوكَ ، حَمُوكَ ، أَخُوكَ ، أَبُوكَ

أَبَاكَ ، أَخَاكَ ، حَمَاكَ ، فَكَ ، هَنَّاكَ ، ذَا مَالٍ насб ҳолатда:

¹⁴ "Асмаи ситта" исмларнинг бундай ўқилиши учун ўзига хос қўйидаги шартлари бор:

жар ҳолатида: **أبيك ، أخيك ، حميك ، فيك ، هنيك ، ذي مال**

22-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

إِحْتَرِمَ مُعَلِّمَكَ دَائِمًا ، الْمُهْرُ يَرْكُضُ أَمَامَ الْحَجْرِ ، إِحْتَرِمَ أَبَاكَ وَ أُمَّكَ وَ جَدَّكَ وَ جَدَّتَكَ وَ إِخْوَتَكَ وَ أَخَوَاتِكَ ، لَا تَلْعَبُ
 وَقْتِ الدَّرْسِ ، اسْمَعْ قَوْلِي ، أَنْظِرْ وَقْتِ الدَّرْسِ أَمَامَكَ دَائِمًا وَ لَا تَلْتَفِتْ يَمِينًا وَ شِمَالًا ، الطَّبَّاحُ يَطْبُخُ الطَّبِيخَ فِي الْمَطْبَخِ ،
 أَيْنَ السِّكِّينُ ؟ - فِي الْمَطْبَخِ ، لَمْ تَنْظُرُونَ مِنَ الشُّبَّانِكِ ؟ لَا تَنْظُرُوا ، رَكِبَ الْحَادِمُ الْحِصَانَ ، لَا تَضْحَكُوا وَقْتِ الدَّرْسِ ،
 خَرَجْتُ إِلَى السُّوقِ فَاشْتَرَيْتُ أَقْلَامًا وَ مَسَاطِرَ وَ كَرَارِيسَ وَ مَحَابِرَ ، لَا تَأْخُذْ قَلَمِي ، لَمْ أَخَذْتُ كُرَّاسِي يَا سُلَيْمَانُ ؟ ، سَمِعْنَا
 قَوْلَكَ ، سَمِعْتُ قَوْلَهُ ، هَلْ سَمِعْتُمْ قَوْلِي ؟ - نَعَمْ سَمِعْنَا ، أَيْنَ الطَّبَّاحُ ؟ - فِي الْمَطْبَخِ يَطْبُخُ الطَّبِيخَ ، لَا تَفْعُدْ عَلَى الْكُرْسِيِّ

1) Муфрад исм бўлиши. Агар бу исмлар муфрад бўлмасдан тасния бўлса тасния исмнинг эъроби билан эъробланади: раф ҳолатида **أَبَاكَ ، أَخَوَاكَ ، حَمَوَاكَ ، فُوهَانِ ، هَنَوَانِ (هَنَاءٌ - هَنْتَانِ ، هَنْتَيْنِ) ، ذُو مَالٍ** ، насб ва жар ҳолатида: **أَبُوئِي ، أَخُوئِي ، حَمُوئِي ، فُوهَيْنِ ، هَنُوَيْنِ (هَنْتَيْنِ) ، ذُوِي مَالٍ**

Агар жам бўлса жами таксир билан жам қилинади: **أَبَائِكُمْ ، إِخْوَانِكُمْ ، أُمَّهَاتِكُمْ ، أَفْوَاهِكُمْ ، هَنَاتٌ ، ذُؤُ ، ذُوِي ، ذَوَاتٌ** **مَالٍ**

ёки жами музаккари солим билан жам қилинадаган бўлса жами музаккари солим билан жам қилинади, "асмаи ситтанинг" ичида бу жам билан жам қилинадиганлар учта: **أَبُونُ ، أَيْبُنُ ، أُخُونُ ، أَحِينُ** **، حَمُونُ ، حَمِينُ** ،

2) Муқаббар исм бўлиши керак яъни, исми тасғир бўлмаслиги керак, агар тасғир исм бўлса зоҳир исмлар каби раф ҳолатида замма билан, насб ҳолатида фатҳа билан, жар ҳолатида касра билан ўқилади (исми тасғир деб, эркалатиш ёки пастга уриш учун кичрайтириб айтилган исм, масалан одамча, ўғилча, опача): **أَبِيكَ ، أَخِيكَ ، حَمِيكَ**

3) Бирор исмга изофа бўлган бўлиши керак. Агар изофа бўлмасдан муфрад исм бўлса, зоҳир исмлар каби ҳаракатлар билан эъробланади:

أَبٍ ، أَخٍ ، حَمٍ ، أَبٍ ، أَخٍ ، حَمٍ ، أَبَاً ، أَخًا ، حَمًا ،

4) Бирор исмга изофа бўлганда "йойи мутакаллимга" изофа бўлмасдан ундан бошқа исмга изофа бўлиши керак. Агар "йойи мутакаллимга" изофа бўлса учала эъробда ҳам тақдирий эъроб билан эъробланади: **رَأَيْتُ أَبِي ، مَرَرْتُ بِأَخِي ، هَذَا حَمِي**

Бу тўрттала шарт олти исмнинг ҳаммасига умумий шартлар. Бу ерда яна **فُو** га хос алоҳида ва **ذُو** га хос алоҳида шартлар бор.

فُو га хос шарт: охирига "мим" ёпишиб келмаслиги керак. Агар охирига "мим" ёпишиб келса зоҳирий эъроблар билан эъробланади. М: **هَذَا فَمٌ طَيِّبٌ الرَّائِحَةِ ، إِنَّ فَمَكَ نَظِيفٌ ، نَظَرْتُ إِلَى فَمِ حَسَنِ** .

ذُو га хос алоҳида шарт: **ذُو** соҳиб - эга, хужайин деган маънода келиши ва исми жинсга изофа бўлиши ва сифатни билдирган исмларга изофа бўлмаслиги керак. М: **جَاءَنِي ذُو مَالٍ ، رَأَيْتُ ذَا عِلْمٍ ، مَرَرْتُ بِذِي خُلُقٍ حَسَنِ**

، لَا تَقْعُدُوا عَلَى الْكُرَاسِيِّ ، أَيَّنَ الْخَادِمَةَ ؟ ، يَقُولُ الْمُعَلِّمُ : لَا تَلْعَبُوا أَيَّهَا التَّلَامِيذَةُ ، التَّلَامِيذَةُ يَسْمَعُونَ قَوْلَ مُعَلِّمِهِمْ ، فَيَقْرَأُونَ دُرُوسَهُمْ .

دَائِمًا - зарфи замон, мансуб.....

وَقْتِ الدَّرْسِ - зарфи замон, мансуб.....

يَقُولُ - музореъ феъли, марфуъ рафлик аломати замма, لَا تَلْعَبُوا أَيَّهَا التَّلَامِيذَةُ - музореъ феъли, марфуъ рафлик аломати замма. أَنْتُمْ - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, أَيُّ - музоф, هَا - танбех музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи мубдалин минху, التَّلَامِيذَةُ - أَيَّهَا дан бадали мутобик, мубдалин минху ва бадали мутобик махзуф يَاءٌ нидога мунадо, жумлаи феълия насб маҳалида يَقُولُ га мафъулун бихи, يَقُولُ дан жумла мақовлун қавл - айтилган гап.

Луғат

طَبَّاحٌ – ошпаз

الْبِنْفَاتُ – бурилмоқ

قَوْلٌ – сўз

سَمَاعٌ – эшитмоқ

دَائِمًا – доимо

يَمِينٌ – ўнг томон

خَادِمٌ – хизматкор

مَحَابِرُ – сиёҳдонлар

مَطْبَخٌ – ошхона

إِحْتِرَامٌ – ҳурмат қилмоқ

طَبَّخٌ – пиширмоқ

سُوقٌ – бозор

حِجْرٌ – байтал, бия

شِمَالٌ – чап томон

خَادِمَةٌ – хизматкор аёл

لَا تَقْعُدُوا - ўтирманглар

الدَّرْسُ الثَّلَاثُ وَالْعِشْرُونَ

Йигирма учунчи дарс Исми олат ва исми масдар

Бир ишни бажаришда ишлатиладиган қурол ва асбоб номи "исми олат" дейилади. Исми олат қурол ёрдамида қилинадиган мутаъаддий феъллар ва сулосий мужаррад феълларидангина ясалади. У кўпроқ уч хил вазнда келади: مُفْعَلٌ ، مِفْعَلَةٌ ، مِفْعَلٌ

مِفْعَالٌ (ج) مَفَاعِلٌ - مَبْرُدٌ ، مَقْصٌ ، مَحْوَرٌ ، مِقْلَى ، مِسْطَرٌ ،
 مِفْعَلَةٌ (ج) مَفَاعِلٌ - مَكْنَسَةٌ ، مَحْبَرَةٌ ، مِقْلَمَةٌ ، مَرْوَحَةٌ ، مِصْفَاةٌ ، مَجْنَّةٌ ، مَبْرَاةٌ ، مِلْعَقَةٌ
 مِفْعَالٌ (ج) مَفَاعِلٌ - مِصْبَاحٌ ، مِفْتَاحٌ ، مِيزَانٌ ثَلَاثَةٌ

مِفْعَالٌ - вазни иш асбобнинг катта ҳажмдагисини билдиради, мифْعَلٌ вазни асбобнинг кичик ҳажмдалигини билдиради: مِفْتَاحٌ - катта калит, مِصْبَاحٌ - кичик калит.

баъзи исми олатлар мِفْعَلٌ ва мِفْعَلَةٌ вазнларида ҳам ясалади: مُنْخَلٌ - элак, مَكْحَلَةٌ - сурмадон, مُدَقُّ - келича сопи, مُدْهِنٌ - ёғлиқ.

Ҳозирги араб тилидаги янги замонавий қурол ва асбоблар исми فَعَالَةٌ вазнида ясалади: دَرَّاجَةٌ - велосипед, سَيَّارَةٌ - автомобил, دَبَابَةٌ - танк, جَرَّارَةٌ - трактор, غَوَّاصَةٌ - сув ости кемаси, زَلَّاجَةٌ - музлатгич, دَوَّاسَةٌ - педал, زَلَّاجَةٌ - чанғи.

Масдар

Масдар - ҳаракат номи бўлиб, иш - ҳаракат маъносини англатган исмдир. Ўзбек тилида масдарлар "- моқ", "- иш" кўшимчалари билан тугалланади. М: сўзламоқ, сўзлаш. قَعُودٌ - ўтирмоқ, حَمْلٌ - кўтармоқ.

Сулосий мужаррад бобларидаги феълларнинг масдарлари умумий бир вазнда келмайди. Бу бобларнинг масдарлари қирқтача вазнда бўлиши кузатилган. Ҳар бир феълнинг масдарини аниқлаш учун луғат китобларига мурожаат қилинади ва ёдда сақланади. Сулосий мазийд ва рубобий феълларда ҳар бир бобнинг масдари ўзига хос белгиланган вазнларда келади.

Сулосий мазийд ўн икки боб:

Мисоллар				Масдар	Амр	Музореъ	Мозий	Боб
اِكْرَامٌ	اَكْرَمٌ	يُكْرِمُ	اَكْرَمَ	اِفْعَالٌ	اَفْعِلْ	يُفْعِلُ	اَفْعَلْ	I
تَصْرِيفٌ	صَرَّفَ	يُصَرِّفُ	صَرَّفَ	تَفْعِيلٌ	فَعِّلْ	يُفَعِّلُ	فَعَّلْ	II
مُسَافِرَةٌ	سَافِرٌ	يُسَافِرُ	سَافَرَ	مُفَاعَلَةٌ	فَاعِلْ	يُفَاعِلُ	فَاعَلْ	III
اِنْصِرَافٌ	اِنْصَرَفَ	يَنْصَرِفُ	اِنْصَرَفَ	اِنْفِعَالٌ	اِنْفَعِلْ	يَنْفَعِلُ	اِنْفَعَلْ	IV
اِكْتِسَابٌ	اِكْتَسَبَ	يَكْتَسِبُ	اِكْتَسَبَ	اِفْتِعَالٌ	اِفْتَعِلْ	يُفْتَعِلُ	اِفْتَعَلْ	V
تَصَرُّفٌ	تَصَرَّفَ	يَتَصَرَّفُ	تَصَرَّفَ	تَفْعُلٌ	تَفَعَّلْ	يَتَفَعَّلُ	تَفَعَّلْ	VI
تَصَاحٌ	تَصَاحَ	يَتَصَاحُ	تَصَاحَ	تَفَاعُلٌ	تَفَاعَلْ	يَتَفَاعَلُ	تَفَاعَلْ	VII
اِحْمِرَازٌ	اِحْمَرَّ	يَحْمُرُ	اِحْمَرَّ	اِفْعِلَالٌ	اِفْعَلَّ	يَفْعَلُّ	اِفْعَلَّ	VIII

IX	أَفْعَالٌ	يَفْعَعُلُ	أَفْعَالٌ	أَفْعِيَالٌ	إِحْمَارٌ	يَحْمَارُ	إِحْمَارٌ	إِحْمِيرَارٌ
X	اسْتَفْعَلَ	يَسْتَفْعَلُ	اسْتَفْعَلَ	اسْتَفْعَالَ	اسْتَخْرَجَ	يَسْتَخْرِجُ	اسْتَخْرَجَ	اسْتَخْرَاجٌ
XI	أَفْعَوَعَلَ	يَفْعَوَعُلُ	أَفْعَوَعَلَ	أَفْعِيَعَالٌ	أَحْدَوَدَبَ	يَحْدَوُدِبُ	أَحْدَوَدَبَ	أَحْدِيدَابٌ
XII	أَفْعَوَّلُ	يَفْعَوَّلُ	أَفْعَوَّلُ	أَفْعَوَّالٌ	أَجْلَوَزَ	يَجْلَوِزُ	أَجْلَوَزَ	أَجْلَوَازٌ

Рубоий мужаррад бир боб:

Боб	Мозий	Музореъ	Амр	Масдар	Мисоллар		
I	فَعَّلَ	يُفَعِّلُ	فَعَّلِ	فَعَّلَةٌ	دَخَرَ	يُدْخِرُ	دَخْرَجَةٌ

Рубоий мазийд уч боб:

Боб	Мозий	Музореъ	Амр	Масдар	Мисоллар		
I	تَفَعَّلَ	يَتَفَعَّلُ	تَفَعَّلْ	تَفَعَّلٌ	تَدَخَّرَ	يَتَدَخَّرُ	تَدَخَّرَجٌ
II	أَفْعَنَلَ	يَفْعَنَلُ	أَفْعَنَلْ	أَفْعَنَالٌ	أَبْرَنَشَقَ	يَبْرَنَشِقُ	أَبْرَنَشَاقٌ
III	أَفْعَلَّ	يَفْعَلُّ	أَفْعَلَّ	أَفْعَلَّالٌ	أَفْشَعَرَ	يَقْشَعُرُ	أَفْشَعْرَارٌ

Агар исми масдар иш - ҳаракатнинг неча марта бажарилганини билдирса **فَعَّلَةٌ** вазнида бўлади. М: **صَرْبَةٌ** - бир урмоқ, **صَرْبَتَيْنِ** - икки марта урмоқ, **أَكَلَةٌ** - бир марта емоқ, **أَكَلَتَيْنِ** - икки марта емоқ каби.

Агар бажарилган иш - ҳаракатнинг хилини ва навини билдирса "**фо**" нинг касраси билан, **فَعَّلَةٌ** вазнида бўлади. М: **جَلَسَةَ عَجَلَانَ** - шошилган кишининг ўтиришида ўтирди, **نَظَرَةَ غَضَبَانَ** - ғазабланган кишининг қарашида қаради.

Сулосий мазийд бобларининг масдарлари охирига (ة) "**тои ваҳдат**" қўшиш билан марра ва нав масдарлари ясалади. М: **حَسَنَ الْمُعَامَلَةِ** - унга бир қараб қўйди, **الْتَفَتَ إِلَيْهِ النِّفَاءَ** - чиройли муомалали бўлди. Буларга "**марра ва нав**" масдарлари дейилади.

23-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

تَلْمِيذٌ مُجْتَهِدٌ ، تَلْمِيذٌ كَسْلَانٌ ، شُبَّانٌ كَبِيرٌ ، بَابٌ صَغِيرٌ ، قَلَمٌ طَوِيلٌ ، عَجَلٌ كَبِيرٌ ، مِسْطَرٌّ قَصِيرٌ ، فَأَسَّ كَهَامٌ ، أَيْنَ الْمِكْنَسَةُ ؟ ، كِتَابٌ قَدِيمٌ ، قَلَمٌ جَدِيدٌ ، مُهْرٌ صَغِيرٌ ، رَجُلٌ طَوِيلٌ ، سَكِينٌ حَادٌ ، مِئْشَارٌ كَبِيرٌ ، لَوْحٌ كَبِيرٌ ، افْتَحَ الْبَابَ الْكَبِيرَ ، أَيْنَ السِّكِّينُ الْحَادُّ ؟ ، أَكْتُبُ عَلَى اللَّوْحِ الْكَبِيرِ ، هَاتِ الْمِطْرَقَةَ ، لَا تَلْعَبْ أَيُّهَا التَّلْمِيذُ الْكَسْلَانُ ، خُذْ قَلَمَكَ الْقَدِيمَ ، هَاتِ كِتَابِي الْجَدِيدَ ، فَتَحَ الْحَادِمُ الْبَابَ الْكَبِيرَ ، التَّلْمِيذُ الْمُجْتَهِدُ يَكْتُبُ عَلَى اللَّوْحِ الْكَبِيرِ بِالتَّبَاشِيرِ ، أَكُنْسُ

الْبَيْتِ أَيُّهَا الْخَادِمُ ، إِبْرَ قَلَمَكَ بِالْمِبرَةِ الحَادَّةِ ، لَمْ اشْتَرَيْتَ كِتَابًا قَدِيمًا ، احْتَرَمُوا آبَاءَكُمْ وَ أُمَّهَاتِكُمْ ، لَا تَلْعَبُوا وَفَتِ الدَّرْسِ أَيُّهَا التَّلَامِذَةُ الْكُسَالَى ، هَؤُلَاءِ التَّلَامِذَةُ الْمُجْتَهِدُونَ يَقْرَأُونَ دُرُوسَهُمْ .

Луғат

فَأُسُّ – болта

مِكْنَسَةٌ – супурги

طَوِيلٌ – узун

حَادٌّ – ўткир

كُنْسٌ – супурмоқ

مِنْشَارٌ – арра

مِطْرَقَةٌ – болға

قَصِيرٌ – қисқа

كَهَامٌ – ўтмас

كُسَالَى – дангасалар

الدَّرْسُ الرَّابِعُ وَالْعِشْرُونَ

Йигирма тўртинчи дарс

Исми замон ва макон ва масдари мимий

Бир иш - ҳаракатнинг бажарилган ўрни ёки вақтини билдириш учун ўша феълдан ясалган калимага "исми замон ва макон" деб аталади. М: كَتَبَ - ёзди, مَكْتَبٌ - ёзадиган жой ёки вақт, دَرَسَ - дарс ўқиди, مَدْرَسَةٌ - дарс ўқийдиган жой ёки вақт. Музореъда "айни" касралик يَفْعَلُ бобларида яъни сулосий мужарраднинг биринчи бобиди ва сулосий мужарраднинг барча "мисол" бобларида مَفْعَلٌ вазнида келади. М: مَرْجِعٌ - يَجْلِسُ - қайтадиган жой ёки қайтиш вақти, مَوْلِدٌ - يَلِدُ - туғиладиган жой ва туғилиш вақти, مَوْضِعٌ - يَضَعُ қўядиган жой ёки қўйиш вақти.

"Айни" заммалик ва фатҳалик يَفْعَلُ ва يَفْعَلُ боблари ҳамда "айни" касралик يَفْعَلُ бобларини охириги ҳарфи ҳарфи-иллат бўлган "ноқис" феълларда مَفْعَلٌ вазнида келади. М: مَصْدَرٌ - يَصْدُرُ - қайтадиган жой ёки қайтиш вақти, مَعْبُدٌ - يَعْبُدُ - ибодат қиладиган жой ёки ибодат қилиш вақти, مَسْمَعٌ - يَسْمَعُ - эшитадиган жой ёки эшитиш вақти, مَرْمَى - يَرْمِي - отадиган жой ёки отиш вақти.

مَفْعَلٌ ва مَفْعَلٌ вазнидаги исми замон ва маконлар مَفَاعِلٌ вазнида жам қилинади.

"Айни" заммалик يَفْعَلُ бобларида исми замон ва макони مَفْعَلٌ вазнида ясалади деб айтдик, фақат ушбу ўн бир исм يَفْعَلُ бобидан бўлишига қарамасдан исми замон ва

макони **مُفْعَلٌ** вазнида келади: **مَسْجِدٌ** - саждагоҳ ёки сажда қилиш вақти, **مَطْلَعٌ** - чиқадиган жой ёки чиқиш вақти, **مَشْرِقٌ** - кун чиқадиган жой ёки вақти, **مَغْرَبٌ** - кун ботадиган жой ёки вақти, **مَرْفُوقٌ** - фойда келтирадиган жой ёки вақти, **مَفْرُوقٌ** - ажратадиган жой ёки вақт, **مَسْكِنٌ** - яшайдиган ўрин ёки вақти, **مَنْسِكَ** - ибодтхона ёки ибодат қилиш вақти, **مَنْبِتٌ** - ўсадиган жой ёки пайти, **مَجْرُرٌ** - кушхона, сўйиш вақти, **مَسْقُطٌ** - тушиш ўрни ёки пайти.

مُفْعَلَةٌ - вазнида ҳам исми замон ва макон исмлари ясалади.

М: **مَدْرَسَةٌ**, **مَطْبَعَةٌ**, **مَقْبَرَةٌ**, **مَزْرَعَةٌ**, **مَطْبَخَةٌ** каби.

Бир нарсанинг кўп ва сероб бўладиган жойини англатадиган сўзлар ҳам шу вазнда ясалади: **مَأْسَدٌ** : **أَسَدٌ** - шерлар макони, **مَدَبٌ** : **دُبٌّ** - айиқлар макони, **مَابِلَةٌ** : **إِبِلٌ** - туя кўп жой, **مَطْبَخَةٌ** : **بَطِيخٌ** - тарвуз кўп ер, **مَصْنَعَةٌ** : **صَابُونٌ** - совун заводи, **مَلْبَنَةٌ** : **لَبَنٌ** - сут фермаси.

Бу вазнда бир нарсанинг сабаб - боисини билдирган сўзлар ҳам ясалади. М: **مَجْنَنَةٌ** - кўрқоқлик сабабли, **مَبْخَلَةٌ** - бахиллик боиси каби **مُفْسِدَةٌ** - бузилиш боиси.

Исми замон ва макон исмлари яна **مُفْعَلَةٌ** ва **مَفْعَلَةٌ** вазнларида ҳам келади.

М: **مَنْزِلَةٌ**, **مَسِيرَةٌ**, **مَطْنَةٌ**, **مَقْبَرَةٌ**, **مَزْرَعَةٌ** каби.

Исми замон ва макон исмлари ясаладиган бу беш вазн билан масдари мимий муштаракдир. Бу беш вазндаги ҳар бир сўз уч маънода келиши мумкин. Масалан: **مَسْجِدٌ** - сўзи сажда қиладиган ўрин, сажда қилиш пайти, сажда қилмоқ маъноларини англатади.

Сулосий мазийд ва рубоъий бобларнинг исми замон ва макон исмлари ва масдари мимийлари исми мафъули билан бир хил вазнда бўлади. Шунга кўра, айтиш мумкинки, сулосий мужарраддан бошқа боблар исми мафъули тўрт маънога далолат қилиши мумкин.

Масдари мимий

"Мим" билан бошланган масдарлар "масдари мимий" деб аталади. У музореъда "айни" касралик **يَفْعَلُ** бобларида яъни сулосий мужарраднинг биринчи бобида ва сулосий мужарраднинг барча "мисол" бобларида **مُفْعَلٌ** вазнида келади. М: **مَرْجِعٌ** - қайтмоқ, **مَوْلِدٌ** - туғилмоқ, **مَوْقِعٌ** - тушмоқ, **مَوْثِقٌ** - ишонмоқ. Бошқа бобларда ва биринчи бобнинг охирги ҳарфи ҳарфи-иллат бўлган "ноқис" феълларда **مُفْعَلٌ** вазнида келади. М: **مَصْدَرٌ** - қайтмоқ, **مَسْمَعٌ** - эшитмоқ, **مَبْدَأٌ** - бошламоқ, **مَرْمَى** - отмоқ. Сулосий мазийд ва

рубый бобларининг масдари мимийлари исми мафъул билан бир хил вазнда бўлади.

"Масдари мимийлар" етти хил вазнда келади:

Ёрдамлашмоқ	مَعُونَةٌ	مَفْعَلَةٌ	5	Келмоқ	مُورِدٌ	مَفْعِلٌ	1
Осон бўлмоқ	مَيْسُورٌ	مَفْعُولٌ	6	Ўйнамоқ	مَلَعَبٌ	مَفْعَلٌ	2
Рост айтмоқ	مَصْدُوقَةٌ	مَفْعُولَةٌ	7	Беркитмоқ	مَغْفِرَةٌ	مَفْعَلَةٌ	3
				Раҳм қилмоқ	مَرْحَمَةٌ	مَفْعَلَةٌ	4

24-мишқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

كُرْسِيٌّ رَفِيعٌ ، كُرْسِيٌّ وَضِيعٌ ، وَلَدٌ مُطِيعٌ ، وَلَدٌ عَاصٍ ، تَلْمِيذٌ مُؤَدَّبٌ ، فَلَمَّ جَمِيلٌ ، مَنَشَارٌ كَبِيرٌ ، صُنْدُوقٌ صَغِيرٌ ، مَحْرَازٌ كَبِيرٌ ، وَلَدٌ قَبِيحٌ ، أَخِي يَقْفِلُ الصُّنْدُوقَ الْكَبِيرَ ، أَيْنَ الْمِفْتَاحِ ؟ - هُنَا يَا أَخِي ، هَاتِ الْقَفْلَ أَقْفِلِ الْبَابَ ، اَلتَّلْمِيذُ الْمَطِيعُ يُجِبُهُ مُعَلِّمُهُ ، نَشَرْتُ الْحَشَبَ بِالْمَنَشَارِ الْكَبِيرِ ، قَطَعْتُ الْحَشَبَ بِالْفَأْسِ الْكَبِيرِ ، الْمَعْلَمُ يُحِبُّ التَّلْمِيذَ الْمَطِيعَ ، الْوَلَدُ الْعَاصِي لَا يُجِبُهُ مُعَلِّمُهُ ، فَتَحْتُ الصُّنْدُوقَ الصَّغِيرَ ، أَدْخَلِ الرِّذَاهَةَ الْوَاسِعَةَ ، دَخَلْتُ الْحُجْرَةَ الصَّيْقَةَ ، أَبُوكَ يُجَبِّكَ ، أَخِي يُجَبِّني ، أَكْتُبُ الْمَكْتُبَ بِهَذَا الْقَلَمِ الْجَمِيلِ ، هَذَا وَلَدٌ مُؤَدَّبٌ أَنَا أَحِبُّهُ كَثِيرًا .

اَلتَّلْمِيذُ الْمَطِيعُ يُجِبُهُ مُعَلِّمُهُ - Итоаткор шогирдни муаллими яхши кўради (итоаткор шогирд уни муаллими яхши кўради). اَلتَّلْمِيذُ الْمَطِيعُ - мавсуф ва сифат бўлиб мубтадо, марфуъ рафлик аломати замма, يُحِبُّ - мубтадога жумла хабар музореъ феъли марфуъ рафлик аломати замма, هُ - замири муттасил, мафъулун биҳи мансуб, насб маҳалида заммага мабний, мубтадога қайтади. مُعَلِّمُهُ - изофа бўлиб, يُحِبُّ - феълига фоил, марфуъ рафлик аломати замма.

هَذَا - мубтадо марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, وَلَدٌ - мавсуф, مُؤَدَّبٌ - сифати, мавсуф ва сифат мубтадога биринчи хабар, марфуъ рафлик аломати замма, أَنَا - замири мунфасил иккинчи мубтадо, марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, أَحِبُّ - иккинчи мубтадога жумла хабар, музореъ феъли марфуъ, أَنَا - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний иккинчи мубтадога қайтади, هُ замири муттасил мафъулун биҳи, мансуб насб маҳалида заммага мабний, биринчи мубтадога қайтади, كَثِيرًا -

махзуф мафъулун мутлоққа сифат, махзуф мафъулун мутлоқ **حَبًّا** . иккинчи мубтадо ва хабари жумлаи исмия раф маҳалида биринчи мубтадога иккинчи хабар. Мубтадонинг хабари жумла бўлганда мубтадога қайтадиган муносиб замир бўлиши шарт.

Бу жумланинг иккинчи маъноси ва шунга муносиб иккинчи эъроби ҳам бор: Бу мен уни кўп яхши кўрадиган одобли бола. **هَذَا وَلَدٌ مُؤَدَّبٌ أَنَا أَحَبُّهُ كَثِيرًا**

هَذَا - мубтадо марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, **وَلَدٌ** - мавсуф, **مُؤَدَّبٌ** - биринчи сифати, **أَنَا** – замири мунфасил, иккинчи мубтадо марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, **أَحَبُّ** - иккинчи мубтадога жумла хабар, музореъ феъли марфуъ рафлик алоати замма, **أَنَا** - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида сукунга, мабний иккинчи мубтадога қайтади, **هُ** замири муттасил мафъулун бихи, мансуб, насб маҳалида заммага мабний, мавсуфга ва мубтадога қайтади, **كَثِيرًا** - махзуф мафъулун мутлоққа сифат, махзуф мафъулун мутлоқ **حَبًّا** . иккинчи мубтадо ва хабар жумлаи исмия раф маҳалида мавсуфга иккинчи сифат, мавсуф ва сифат биринчи мубтадога хабар. Мавсуфнинг сифати жумла бўлганда мавсуфга қайтадиган замир бўлиши шарт.

Луғат

قُفْلٌ – қулф

صُنْدُوقٌ – сандиқ

مِفْتَاحٌ – калит

نَشْرٌ – арраламоқ

رَفِيعٌ – баланд

مُؤَدَّبٌ – одобли

وَاسِعٌ – кенг

جَمِيلٌ – чиройли

مِفَاتِيحٌ – калитлар

مُخَارِطٌ – бугизлар

هُ - унинг

مُخْرَاطٌ – бугиз

غَيْرٌ مُؤَدَّبٌ – одобсиз

إِقْفَالٌ – қулфламоқ

خَشَبٌ – ёғоч

وَضِيعٌ – паст

شِمَالٌ – чап томон

صَبِيقٌ – тор

فَيْيْحٌ - хунук

صِنَادِيْقٌ - сандиқлар

بِي - менинг

لَكَ - сенинг

الدَّرْسُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ

Йигирма бешинчи дарс
Исми фоил ва мафъул исмлар

Исми фоил - иш - ҳаракатни бажарувчи маъносида ясалган исмдир. Ўзбек тилида иш - ҳаракатни бажарувчи исмга "- увчи" ва "- ган" қўшимчалари қўшилади: ёзувчи, ўқувчи, олган, кўрган каби.

Сулосий мужарраднинг ҳамма бобларида исми фоил бир хил **فَاعِلٌ** вазнида ясалади.

М: **ضَرَبَ** - **ضَارِبٌ** - урувчи, **قَعَدَ** - **قَاعِدٌ** - ўтирувчи, **قَرَأَ** - **قَارِئٌ** - ўқувчи, **شَرِبَ** - **شَارِبٌ** - ичган, **وَرِثَ** - **وَارِثٌ** - мерос олувчи, **كَمَلَ** - **كَامِلٌ** - комил бўлган.

Сулосий мужаррадан бошқа боблар исми фоили музореъ феълидан ясалади. Музореъат ҳарфининг ўрнига заммалик "мим" қўйилади ва охиридан олдинги ҳарфнинг ҳаркати касра қилинади.

М: **مُكْرِمٌ** - **يُكْرِمُ** , **مُتَكَبِّرٌ** , **مُدْخِرٌ** - **يُدْخِرُ** , **مُتَصَلِّصٌ** - **يَتَصَلِّصُ**

Ақл эгаси бўлган музаккар алам исм - атоқли от ёки сифати бўлган исми фоиллар жами музаккари солим усулида жам қилинади: **عَابِدٌ** - **عَابِدُونَ** , **مُدْرِسٌ** - **مُدْرِسُونَ** , **مُجْتَهِدٌ** -

مُجْتَهِدُونَ

Муаннас алам ёки сифатлари жами муаннаси солимга ўхшаб жам қилинади.

М: **مُعَلِّمَاتٌ** - **مُعَلِّمَةٌ** , **كَاتِبَاتٌ** - **كَاتِبَةٌ** , **عَائِشَاتٌ** - **عَائِشَةٌ** , **فَاطِمَاتٌ** - **فَاطِمَةٌ** .

Баъзи исми фоиллар жами таксирда ҳам жам қилинади. Бу жамлар қўйдагича:

فَعَلٌ = صَاحِبٌ - صَحْبٌ	فَعَلَةٌ = مَاهِرٌ - مَهْرَةٌ	فَعَلٌ = خَادِمٌ - خَدَمٌ
فُعُولٌ = قَاعِدٌ - قُعُودٌ	فُعُلَانٌ = رَاكِبٌ - رُكَبَانٌ	فَعْلَى = هَالِكٌ - هَلَكَى
فُعَلَةٌ = قَاضٍ - قُضَاةٌ	فُعَلٌ = رَاكِعٌ - رُكَّعٌ	فُعَالٌ = عَابِدٌ - عَبَادٌ
فَعَلَاءٌ = عَلِيمٌ - عُلَمَاءٌ	أَفْعَالٌ = نَاصِرٌ - أَنْصَارٌ	فَوَاعِلٌ = تَابِعٌ - تَوَابِعٌ

فَعَلَةٌ - бу вазнда кўпроқ ажвофлар исми фоили жам қилинади.

М: **بَاعَةٌ** - **بَاعٌ** (сотувчилар), **صَاعَةٌ** - **صَائِعٌ** (заргарлар), **قَائِدٌ** - **قَادَةٌ** (етакчи, бошлиқлар)

Бошқа турлар ҳам шу вазнда жам қилинади.

М: **كَافِرٌ** - **كَافِرَةٌ** (кофирлар) , **عَامِلٌ** - **عَمَلَةٌ** (ишчилар)

قَاضٍ - قُضَاةٌ - бу вазнда кўпроқ феъли ноқиснинг исми фоили жам қилинади. М: **قَاضٍ - قُضَاةٌ**

(козилар), **نَاحٌ - نُحَاةٌ** (нахвчилар), **عَارٍ - عَرَاةٌ** (яланғочлар)

شَاهِدَةٌ - شَوَاهِدٌ - бу вазнда кўпроқ исми фоилнинг муаннаси жам қилинади. М: شَوَاهِدٌ (гувоҳлар), سَوَائِلٌ - سَائِلَةٌ (оқувчилар), كَوَافِرٌ - كَافِرَةٌ (кофирлар).

فَاعِلٌ - вазнидаги музаккар исми фоиллар сифат бўлмай бирор нарсанинг номи бўлса ҳам шу вазнга жам қилинади. М: كَوَاهِلٌ - كَاهِلٌ (елкалар), سَوَاحِلٌ - سَاحِلٌ (соҳиллар), نَادٍ - شَارِبٌ - شَوَارِبٌ (саройлар), شَوَاطِئٌ - شَاطِئٌ (қирғоқлар), سَوَاعِدٌ - سَاعِدٌ (билаклар), جَانِبٌ - جَوَانِبٌ (тарофлар), حَاجِبٌ - حَاجِبٌ (қошлар), حَوَاجِبٌ (мўйлаблар).

Аёлларга хос сифатларга далолат қилган исми фоилларга "тои таънис" кўшилмайди. М: حَائِضٌ - хайиз, ой кўрган аёл, حَامِلٌ - ҳомиладор аёл, مُرْضِعٌ - эмизувчи аёл, طَالِقٌ - талоқ қилинган аёл.

Исми мафъул

Иш - ҳаракат унинг устида бажарилган нарсани билдириш учун масдардан ясалган сўз "исми мафъул" дейилади. Исми мафъул "мутаъаддий феъллар"дангина ясалади. Исми мафъул сулосий мужарраднинг ҳамма бобларида مَفْعُولٌ вазнида ясалади.

М: مَحْبُوبٌ ، مَمْقُوتٌ ، مَفْتُوحٌ ، مَحْمُودٌ ، مَكْتُوبٌ каби.

Сулосий мужаррадан бошқа боблар исми мафъули музореъ феълидан ясалади. Музореъат ҳарфининг ўрнига заммалик "мим" кўйилади ва охиридан олдинги ҳарфининг ҳаркати фатҳа қилинади.

М: مُكْرِمٌ - يُكْرِمُ ، مُخْرِجٌ - يُخْرِجُ ، مُحْتَرَمٌ - يُحْتَرَمُ ، مُتَكَبِّرٌ - يَتَكَبَّرُ ، مُدْخِرٌ - يُدْخِرُ ، مُتَصَلِّصٌ - يَتَصَلِّصُ
Ақл эгаси бўлган музаккарларнинг номи ёки сифати бўлган исми мафъуллар жами музаккри солим усулида жам қилинади. М: مَعْبُودٌ - مَعْبُودُونَ ، مَحْمُودٌ - مَحْمُودُونَ ، مُحَمَّدٌ - مُحَمَّدُونَ
مُحَمَّدُونَ ، مَنْدُوبٌ - مَنْدُوبُونَ ، مَكْتُوبٌ - مَكْتُوبُونَ

Муаннас алам ёки сифатлари жами муаннаси солимга ўхшаб жам қилинади. М:

مَسْتَوْرَةٌ - مَسْتَوْرَاتٌ ، مَطْلُوبَةٌ - مَطْلُوبَاتٌ ، مَحْبُوبَةٌ - مَحْبُوبَاتٌ ، مُحَبَّةٌ - مُحَبَّاتٌ

Жонсиз ва ақлсиз нарсаларга далолат қилган музаккар исми мафъуллар ҳам жами муаннаси солим каби жами қилинади. М: مَعْلُومٌ - مَعْلُومَاتٌ ، مَأْكُولٌ - مَأْكُولَاتٌ каби.

Баъзи مَفْعُولٌ ва مُفْعَلٌ вазнидаги исми мафъуллар مَفَاعِيلٌ вазнида жам қилинади.

М: مَلْعُونٌ - مَلَاعِينٌ ، مُنْكَرٌ - مَنَاقِيرٌ каби.

Сулосий мужаррад исми мафъуллари فَعِيلٌ вазнида ҳам келиши мумкин.

М: مَقْتُولٌ - قَتِيلٌ ، مَجْرُوحٌ - جَرِيحٌ ، مَجْمُوعٌ - جَمِيعٌ ، مَكْرُوهٌ - كَرِيهَةٌ каби.

Бу вазндаги исми мафъуллар музакар ва муаннасга бир хилда ишлатилади: هَذَا الرَّجُلُ
 فَعَلَى وَ هَذِهِ الْمَرْأَةُ جَرِيحٌ ، وَ هَذِهِ الْمَرْأَةُ جَرِيحٌ
 қилинади: فَتَلَى - فَتَلَى ، فَجَرِحَى - جَرِيحٌ каби.

25-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا الشَّارِعُ طَوِيلٌ ، هَذَا الْوَلَدُ مَحْبُوبٌ ، هَذَا الْمَقْصُصُ جَمِيلٌ ، أَفْغَلِ الْبَابَ جَدِّدًا ، خُذْ هَذَا الْمَقْصَصَ الْجَمِيلَ ، مَرَرْتُ بِالشَّارِعِ
 الْجَدِيدِ ، مَرَرْتُ بِالشَّارِعِ الْكَبِيرِ مَعَ صَاحِبِي سَلِيمٍ ، ثُمَّ بَاكِرًا وَ قُمْ بَاكِرًا ، جِئْتُ الْيَوْمَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ بَاكِرًا جَدًّا ، سَقَطَ الْوَلَدُ
 فِي الشَّارِعِ الْكَبِيرِ فَبَكَى كَثِيرًا ، التَّلْمِيذُ الْمُجْتَهِدُ مَحْبُوبٌ وَ التَّلْمِيذُ الْكَسْلَانُ مَمْقُوتٌ ، الْبَابُ الْكَبِيرُ مَفْتُوحٌ وَ الْبَابُ الصَّغِيرُ
 مَمْقُوقٌ ، جِئْتُ الْيَوْمَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ مُتَأَخِّرًا ، هَلْ قَرَأْتَ دَرْسَكَ يَا سَعِيدُ ؟ - نَعَمْ قَرَأْتُهُ جَيِّدًا ، وَلَدِي مُؤَدَّبٌ ، لَمْ جِئْتُ
 مُتَأَخِّرًا ؟ ، تَلْمِيذُكَ مُجْتَهِدٌ ، هَذَا الْكُرْسِيُّ رَفِيعٌ وَ هَذَا وَضِيعٌ ، أَنَا جِئْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ بَاكِرًا وَ جَاءَ أَخِي مُحَمَّدٌ مُتَأَخِّرًا .

جَيِّدًا - таъкид. جَدًّا - таъкид.

بَاكِرًا - зарфи замон, мансуб насблик аломати фатҳа. مُتَأَخِّرًا - зарфи замон, мансуб
 насблик аломати фатҳа. Бу икки калима зарфият маъносида ишлатилса зарфи замон
 бўлади, агар исми фоил маъносида эрта келувчи, кеч келувчи деб ишлатилса ҳол
 бўлади.

Луғат

سَلَّمَ - нарвон

مِطْلَةٌ - соябон

شَارِعٍ - йўл, кўча

مُرُورٌ - ўтмоқ

بَاكِرًا - эрта

مُتَأَخِّرًا - кеч

مَفْتُوحٌ - очиқ

مُفْقَلٌ - ёпиқ, кулфланган

الْيَوْمَ - бугун

اللَّيْلَةَ - кеча

مَحْبُوبٌ - суюкли

مَمْقُوتٌ - суюксиз

سُقُوطٌ - йиқилмоқ, тушмоқ

جَيِّدًا - яхшилаб

جَدًّا - жуда

الدَّرْسُ السَّادِسُ وَ الْعِشْرُونَ

Йигирма олтинчи дарс
Феълнинг насб ҳолати

Агар музореъ феъли ушбу тўрт "насиб қилувчи" ҳарфлардан сўнг келса, насиб қилиниб фатҳа билан ўқилади: كُنْ ، اِذَنْ ، كَيْ

أَنْ - масдария, бу ўздан кейинги феълни масдарга айлантириб насиб қилади.

أَنْ - масдария баъзи ўринларда маҳзуф бўлиб, келиши ҳам мумкин. Баъзи жойларда ҳазф қилиш жоиз бўлса, баъзи ўринларда ҳазф қилиш вожиб бўлади: لَ ломи таълил яъни сабабни балдирувчи ломдан сўнг келса ҳазф қилса ҳам қилмаса ҳам жоиз :

حَضَرْتُ لِأَسْمَعَ (لِأَنَّ أَسْمَعَ)

26-мишқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

سَلِيمٌ يُحِبُّ الْبُرْتُقَالَ كَثِيرًا ، أَنَا أَحِبُّ التُّفَّاحَ جَدًّا ، هُمْ يُحِبُّونَ الْبَطِيخَ ، كُلُّ هَذَا التُّفَّاحِ يَا فَرِيدُ ، التُّفَّاحُ لَدِيدٌ جَدًّا ، اِشْرَبِ الشَّايَ بِاللَّيْمُونِ ، هَلْ تُحِبُّ الشَّمَامَ يَا كَرِيمُ ؟ - نَعَمْ أُحِبُّهُ جَدًّا ، وَ أَنَا أَيْضًا أُحِبُّهُ يَا كَرِيمُ ، أَيِّ اِشْتَرَى رَطْلًا عِنَبًا ، أَبُوكَ اِشْتَرَى بَطِيخًا كَبِيرًا ، هَذَا التُّفَّاحُ صَغِيرٌ جَدًّا ، مَا هَذَا يَا أَحِي ؟ - بُرْتُقَالٌ يَا أَحِي ، مِنْ أَيَّنَ أَخَذْتَهُ ؟ - اِشْتَرَيْتُهُ فِي السُّوقِ ، مَنْ جَاءَ إِلَيْكَ الْيَوْمَ يَا صَابِرُ ؟ - صَاحِبِي سَعِيدٌ ، مَتَى جِئْتَ إِلَى هُنَا ؟ - الْآنَ فَقَطْ ، هَلْ تَذْهَبُ مَعِيَ إِلَى السُّوقِ لِنَشْتَرِيَ اللَّيْمُونَ ؟ - بِكُلِّ سُرُورٍ ، هَلْ تَذْهَبُ مَعِيَ إِلَى الْجُنَيْنَةِ ؟ - بِكُلِّ ارْتِيَّاحٍ ، هَلْ تَذْهَبُونَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ ؟ ، اِشْرَبُوا الشَّايَ ، تَعَالَ يَا مُحَمَّدُ نَذْهَبُ إِلَى الْجُنَيْنَةِ لِنَأْكُلَ التُّفَّاحَ ، أَنَا أَذْهَبُ إِلَى الْبَيْتِ لِأَخْذِ أَحِي ثُمَّ نَذْهَبُ إِلَى الْجُنَيْنَةِ ، أَنَا أَذْهَبُ إِلَى الْبَيْتِ لِأَخْذِ أَحِي ثُمَّ نَذْهَبُ إِلَى الْجُنَيْنَةِ .

Сен бозордан лимон сотиб олишимиз учун мен билан бирга бозорга борасанми ? . هَلْ - ҳарфи истифҳом, تَذْهَبُ - жумлаи феълия мустафҳом, музореъ феъли اَنْتَ - замири мустатир фоили бор, مَعِيَ - изофа бўлиб зарф, إِلَى السُّوقِ - жар ва мажрур мутааллиқи تَذْهَبُ феълига, لَ - ҳарфи жар, маҳзуф أَنْ - носиб, сукунга мабний, نَشْتَرِي - феъли музореъ мансуба, насиблик аломати фатҳа, نَحْنُ - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида заммага мабний, اللَّيْمُونَ - мафъулун биҳи, мансуб, насиблик аломати фатҳа, носиб ва мансуба жар маҳалида ҳарфи жарга мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи تَذْهَبُ феълига.

بِ - ҳарфи жар, كُلِّ سُرُورٍ - изофа бўлиб, мажрур жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф اَذْهَبُ га, маҳзуф اَذْهَبُ - музореъ феъли аنا - замири мустатир фоили бор.

بِ - ҳарфи жар, كُلِّ سُرُورٍ - изофа бўлиб, мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф اَذْهَبُ феълига, маҳзуф اَذْهَبُ - музореъ феъли аنا - замири мустатир фоили бор.

أَنَا أَذْهَبُ إِلَى الْبَيْتِ لِأَخِي ثُمَّ نَذَهَبُ إِلَى الْجَنِينَةِ – мен укамни олишим учун уйга бораман сўнг биз боғчага борамиз. Бунда **ثُمَّ** - ҳарфи отифа, **نَذَهَبُ** - маътуф, **أَذْهَبُ** - маътуфун алайҳи. Агар **إِلَى الْجَنِينَةِ إِلَى الْجَنِينَةِ** - десак, маъно: мен укамни олишим сўнгра биз боғчага боришимиз учун уйга бораман. Бунда **ثُمَّ** - ҳарфи отифа, **نَذَهَبُ** - маътуф, мансуб,..... **أَذْهَبُ** - маътуфун алайҳи, мансуб,.....

Луғат

شِمَاءٌ – қовун

بَطِيخٌ – тарвуз

عِنَبٌ – узум

رَطْلٌ – кадоқ, (оғирлик улчови)

لَذِيذٌ – ширин

مُرٌّ – аччиқ

بِكُلِّ ارْتِيَاحٍ – ҳар бир шодлик билан, мамнуният билан, мамнунлик, хурсандлик

بِكُلِّ سُرُورٍ – ҳар бир хурсандчилик билан, мамнуният билан

بُرْتُقَالٌ – апелсин

لَيْمُونٌ – лимон

لِ – учун

تُفَّاحٌ – олма

لِيَكْتُبَ – ёзиш учун

لِيَقْرَأَ – ўқиш учун

الدَّرْسُ السَّابِعُ وَالْعِشْرُونَ

Йигирма еттинчи дарс

Адад ва маъдуд

Адад - санок, маъдуд - саналган.

Учдан ўнгача бўлган ададларнинг маъдуди кўпликда ва мажрур бўлади.

М: **تِسْعَةُ أَقْلَامٍ ، عَشْرَةُ كَرَارِيسَ**

Учдан ўнгача бўлган ададларнинг маъдуди муаннас бўлса ададига муаннас аломати "ة" келмайди, агар музаккар бўлса ададига муаннас аломати "ة" келади. М: **عَشْرُ سَاعَاتٍ ، ثَلَاثُ بَنَاتٍ ، ثَلَاثَةُ كُتُبٍ ، تِسْعَةُ أَقْلَامٍ ،**

Учдан ўнгача бўлган ададларнинг маъдуди мазаккар ёки муаннаслигини маъдуднинг муфрайдан билиб оламиз, кўплигини эътибори йўқ.

М: **سِتَّةُ فُصُولٍ ، ثَمَانِيَةُ شَبَابِيكَ ، عَشْرُ سَاعَاتٍ ، ثَلَاثُ بَنَاتٍ**

Бир, икки ва исми фоил яъни, **فَاعِلٌ** фазнида келган ададлар музаккар ва муаннасликда маъдуди билан бир хил бўлади. М: **رَجُلٌ وَاحِدٌ ، امْرَأَتَانِ اِثْنَتَانِ ، اَلْبَابُ اَلْحَامِسُ ، اَلْمَسْئَلَةُ السَّادِسَةُ**

Бир, икки ва исми фоил яъни, **فَاعِلٌ** фазнида келган ададлар музаккар ва муаннасликда маъдуди билан бир хил бўлади. М: **رَجُلٌ وَاحِدٌ ، امْرَأَتَانِ اِثْنَتَانِ ، اَلْبَابُ اَلْحَامِسُ ، اَلْمَسْئَلَةُ السَّادِسَةُ**

Агар маъдуд ададдан олдин келтирилса адад музаққар ҳам муаннас ҳам келиши жоиз. М: $مَسَائِلُ تِسْعَةٍ ، رَجَالٌ تِسْعٌ = مَسَائِلُ تِسْعٍ ، رَجَالٌ تِسْعَةٌ$

Нима учун адад - санок сонлар араб тилида учдан бошланди ?. Араблар битта сонни уша исмнинг ўзи билан ифодалядилар ва иккитани иккилик кўринишида ифодалядилар. М: $كِتَابٌ - كِتَابَانِ ، رَجُلٌ - رَجُلَانِ ، اِمْرَاةٌ - اِمْرَاتَانِ ، مِحْبَرَةٌ - مِحْبَرَتَانِ$

Ададлар накра ҳукмида бўлади. М: $رَأَيْتُ فِي سَاحَةِ الدَّارِ خَمْسَةَ تَلَامِذَةٍ يَلْعَبُونَ$

Учдан ўнгача бўлган ададларнинг маъдуди кўпинча жами қиллат вазнида бўлади ва агар бир исми ҳам жам қиллатда ҳам жами касратда кўплиги бўлса жами қиллат вазнида жам қилиб келтирилади.

М: $ثَلَاثَةُ شُهُورٍ$ эмас, $ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ$ бўлади.

Агар бир исмида ҳам жами қиллат, ҳам жами касрат бўлиб, жами қиллат кам ишлатиладиган нодир калима бўлса жами касрат вазнида келтирилади.

М: $وَالْمُطَلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ$ оятида $أَقْرَاءٌ$ нинг жами қиллати бўлишига қарамасдан жами касратда ишлатилди кам ишлатиладиган шоз калима бўлгани учун. Агар калиманинг жами касратдан бошқа кўплиги бўлмаса жами касрат вазнида келтирилади. М: $ثَلَاثَةُ رَجَالٍ$ каби.

Умуман калималар бирор бир эъробга тушмаганда заммага мабний бўлади.

كَمْ – истифҳомия

$كَمْ$ - икки хил бўлади: **истифҳомия ва хабария**. Агар истифҳомия – сўроқ маъносида бўлса насб маҳалида ўзидан кейинги феълга мафъулун биҳи ёки раф маҳалида мубтадо бўлади. М: $كَمْ كِتَابًا قَرَأْتَ ؟ كَمْ تَلْمِذَةً فِي الْفَصْلِ ؟$

Агар бирор нарсанинг кўплигини ёки кўп марта бажарилганини билдирса хабария – хабар бериш учун бўлиб раф маҳалида мубтадо бўлади: $كَمْ عَيْدٍ لَزِيدٍ$ Зайднинг қанчадан қанча қуллари бор.

27-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

$ثَلَاثَةُ كُتُبٍ ، تِسْعَةُ أَقْلَامٍ ، عَشْرَةُ كَرَارِيسٍ ، خَمْسَةُ أَلْوَاحٍ ، سَبْعَةُ مَسَاطِرٍ ، سِتَّةُ فُصُولٍ ، ثَمَانِيَةُ شَبَابِيكَ ، أَرْبَعَةُ سَكَكِينَ ، ثَمَانِيَةُ بَيْوتٍ ، تِسْعَةُ سُورٍ ، رَأَيْتُ فِي سَاحَةِ الدَّارِ خَمْسَةَ تَلَامِذَةٍ يَلْعَبُونَ ، رَأَيْتُ سِتَّةَ تَلَامِذَةٍ يَقْرَأُونَ دُرُوسَهُمْ أَمَامَ مُعَلِّمِهِمْ ، شَرِبْتُ أَرْبَعَةَ فَنَاجِينَ شَايَا ، فِي بَلَدِنَا يُوجَدُ سَبْعَةُ مَسَاجِدَ ، هَذَا الْكِتَابُ يُسَاوِي قَرِشًا ، اِشْتَرَيْتُ أَبِي فَرَسًا قِيمَتُهُ خَمْسُ جُنَيْهَاتٍ ، بِكَمْ اِشْتَرَيْتَ هَذَا الْكِتَابَ يَا أَحِي ؟ ، - بَعَشْرٍ مَلِيمَاتٍ ، عَطِشْتُ كَثِيرًا فَشَرِبْتُ خَمْسَةَ فَنَاجِينَ شَايَا ، وَاحِدٌ وَ وَاحِدٌ اِئْتَانِ ، اِئْتَانِ وَ اِئْتَانِ أَرْبَعَةً ، نَمْتُ الْيَوْمَ كَثِيرًا ، نَمْتُ عَشْرَ سَاعَاتٍ ، اِشْتَرَيْنَا الْيَوْمَ خَمْسَةَ أَرْطَالٍ شَايَا وَ تِسْعَةَ أَرْطَالٍ سُكَّرًا وَ شَمَامًا وَ بَطِيخًا ، قِيمَةُ هَذَا الثَّوْرِ خَمْسُ جُنَيْهَاتٍ ، اِشْتَرَيْنَا هَذَا الدِّيكِ بِثَلَاثَةِ قُرُوشٍ .$

ثَلَاثَةٌ - адад, كُتِبَ - маъдуд.

رَأَيْتُ سِتَّةَ تَلَامِذَةٍ يَقْرَأُونَ دُرُوسَهُمْ أَمَامَ مُعَلِّمِهِمْ - муаллимларининг олдида дарсларини ўқиётган олгита ўқувчини кўрди. رَأَيْتُ - мозий феъли, сукунга мабний, ت - замири муттасил фоили, марфуъ раф маҳалида заммага мабний, سِتَّةَ - адад, تَلَامِذَةٍ - маъдуд, адад ва маъдуд мавсуф, يَقْرَأُونَ - сифати, мавсуф ва сифат мафъулун биҳи мансуб, насблик аломати фатҳа, يَقْرَأُونَ музореъ феъли, марфуъ рафлик аломати нуннинг собит туриши, هُمْ - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, دُرُوسَهُمْ - изофа бўлиб, мафъулун биҳи мансуб, насблик аломати фатҳа, أَمَامَ - музоф, مُعَلِّمٍ - музоф, هُمْ - замири муттасил музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи музофга музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи зарфи замон, мансуб насблик аломати фатҳа.

اِشْتَرَيْتُ أَبِي فَرَسًا قِيمَتُهُ خَمْسُ جُنَيْهَاتٍ - Отам унинг қиймати беш жунайҳ бўлган отни сотиб олди. اِشْتَرَيْتُ - мозий феъли, фатҳага мабний, أَبُ - музоф, يَاء - мутакаллим музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи бўлиб اِشْتَرَيْتُ – феълига фоил, марфуъ, рафлик аломати тақдирий замма, рафнинг зоҳир бўлишдан يَاء - мутакаллим ўзидан олдинги калиманинг касра бўлишини талаб қилиши манъ қилди, шунинг учун раф маҳалида касрага мабний, فَرَسًا - мавсуф, قِيمَتُهُ - изофа бўлиб, мубтадо марфуъ, рафлик аломати замма, خَمْسُ - адад, جُنَيْهَاتٍ - маъдуд, адад ва маъдуд мубтадога хабар марфуъ, рафлик аломати замма, мубтадо ва хабар жумлаи исмия насб маҳалида мавсуфга сифат, мавсуф ва сифат мафъулун биҳи, мансуб, насблик аломати фатҳа.

وَاحِدٌ وَوَاحِدٌ - бир ва бир икки. وَاحِدٌ وَوَاحِدٌ - отиф ва маътуф бўлиб мубтадо, اِثْنَانٍ - хабари.

اِثْنَانٍ وَ اِثْنَانٍ - икки ва икки тўрт. اِثْنَانٍ وَ اِثْنَانٍ - отиф ва маътуф бўлиб мубтадо, اَرْبَعَةٌ - хабари.

Луғат

وَاحِدٌ – бир

ثَلَاثَةٌ – уч

خَمْسَةٌ – беш

سَبْعَةٌ – етти

اِثْنَانٍ – икки

اَرْبَعَةٌ – тўрт

سِتَّةٌ – олти

ثَمَانِيَةٌ – саккиз

تِسْعَةٌ – тўққиз

مَلِيْمٌ – танга, чақа

قِرْشٌ – тийин, қирш

قِيْمَةٌ – баҳо, қиймат

يُسَاوِي – туради

عَشْرَةٌ – ўн

رُوبِلٌ – рубл

جُنَيْهٌ – жунайҳ-пул бирлиги

كَمْ – қанча

مَلِيْمٌ وَاحِدٌ – бир тийин

الدَّرْسُ الثَّامِنُ وَالْعِشْرُونَ

Йигирма саккизинчи дарс

Адад ва маъдуд

Ўн бирдан тўқсон тўққизгача бўлган ададларнинг маъдуди муфрад ва насб бўлади. M: عِشْرُونَ كِتَابًا ، تِسْعُونَ مَلِيْمًا

عِشْرُونَ – Йигирмадан тўқсонгача бўлган ададлар мулҳақ жами музаккарс солим яъни жами музаккарис солимга киритилган бўлиб, раф, насб ва жар ҳолатида жами музаккарис солим каби ўқилади: عِشْرُونَ كِتَابًا ، ثَلَاثُونَ تَلْمِيذًا ، تِسْعُونَ مَلِيْمًا ، هَذَا الْحِصَانُ يُسَاوِي تِسْعِينَ جُنَيْهًا ، هَذَا الْكِتَابُ يُسَاوِي عِشْرِينَ مَلِيْمًا وَ ذَلِكَ ثَلَاثِينَ مَلِيْمًا

Йигирма учдан тўқсон тўққизгача бўлган ададларни маъдуди музаккар бўлса ададини биринчисига муаннас аломати "ة" келади ва агар маъдуд муаннас бўлса ададининг биринчисига муаннас аломати "ة" келмайди. M: بَعْنَا بِخَمْسٍ وَ خَمْسِينَ جُنَيْهًا ، اشْتَرَيْتُ هَذَا الْكِتَابَ بِأَرْبَعٍ وَ عِشْرِينَ مَلِيْمًا ، ثَلَاثَةٌ وَ عِشْرُونَ كِتَابًا ، سِتَّةٌ وَ خَمْسُونَ تَلْمِيذًا

Чунки, йигирма бирда ، اِثْنَانِ وَ اِحْدَى وَ عِشْرُونَ تَلْمِيذَةً ، اِحْدٌ وَ عِشْرُونَ قَلَمًا ، عِشْرُونَ رَجُلًا ، اِثْنَانِ وَ عِشْرُونَ امْرَأَةً

Йигирмадан тўқсонгача бўлган عِشْرُونَ ва تِسْعُونَ лар музаккар ва муаннасда бир хилда музаккар сийғада ўзгармасдан келади, буларнинг маъдуди музаккар ва муаннас бўлади. M: عِشْرُونَ امْرَأَةً ، عِشْرُونَ رَجُلًا ،

28-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

عِشْرُونَ كِتَابًا ، ثَلَاثُونَ تَلْمِيذًا ، سِتُّونَ قَلَمًا ، ثَمَانُونَ كُرَّاسًا ، تِسْعُونَ مَلِيْمًا ، اشْتَرَيْتُ الْيَوْمَ عِشْرِينَ كُرَّاسًا ، فِي هَذَا الْفَصْلِ يَتَعَلَّمُ ثَلَاثُونَ تَلْمِيذًا ، هَذَا الْكِتَابُ يُسَاوِي عِشْرِينَ مَلِيْمًا وَ ذَلِكَ ثَلَاثِينَ مَلِيْمًا ، بَاعَ الْكُتُبِيُّ عِشْرِينَ قَلَمًا وَ سِتَّةَ كُرَّاسٍ وَ اَرْبَعَةَ اَلْوَاحِ وَ ثَلَاثِينَ مِسْطَرَّةً وَ مِحْبَرَةً وَ دَفْتَرًا ، خَرَجَ الْحَادِمُ اِلَى السُّوقِ فَاشْتَرَى ثَلَاثِينَ رَطْلًا عِنَبًا ، اشْتَعَلْنَا الْيَوْمَ عِشْرَ

سَاعَاتٍ ، بِكُمْ اشْتَرَيْتَ هَذَا الْبَطِيخَ يَا أَخِي ؟ - بَعِشْرِينَ مَلِيمًا ، كَمْ يُسَاوِي هَذَا الْفَرَسُ ؟ - عَشْرَ جُنَيْهَاتٍ ، ذَهَبْتُ إِلَى مَكْتَبَةِ " الْمَعَارِفِ " فَأَشْتَرَيْتُ كُتُبًا وَ أَقْلَامًا وَ كُرَّاسَ ، إِزْكَبُ دَرَّاجَتِكَ ، أَزْكَبُ دَرَّاجَتِي ، إِزْكَبُوا دَرَّاجَاتِكُمْ ، هَذَا الْحِصَانُ يُسَاوِي تِسْعِينَ جُنَيْهًا ، اشْتَرَيْنَا هَذَا الثَّوْرَ بِأَرْبَعِينَ جُنَيْهًا ، ثُمَّ بَعْنَا بِخَمْسٍ وَ خَمْسِينَ جُنَيْهًا .

маъдуд - كتابًا , адад - عَشْرُونَ - عَشْرُونَ كِتَابًا

жар маҳалида сукунга мабний, жар ва мажрур матааллиқи اشْتَرَيْتَ феълига.

мафъулун бихи, насб маҳалида сукунга мабний. كَمْ - истифҳомия бўлиб, كَمْ يُسَاوِي

Луғат

مَكْتَبَةٌ - кутубхона

كُتُبِي - кутубхоначи

اِسْتِغَالَ - шуғулланмоқ

دَرَّاجَةٌ - велосипед

عِشْرُونَ - йигирма

ثَلَاثُونَ - ўттиз

بِأَرْبَعُونَ - қирқ

خَمْسُونَ - эллик

سِتُونَ - олтмиш

سَبْعُونَ - етмиш

ثَمَانُونَ - саксон

تِسْعُونَ - тўқсон

خَمْسٌ وَ خَمْسُونَ - эллик беш

الدَّرْسُ التَّاسِعُ وَالْعِشْرُونَ

Йигирма тўққизинчи дарс Адад ва маъдуд

Юздан мингача бўлган ададларнинг маъдуди муфрад ва мажрур бўлади.

М: مِئَةُ كُرَّاسٍ وَ أَلْفٌ رِيْشَةٍ

Араб тилида милён сўзи бўлмагани учун милённи أَلْفٌ АЛФ деб ишлатишади, шунингдек, مِئَةٌ юз минг.

Агар бир нечта сонлардан тузилаган ададни талаффуз қилмоқчи ёки ёзмақчи бўлсак аввал кам сондан бошласак ҳам ёки катта сондан бошласак ҳам жоиз, кичик сондан бошлаш фасихроқ. М: 1952 йил демоқчи бўлса, أَلْفٌ وَ تِسْعِمِائَةٌ وَ اِثْنَانٍ وَ خَمْسُونَ عَامًا ёки АЛФ ВА ТИСЪЕМИАЪ ВА ИТНАН ВА ХМСУН ВА АЛФ ВА АЛФ ЕКИ деса ҳам жоиз фақат тамйиз – маъдуд ҳар иккала ҳолатда ҳам сонлардан сўнг охирига қўйилади.

Агар ададни "ал-" артикли - маърифаси билан маърифа қилмоқчи бўлсак учдан тўққизгача бўлган ададни маъдудини бошига "ал-"ни киритамиз, агар мураккаб сон яъни ўн бирдан ўн тўққизгача бўлса "ал-" ададни биринчисини бошига киритилади, агар ададлар "вов" билан отифа бўлса яъни йигирма бирдан юқориси "ал-" ҳар иккала ададга киритилади. М: جَاءَ ثَلَاثَةُ الرِّجَالِ ، جَاءَ الْخَمْسَةَ عَشَرَ رَجُلًا ، جَاءَ الْخَمْسَةَ وَالْأَرْبَعُونَ رَجُلًا

Ўн бирдан ўн тўққизгача бўлган ададлар фатҳага мабний бўлади. Ўн икки бўндан мустасно, чунки ўн икки тасния каби иккиликда ишлатилади.

М: اِثْنَيْ عَشَرَ شَهْرًا اِثْنَيْ عَشَرَ شَهْرًا ، ثَلَاثَةَ عَشَرَ قَلَمًا ، سَبْعَ عَشْرَةَ آيَةً ، إِحْدَى عَشْرَةَ تَلْمِيذَةً ، أَحَدَ عَشَرَ قَلَمًا ، اِثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ، اِثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا

"ة" даги - عَشْرَةٌ - маъдуд музаккар бўлса - даги "е" тушириб қолдирилади, агар маъдуд муаннас бўлса "ة" билан келади.

М: أَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا ، اِثْنَا عَشَرَ رَجُلًا ، ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا ، أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا ، خَمْسَةَ عَشَرَ رَجُلًا تِسْعَةَ عَشَرَ رَجُلًا إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً ، اِثْنَتَا عَشْرَةَ امْرَأَةً ، ثَلَاثَ عَشْرَةَ امْرَأَةً ، أَرْبَعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً ، خَمْسَ عَشْرَةَ امْرَأَةً تِسْعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً عَشْرٌ ва عَشْرَةٌ - даги "шин" фатҳали ва сукунли ўқиш жоиз, лекин агар муфрад калима яъни ўнни ўзи бўлса, "то" билан келганда фатҳали ва "то"сиз келса сукун билан ўқилгани балоғада фасохатли ҳисобланади. М: عَشْرَةٌ ва عَشْرٌ

Агар мураккаб бўлса яъни ўн бирдан ўн тўққизгача аксинча "то" билан келганда сукунли ва "то" сиз келганда фатҳали ўқиш фасохатли ҳисобланади. М:

فَأَنْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ، وَإِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا ، وَلِيَالٍ عَشْرٍ ، تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ

29-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда кун, ой ва фасл номларини ёддан айтиб беринг.

فِي الْيَوْمِ أَرْبَعٌ وَعِشْرُونَ سَاعَةً ، فِي الشَّهْرِ أَرْبَعَةٌ أَسَابِيعَ ، فِي الْأُسْبُوعِ سَبْعَةٌ أَيَّامٍ : الْجُمُعَةُ ، السَّبْتُ ، الْأَحَدُ ، الْاِثْنَانِ ، الْثَلَاثَاءُ ، الْأَرْبَعَاءُ ، الْخَمِيسُ ، ذَلِكَ الْبَيْتُ يُسَاوِي أَلْفَ جُنَيْهِ ، اِشْتَعَلْتُ اللَّيْلَةَ خَمْسَ سَاعَتٍ ، فِي النَّهَارِ نَشْتَعِلُ وَ فِي اللَّيْلِ نَنَامُ ، فِي السَّنَةِ أَرْبَعَةٌ فُصُولٌ : فَصْلُ الرَّبِيعِ ، فَصْلُ الصَّيْفِ ، فَصْلُ الْخَرِيفِ ، فَصْلُ الشِّتَاءِ ، خَرَجْتُ إِلَى السُّوقِ فَدَخَلْتُ مَكْتَبَةً فَاشْتَرَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ قَلَمًا وَ مِئَةَ كُرَّاسٍ وَ أَلْفَ رِيْشَةٍ ، كَمْ يُسَاوِي قَلْمُكَ ؟ - خَمْسَ مَلِيْمَاتٍ ، اِشْتَرَيْتُ هَذَا الْكِتَابَ بِأَرْبَعٍ وَ عِشْرِينَ مَلِيْمًا ، فِي الشِّتَاءِ نَتَعَلَّمُ فِي الْمَدْرَسَةِ وَ فِي الصَّيْفِ نَسْتَرِيحُ ، فِي هَذَا الْأُسْبُوعِ نَذْهَبُ إِلَى الْعَابَةِ ، فِي السَّنَةِ اِثْنَيْ عَشَرَ شَهْرًا : الْمُحَرَّمُ ، صَفَرٌ ، رَبِيعُ الْأَوَّلِ ، رَبِيعُ الْآخِرِ ، جُمَادِي الْأُولَى ، جُمَادِي الْآخِرَةَ ، رَجَبٌ ، شَعْبَانُ ، رَمَضَانُ ، ذُو الْقَعْدَةِ ، ذُو الْحِجَّةِ .

Луғат

سَنَةٌ – йил

فُصْلٌ – фасл

شَهْرٌ – ой	أُسْبُوعٌ – ҳафта
يَوْمٌ – кун	نَهَارٌ – кундузи
لَيْلٌ – кечаси	دَقِيقَةٌ – дақиқа, минут
ثَانِيَةٌ – сония, секунд	رَبِيعٌ – баҳор
صَيْفٌ – ёз	خَرِيفٌ – куз
شِتَاءٌ – қиш	خَمْسَةَ عَشَرَ – ўн беш
مِئَةٌ – юз	أَلْفٌ – минг
مِئَةٌ وَ خَمْسَةَ عَشَرَ – бир юз ўн беш	ثَلَاثَةٌ وَ عِشْرُونَ – йигирма уч

الدَّرْسُ الثَّلَاثُونَ

Ўттизинчи дарс Исми феъл

Агар калима ўзидан маъно англатиб уччала замонинг бирига далолат қилса, лекин феълларга хос бўлган белгиларни қабул қилмаса исми феъл дейилади. Исми феъллар уччала замоннинг бирига далолат қилгани сабабли уч қисмга бўлинади: мозий, музореъ ва амр.

- 1- Исми феъли мозий: اِفْتَرَقَ - ажралди маъносида, شَتَانَ - узок бўлди, بَعَدَ - ҳиёҳат.
- 2- Исми феъли музореъ: اَتَّعَجَبُ - ажабланиман маъносида, وَيَ - сиқиламан, أَتَضَجَّرُ - أَفٍ.
- 3- Исми феъли амр: تَعَالَ - кел, هَلُمَّ - ижобат қил, اِسْتَجِبْ - жим бўл, اَمِينْ - жим бўл, اَسْكُتْ - сөҳ, буёққа кел. Булар энг кўп тарқаган исм феъллар. Исми феъллар икки қисмдир: **самоъий ва қиёсий**; Самоъий араблардан шундай эшитилиб қабул қилинган. Самоъий исми феъллар иккига бўлинади: Аввалдан исм феъл бўлиб ишлатилиб келган исмлар: اَفٍ, هِيَهَاتَ, صَه каби.

Аслида исми феъл бўлмаган, сўнг ундан исми феъл ясалган калимлар. Бу фақат амр исми феълда топилади. Улар қўйдагича:

- 1- зарфи макондан кўчирилган исми феъллар: اَعِنْدَكَ الْكِتَابَ, لَدَيْكَ الْكِتَابَ - китобни ол, اَظْهَرَكَ - олдинга қара, اَظْهَرَكَ - олдинга қараб юр, орқанга қара, эҳтиёт бўл.
- 2- жар ва мажрурдан нақл қилинган исм феъллар: اِئْتِكَ عَنِّي - мендан узоқлаш, йироқ бўл, اَعَلَيْكَ اَخَاكَ - биродарингни лозим тут, маҳкам тут.

3- масдардан нақл қилинган исми феъллар: **بَلَّهَ الْعَاجِزَ** - ожиз кишини тарк қил, **رُوِيَ** - муфлис - пулсиз кишига эътиборсиз бўл.

Иккинчи қисм: қиёсий деб, бирор муайян қоида асосида ясаладиган ва шу қоидадан чиқмайдиган калималарга айтилади. Бу ҳам фақат амр исми феълда учрайди: Ҳар қандай сулосий феълдан **فَعَالٍ** - вазнида амр исми феъл ясалади. М: **نَزَالَ** каби. **اِذْهَبْ - ذَهَابٍ , اِكْتُبْ - كِتَابٍ , اِنزِلْ** -

Исми феълларнинг ҳаммаси: самоъий ва қиёсийлар ўз харакатига мабний ва маърифадир, агар, унга қачонки, танвин кирса накра бўлади.

30-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

أَيْنَ الْإِبْرِيْقُ ؟ ، أَيْنَ الْمِنْشَفَةُ ؟ ، هَاتِ الصَّابُونَ اغْسِلْ وَجْهِي ، هَاتِ الْإِبْرِيْقَ اتَّوَضَّأْ ، سَلِّمْ يُصَلِّي الْمَغْرِبَ ، صَلَّيْتُ الظُّهْرَ الْيَوْمَ فِي الْمَسْجِدِ الْكَبِيرِ ، صَلَّيْنَا الْجُمُعَةَ ، صَلَّ الْعِشَاءَ ، هَؤُلَاءِ الرِّجَالُ يُصَلُّونَ الْمَغْرِبَ ، سَلِّمْ يَتَّوَضَّأُ وَ فَرِيْدٌ يُصَلِّي ، تَوَضَّأَ عُثْمَانُ فَتَنَّفَسَ وَجْهَهُ بِالْمِنْشَفَةِ الْجَدِيْدَةِ ، تَوَضَّأْتُ ثُمَّ صَلَّ الْمَغْرِبَ ، مَتَى صَلَّيْتُ الْعِشَاءَ ؟ - الْآنَ فَقَطْ ، هَذَا الْإِبْرِيْقُ كَبِيْرٌ جَدًّا ، أَيْنَ الطَّسْتُ أَيْنَ وَضَعْتَهُ ؟ ، هَاتِ الْفُرْشَةَ ، اشْتَرِي الْحَادِيْمَ سَبْعَةَ أَرْطَالٍ صَابُونًا ، أَيْنَ الْحَادِمَةُ ؟ ، اغْسِلْ وَجْهَكَ يَا عُمَرُ ، اذْهَبْ إِلَى أَخِي مُحَمَّدٍ بَعْدَ صَلَاةِ الْعِيْدِ ، هَاتِ الْمِنْشَفَةَ يَا أَخِي ، أَيْنَ صَلَّيْتُ الْعِيْدَ يَا مَرْوَانَ ؟ - صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ الْحُسَيْنِيِّ ، وَ أَنْتَ أَيْنَ صَلَّيْتَهُ ؟ .

صَلَّيْتُ га. Зарфи замон махзуф - الْآنَ

لاء - лафзни феълдан эваз, исми феъл, **فَاء** - маъносидаги феъллардан **يَكْفِي** ёки **يَتَجَاوَزُ عَنْهَا** - فَقَطْ чиройли қилиш учун келган зоида харфдир .

Агар ташдидли бўлиб келса, ўтган замонни бутунлайига ўз ичига олган зарфи замондир. М: **مَارَأَيْتَهُ قَطُّ** - Уни (шу вақтгача ўтган замонда) ҳеч ҳам кўрганим йўқ.

وَ أَنْتَ أَيْنَ صَلَّيْتَهُ - вов истинофия яъни гапни қайтадан бошлаш, ёки отифа, жумлаи исмияни жамлаи феълияга боғляпти.

Луғат

فُرْشَةٌ - чўтка

مِنْشَفَةٌ - сочиқ

يُصَلِّي - намоз ўқияпти

غَسَلَ - ювмоқ

وَجْهٌ - юз, бет

إِبْرِيْقٌ - обдаста, обтоба

يَتَّوَضَّأُ - таҳорат қиляпти

صَابُونٌ - совун

تَنْشِيْفٌ - артинмоқ

صَلَاةٌ - намоз

فَجْرٌ – бомдод намози

ظُهُرٌ – пешин намози

عَصْرٌ – аср намози

مَغْرِبٌ – шом намози

عِشَاءٌ – хуфтон намози

عِيدٌ – хайит намози, ийд

طَسْتُ – тоғора, лаган

عِنْدَكَ كِتَابٌ – сенда китоб бор

الدَّرْسُ الْحَادِي وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз биринчи дарс
Мубтадои накра

Мубтадо аслида накра эмас маърифа бўлиши шарт дедик. Чунки, маърифа таниқли ва накра таниқсиз мажхулдир. Ноаниқ мажхул нарса ҳақида хабар бериш ва унга ҳукм қилиш мумкин эмас. Хабар берилаётган ва унга ҳукм қилинаётган нарса маърифа маълум бўлиши керак. Демак мубтадо маърифа бўлиши шарт. Аммо агар накра бир маънони билдириб, ундан фойда ҳосил бўлса накра исм ҳам мубтадо бўлади. Бундаги асосий шарт иккита: маънони умумийлаштириш ёки маънони хослаш учун бўлиши керак. Ибни Молик "Алфия" номли китобида бу шартларни олтитасини санаган. Ибни Аъқл "Алфия"нинг шарҳида бу шартларни йигирма тўрттага етказган. Баъзи нахв олимлари бу шартларни ўттиз нечтага ҳам етказган. Бу шартларнинг қисқача хулосаси икки асосий шарт: умумийлаштириш ва хослашга қайтади. Демак накра исм хослашлик ёки умумийлаштириш орқали маърифа бўлиб мубтадо бўлади.

Умумга мисол: Накра исм нафий ва истифҳомдан сўнг келиши умумни ифодлайди:

م: أَيْلَهُ مَعَ اللّٰهِ ، مَارَجُلٌ فِي الدَّارِ

Хослашга мисол: Сифат мавсуфни, музофун илайҳи музофни хослайди: وَ لَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ

مِنْ مُّشْرِكٍ ، خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللّٰهُ فِي الْيَوْمِ وَ اللَّيْلِ

Жар ва мажрур ёки зарф мубтадодан олдин келиши: فِي الدَّارِ رَجُلٌ ، وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ ، وَ عِنْدَكَ مَالٌ ،

Феълдан олдин маъмули, яъни мафъулун бихи, зарф, ҳарфи жар ва мажрур олдин ўтиши ҳам маънони хослаб келади. М: بِالْيَدِ تُمَسِّكُ وَ بِالْعَيْنِ نَرَى - ушлаш қўлга хос, кўриш кўзга хослигини ифода этади.

31-машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг ҳамда ойнинг номларини ёддан айтиб беринг.

هَذَا إِنْسَانٌ ، هَذَا أَنْفٌ ، لِلْإِنْسَانِ رَأْسٌ وَاحِدٌ وَ أَنْفٌ وَاحِدٌ وَ فَمٌ وَاحِدٌ وَ لِسَانٌ وَاحِدٌ ، بِالْأُذُنِ نَسْمَعُ وَ بِلِلْسَانِ نَتَكَلَّمُ وَ بِالْفَمِ نَأْكُلُ ، بِالْيَدِ تُمَسِّكُ وَ بِالْعَيْنِ نَرَى ، أَمْسِكْ هَذَا الْقَلَمَ بِيَدِكَ ، احْفَظْ لِسَانَكَ مِنَ الْكَذِبِ ، شَعْرٌ مُحَمَّدٍ طَوِيلٌ وَ شَعْرٌ

أَحْمَدَ قَصِيرٌ ، إغْسِلْ يَدَكَ قَبْلَ الأَكْلِ وَ بَعْدَ الأَكْلِ ، مَتَى رَأَيْتَ سَلِيمًا يَا أَخِي ؟ - رَأَيْتُهُ الأَيَّومَ قَبْلَ الظُّهْرِ ، رَأَيْتُ صَاحِبِي فَرِيدًا بَعْدَ المَغْرَبِ يَلْعَبُ فِي الجُنَيْنَةِ ، نِمْتُ الأَيَّومَ بَاطِرًا جَدًّا ، بَعْضُ التَّلَامِيذَةِ مُجْتَهِدُونَ وَ بَعْضُهُمْ كَسَالِي ، لِكُلِّ يَدٍ حَمْسٌ أَصَابِعٌ : الإِبْهَامُ ، السَّبَابَةُ ، الأُوسْطَى ، البِنَصْرُ ، الحُنْصَرُ ، فِي السَّنَةِ اثْنَى عَشَرَ شَهْرًا إِفْرَاجِيًّا : يَنَايِرُ ، فَبْرَايِرُ ، مَارِسُ ، أَبْرِيْلُ ، مَايُو ، يُونْيُو ، يُولْيُو ، أَغْسُطُسُ ، سِبْتِمْبِرُ ، أَكْتُوبِرُ ، نُوفَمْبِرُ ، دِسْمِبِرُ .

لِلْإِنْسَانِ - жар ва мажрур мутааллиқи махзуф кайнунга бўлиб, хабари мукаддам, رَأْسٌ وَاحِدٌ - мавсуф ва сифат бўлиб мубтадои муаххар.

يَلْعَبُ فِي الجُنَيْنَةِ - феъл ва фоил жумлаи феълия насб ўрнида мафъулдан ҳол .

Луғат

إِنْسَانٌ - инсон	نَاسٌ - инсонлар
أُذُنٌ - қулоқ	رَأْسٌ - бош
شَعْرٌ - соч	جَبْهَةٌ - пешона
عَيْنٌ - кўз	حَاجِبٌ - қош
شَفَّةٌ - лаб	أَنْفٌ - бурун
فَمٌ - оғиз	لِسَانٌ - тил
يَدٌ - қўл	إِصْبَعٌ - бармоқ
إِمْسَاكٌ - ушламоқ	كَذِبٌ - ёлғон
بَعْضٌ - баъзи	كُلٌّ - ҳаммаси
لِي - мен учун	لَكَ - сен учун

الدَّرْسُ الثَّانِي وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз иккинчи дарс Нафий ва наҳий феъллар

Феъли нафий музореъ фелидан ясаиб олдиға нафий ҳарфи "лом алиф - لا" келтирилади. Нафий ҳарфи لا музореъ феълиға бирор ўзгариш киритмасдан қўшилиб, маънода музореъ феълини инкори бўлади ва бу ҳам келаси ва ҳозирги замонга далолат қилади. Маълум ва мажҳули бўлиб ўн тўрт сийғада келади.

Феъли нахий ҳам феъли музореъдан олиниб олдига ломи нахий келтирилади ва бу **لَا** музореъ феълини охирини жазм қилади ва маънода амри ҳозир ва амри ғоибларнинг инкори бўлади. Маълуми ва мажхули бўлиб ўн тўрт сийғада келади.

32-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблар қоидалар асосида изоҳланг.

شَارِبٌ أبيضٌ، شَارِبٌ أسودٌ، عُنُقِي طويلاً، هذا الهدبُ أسودٌ، عُنُقُكَ قصيرٌ، احفظوا لِسَانَكُمْ مِنَ الكَذِبِ، التَّلْمِيذُ المُوَدَّبُ لَا يَكْذِبُ أبداً، لَمْ لَا تَكْتُبْ مَكْتُوبَكَ، الأولادُ المُوَدَّبُونَ لَا يَكْذِبُونَ، حَمْسٌ أَنَامِلٌ، هَلْ تُحِبُّ البُرْتُقَالَ؟ - نَعَمْ أُحِبُّهُ جِدًّا، وَ هَلْ تُحِبُّ اللَّيْمُونَ؟ - لَا، لَا أُحِبُّهُ، هَذَا أَنْفِي، هَذَا رَأْسُكَ، شَعْرُ جَدِّي أبيضٌ، شَارِبُ أَبِي أبيضٌ، لِكُلِّ كَفٍّ حَمْسٌ أصابعٌ وَ لِكُلِّ إصْبَعٍ ظُفْرٌ، شَعْرُ سَلِيمٍ أسودٌ، لَا تَكْذِبْ أبداً، لَا يَكْذِبُوا أبداً، هَذَا التَّلَامِيذَةُ لَا يَكْذِبُونَ، نَحْنُ لَا نَكْذِبُ أبداً، التَّلَامِيذَةُ الْمُجْتَهِدُونَ لَا يَلْعَبُونَ وَقَتَ الدَّرْسِ، إِخْوَتُكَ لَمْ لَا يَقْرَأُونَ؟.

- هُ ، انا замир мустатир фоили бор, لَا أُحِبُّهُ - нафий феъли, لَا - ҳарфи рад , لَا - لَا - ҳарфи рад, لَا أُحِبُّهُ - замири муттасил мафъулун биҳи, насб ўрнида заммага мабний.

لَا تَكْذِبْ أبداً - феъли нахийй, لَا билан мажзум, أَنْتَ замир мустатир фоили бор.

لَا تَكْذِبْ - зарфи замон мансуб, насб аломати фатҳа мутааллиқи га.

Луғат

جَفْنٌ - қовок

هُدْبٌ - киприк

كَفٌّ - кафт

عُنُقٌ - бўйин, гардан

أَمَلٌ - бармоқ учи

ظُفْرٌ - тирноқ

شَارِبٌ - мўйлаб

فَحْدٌ - сон

تَحْرِيكٌ - ҳаракатлангирмоқ

أَبداً - абадий, ҳечам, доимо

لَا - йўқ

لَا نَكْذِبُ - ёлғон гапирма

أَسودٌ - қора

أبيضٌ - оқ

الدَّرْسُ الثَّلَاثُونَ وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз учинчи дарс

Тавкид

فَهَمْنَا الدَّرْسَ كُلَّنَا - فَهَمْنَا الدَّرْسَ - Бу икки жумла ҳам бир маънони билдиргани билан иккинчи жумла ишончлироқ ва тасдиқлашга яқинроқ. Чунки, биринчи жумлада биз дарсни тушундик деганда баъзи талабалар тушуниб баъзилари тушунмаган деган ўй,

гумон пайдо бўлиши мумкин, лекин, биз иккинчи жумлада **كُلْنَا** - лафзини зиёда қилишимиз билан бу гумон кетиб талабаларни ҳаммаси дарсни тушунганлиги тушунилади. **كُلْنَا** - каби эҳтимол ва гумонларни кетказиб маънони кучайтирадиган калималарга таъкид ёки тавкид дейилади.

Таъкид икки навдир: лафзий ва маънавий.

Таъкиди лафзий – таъкидлаш ирода қилинган калима яъни, феъл, исм, ҳарф ёки жумлани ўзини такрор қилиш билан бўлади. М:

ظَهَرَ ظَهَرَ الْهَلَالُ ، الصَّابِرُونَ الصَّابِرُونَ هُمُ الْفَائِزُونَ ، نَعَمْ نَعَمْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ ، لَا يَسُودُ الْحُسُودُ لَا يَسُودُ الْحُسُودُ

Таъкиди маънавий: كَلِمَاتُهُمَا ، كِلَاهُمَا ، كِلْتَاهُمَا ، كِلْتَاهُمَا ، كِلْتَاهُمَا ، كِلْتَاهُمَا ، كِلْتَاهُمَا каби лафзларни бирини жумладаги ўрнига мувофиқ келтириш орқали бўлади. Бу етти лафзларга таъкидланаётган калимага мос равшда (музаккар, муаннас, муфрад, тасния ва кўпликда мувофиқ бўлган) замир ёпишиб келган бўлиши шарт.

М: خَاطَبْتُ الْأَمِيرَ نَفْسَهُ ، جَاءَ الْأَمِيرُ عَيْنَهُ ، اشْتَرَيْتُ الْبَيْتَ كُلَّهُ ، صَرَفْتُ أَوْقَاتِي جَمِيعَهَا فِي التَّعَلُّمِ ، نَجَحَتِ التَّلَامِيذُ م: عَامَّتُهُمْ ، بَرَّ وَالِدَيْكَ كِلَيْهِمَا ، اغْسِلْ يَدَيْكَ كِلْتَيْهِمَا

ما - мои нафийя, мозий феълени олдида келиб уни ўтган замонда нафий қилади ва феълга бирор бир таъсир қилмайди.

Инсоннинг жуфт аъзолари муаннас бўлади.

33-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

رَجُلٌ يُمْنِي ، رَجُلٌ يُسْرَى ، جَفَنٌ أَعْلَى ، جَفَنٌ أَسْفَلٌ ، لَا تَأْكُلُ بِيَدِكَ الْيُسْرَى ، كُنْ بِيَدِكَ الْيُمْنَى ، لِكُلِّ يَدٍ مَرْفَقٌ وَ لِكُلِّ رَجُلٍ رُكْبَةٌ ، لَا تُحْرِكْ رَجْلَكَ وَقْتَ الدَّرْسِ وَ لَا تَلْتَفِتْ يَمِينًا وَ شِمَالًا ، حَيَّةٌ أَبِي طَوِيلٍ ، كَلُّكُمْ مُجْتَهِدُونَ ، هَلْ قَرَأْتَ دَرْسَكَ الْيَوْمَ ؟ - لَا ، مَا قَرَأْتَهُ ، هَلْ فَهَمْتُمْ الدَّرْسَ أَيُّهَا التَّلَامِيذَةُ ؟ - نَعَمْ فَهَمْنَا جَيِّدًا ، هَلْ حَفِظْتُمْ الدَّرْسَ ؟ - لَا ، مَا حَفِظْنَاهُ ، لَمْ نَحْفَظْهُمْ ؟ ، هَلْ فَهَمْتُمْ الدَّرْسَ كَلُّكُمْ ؟ - نَعَمْ فَهَمْنَا كُلُّنَا ، هَلْ كَتَبْتَ الْيَوْمَ إِلَى أَبِيكَ مَكْتُوبًا ؟ - لَا ، مَا كَتَبْتُ ، فَهَمَ الدَّرْسَ الْيَوْمَ بَعْضُنَا وَ مَا فَهَمَ بَعْضُنَا ، لِكُلِّ كَفِّ رَاحَةٌ ، اغْسِلْ يَدَكَ إِلَى الْمِرْفَقِ ، غَسَلْتُ رِجْلِي إِلَى الْكَعْبِ .

ت ҳарфи истифҳом, **قَرَأْتَ** - феъли мустафҳом, мозий феъли **هَلْ** - ҳарфи истифҳом, **هَلْ قَرَأْتَ دَرْسَكَ الْيَوْمَ** ? замири муттасил фоили бор, **دَرْسَكَ** - изофа бўлиб мавсуф, **الْيَوْمَ** - сифати, мавсуф ва сифат мафъулун биҳи. Сен бугинги дарсингни ўқидингми?. Агар, сен бугун дарсингни ўқидингми?, десак, бунда **الْيَوْمَ** – зарфи замон мансуб насблик аломати фатҳа мутааллиқи **قَرَأْتَ** - феълига.

مَا قَرَأْتَهُ - ма қаратъе, لا - ла, لا - ларфи рад, مَا - мой нафийя, قَرَأْتُ - мозий феъли, сукунга мабний, замири муттасил ёпишгани сабабли, تَ замири муттасил фоили бор, раф маҳалида заммага мабний.

نَا فَهَمْنَا - فهمني - феълини, كُنَّا - куна - феълини муттасил фоилидан таъкид. تَمَّ - тамири муттасил фоилидан таъкид. نَعَمْ - наъм - харфи жавоб.

جَيِّدًا - таъкид.

Луғат

حَيَّةٌ – соқол

يَدٌ يُسْرَى – чап қўл

شَفَّةٌ سُفْلَى – пастки лаб

قَدَمٌ – қадам

كَعْبٌ – тўпик

رُكْبَةٌ – тизза

كُلٌّ أَحَدٌ – ҳар бири

مَا فَهَمَ أَحَدٌ – бирон кимса тушунмади

يَدٌ يُمْنَى – ўнг қўл

شَفَّةٌ عُلى – устки лаб

رِجْلٌ – оёқ

رَاحَةٌ – қош

مِرْفَقٌ – тирсак

سِنٌَّ – тиш

مَا قَرَأَ – ўқимади

مَا جَاءَ أَحَدٌ – биро кимса келмади

الدَّرْسُ الرَّابِعُ وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз тўртинчи дарс

كَيْفَ – Исми истифҳом,

дуо ва илтижо жумлалари

حَفِظَكَ اللَّهُ يَا كَرِيمٌ - жумлаи дуоийя - феъли мозий сийғасида келиб, дуо - илтижо маъносини ифода этади ва келаси замонда истак, тилак маъносини беради, "Аллоҳ сени сақласин".

كَيْفَ – Исми истифҳомдан сўнг феъл келса, насб маҳалида ҳол бўлади. М: كَيْفَ سَافَرْتَ؟ - қандай сафар қилдинг? ((ахволинг) қандай ҳолатда сафар қилдинг). Агар ундан сўнг марфуъ исм келса раф маҳалида хабари муқаддам, кейинги калима мубтадои муаххар бўлади. كَيْفَ - дан сўнг كَانَ келиб, феъли том бўлса насб

махалида ҳол бўлади, агар ноқис феъли бўлса насб маҳалида **كَانَ** га хабар бўлади. **М: كَيْفَ كَانَ ذَلِكَ**

Агар **كَيْفَ** дан сўнг икки феъл келиб, феъли шарт маъносини ифода этса исми шарт бўлиб феълларни жазм қилмайди. Агар **مَا** билан ёпишиб келса, ўзидан кейинги икки феълни жазм қилувчи исми шарт бўлади.

М: كَيْفَ تَصْنَعُ أَصْنَعُ = كَيْفَمَا تَصْنَعُ أَصْنَعُ

34-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا قِطَارٌ ، هَلْ رَأَيْتَ الْقِطَارَ ؟ - نَعَمْ رَأَيْتُهُ ، عِنْدَكَ مَالٌ كَثِيرٌ ، عِنْدَ فَرِيدٍ قَلَمٌ جَمِيلٌ ، رَأَيْتُ الْقِطَارَ فِي الْمَحْطَةِ ، عِنْدِي كِتَابٌ مَبْدَأُ الْقِرَاءَةِ ، مَتَى جِئْتَ إِلَى بَلَدِنَا ؟ - أَمْسٍ وَقَتَ الظُّهْرِ ، جِئْتُ الْيَوْمَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ بَاكِرًا جَدًّا ، جِئْتُ فِي السَّاعَةِ السَّابِعَةِ ، هَلْ عَرَفْتَ دَرْسَكَ ؟ - نَعَمْ عَرَفْتُهُ جَدًّا ، إِفْرَاهُ أَسْمَعُ ، كَيْفَ حَالِكَ يَا سَعِيدُ ؟ - حَفِظَكَ اللَّهُ يَا كَرِيمُ ، أَيْنَ سَلِيمُ يَا فَاطِمَةُ ؟ - ذَهَبَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ ، مَتَى ؟ - الْآنَ ، اِسْتَعْلْتُ أَمْسٍ مِنَ الظُّهْرِ إِلَى العَصْرِ ، مَتَى تَجِيءُ إِلَيْنَا ؟ - غَدًا صَبَاحًا ، هَلْ عِنْدَكَ كِتَابٌ مَبْدَأُ الْقِرَاءَةِ يَا سَلِيمَانُ ؟ - لَا ، يَا سَيِّدِي ، لَمْ لَا تَشْتَرِيهِ هُوَ كِتَابٌ جَمِيلٌ جَدًّا ، رَكِبْنَا الْقِطَارَ مِنْ مَحْطَةِ سَمَرْقَنْدٍ وَتَوَجَّهْنَا بِلَدَةِ طَشْقَنْدٍ ، ذَهَبْتُ أَمْسٍ إِلَى الْعَابَةِ ، الْقِطَارُ يَمْشِي عَلَى السِّكَّةِ الْحَدِيدِيَّةِ ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، اَللَّهُمَّ اِنْفِقْ خَلْفًا ، رَحِمَكَ اللَّهُ ، غَفَرِيَّ اللَّهُ ، رَبَّنَا اَعْطِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنَا عَذَابَ النَّارِ .

هَذَا قِطَارٌ - зарфи замон, мансуб, мутааллиқи **جِئْتُ** феълига , **جَدًّا** - таъкид **جَدًّا** каби.

كَيْفَ - истифҳом бўлиб, хабари муқаддам, марфуъ, раф ўрнида фатҳага мабний, чунки исми истифҳомлар мабний бўлади, исми истифҳомлардан **كَيْفَ** фатҳага мабний. **حَالِكَ** - изофа бўлиб мубтадои муаххар, марфуъ, рафлик аломати замма. **يَا** - нидо ҳарфи сукунга мабний, **سَعِيدُ** - мунадо заммага мабний насб ўрнида.

Луғат

قِطَارٌ - поезд

سِكَّةٌ حَدِيدِيَّةٌ - темир йўл

كَيْفَ - қандай

حَفِظَكَ اللَّهُ - Аллоҳ сени сақласин

عِنْدِي - менда, мени олдимда

عِنْدَكَ - сенда, сени ҳузурингда

مَحْطَةٌ - вокзал

تَوَجَّهْتُ - йўл олмоқ, жўнамоқ

كَيْفَ حَالِكَ - аҳволинг қандай ?

سَيِّدِي - саййидим, жаноб

عِنْدَهُ - унда

صَبَاحًا - эрталаб

مَسَاءً – кечкурун

عَدَاً – эртага

أَمْسٍ – кеча

مَالٌ – мол

الدَّرْسُ الْخَامِسُ وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз бешинчи дарс

Сифати мушаббаҳа ва тасния исмлар

Қилувчи ўз ҳаракати ва иродаси билан бажарадиган феъллардан исми фоил ясалади. Аммо иш - ҳаракат пайдо бўлаётган пайтда феълни бажарувчиси уни ўз қасди билан пайдо қилмаса, балки иш - ҳаракат унда пайдо бўлиб, давомли бир ҳолатда бўлса ёки табиий сифатларга далолат қилса бундай феъллардан (яъни лозим феъллардан) сифати мушаббаҳа ясалади. М: هُوَ فَرِحَ - у хурсанд, هُوَ حَزِينٌ - у хафа, هُوَ حَسَنٌ - у чиройли.

Сифати мушаббаҳа умумий бир вазнда келган эмас, шунинг учун ҳар бир феълнинг сифати мушаббаҳаси шу феълнинг масдари каби алоҳида луғат каби ёдда сақланади.

Сифати мушаббаҳанинг машҳур вазнлари.

- 1) فَعِلٌ ва муаннаси فَعِلَةٌ, бу вазнда кўпроқ тўртинчи ва бешинчи боб феълларидан ясалади. М: تَعَبٌ - чарчок, حَذِرٌ - хушёр, تَرِحَ - хафа, عَطِرٌ - хушбўй, فِكَةٌ - хушчақчақ.
- 2) فَعِيلٌ ва муаннаси فَعِيلَةٌ, бу вазнда кўпроқ олтинчи ва тўртинчи боб феълларидан ясалади. М: كَرِيمٌ - сахий, بَخِيلٌ - бахил, كَبِيرٌ - катта, مَرِيضٌ - касал, قَدِيمٌ - эски.
- 3) فُعْلَانٌ муаннаси فُعْلَانَةٌ ёки кўпинча فَعْلَى вазнида ва жами فُعَالَى вазнида келади. М: عَطَشَانٌ - чанқоқ, فَرِحَانٌ - хурсанд, حَيْرَانٌ - хайрон.
- 4) أَفْعَلٌ ва муаннаси أَفْعَالٌ жами музаккарда فُعْلٌ, муаннасда فُعْلَانٌ вазнида келади. М: أَسْوَدٌ = سَوْدَاءٌ = سُودٌ - кўр, أَعْمَى = عَمِيَاءٌ = عُمَيٌّ = عُمَيَانٌ - қизил, أَحْمَرٌ = حَمْرَاءٌ = حُمُرٌ = حُمْرَانٌ - қизил, أَسْوَدٌ = سَوْدَاءٌ = سُودٌ - кўр, أَعْمَى = عَمِيَاءٌ = عُمَيٌّ = عُمَيَانٌ - қизил, أَحْمَرٌ = حَمْرَاءٌ = حُمُرٌ = حُمْرَانٌ - қизил, أَسْوَدٌ = سَوْدَاءٌ = سُودٌ - кўр, أَعْمَى = عَمِيَاءٌ = عُمَيٌّ = عُمَيَانٌ - қизил, أَحْمَرٌ = حَمْرَاءٌ = حُمُرٌ = حُمْرَانٌ - қизил, أَسْوَدٌ = سَوْدَاءٌ = سُودٌ - кўр, АСМ = صَمَاءٌ = صَمٌّ = صَمَانٌ - кар.
- 5) فَاعِلٌ - ФАҲИР - пок, نَاعِمٌ - юмшоқ, ضَامِرٌ - ориқ.
- 6) فَيْعِلٌ - ФЙИТ - мурда, طَيْبٌ - яхши, صَيِّقٌ - тор.
- 7) فَعَالٌ - ФҲАЛ - кўрқоқ, حَرَامٌ - харом, كَسَادٌ - касод.

لَا - билан атифа - боғлаш - отифалик қўйидаги шартлар билан бўлади:

Нидо ҳарфидан сўнг: يَا زَيْدُ لَا عَمْرُؤَ - Эй, Зайд Амир эмас.

Амр феълидан сўнг: اِضْرِبْ زَيْدًا لَا عَمْرًا - Амирни эмас Зайдни ур.

Мусбат феълидан сўнг: جَاءَ زَيْدٌ لَا عَمْرُو - Амир келди Зайд эмас.

Вов аоифадан сўнг келган لَا зоида.

Тасния исмлар

Нарсанинг иккиталигини англатган исм кўриниши "тасния" дейилади.

Муфрад исмни тасния қилиш учун раф ҳолатида охирига алиф ва зоида нун (ن)

), насб ва жар ҳолатида йо ва зоида нун (ين) қўшилади. М: = زَيْدٌ ، رَجُلَيْنِ ، رَجُلَانِ = رَجُلٌ

زَيْدَانِ ، زَيْدَيْنِ

Маънода иккита нарсани англатган, аслида муфрад исмдан ясалмаган тасния исмлар

"таснияга мулҳақ" деб аталади. Улар беш исмдир: كِلْتَا ، كِلَا ، اِثْنَانِ ، اِثْنَانِ ، اِثْنَانِ

Асмои ситта деб аталадиган исмлар ва охирги **вов ҳарфи** ҳазф қилинган ҳолда ишлатиладиган (يَدٌ ، دَمٌ) каби исмлар тасния ҳолатида калиманинг охиридаги **вов** ўз

аслига қайтарилиб, тасния аломати унга қўшилади: يَدٌ - يَدَوَانِ ، دَمٌ - دَمَوَانِ ، عَدُوَانِ - عَدُوَانِ ،

أَبٌ - أَبَوَانِ ، أَخٌ - أَخَوَانِ ، حَمٌّ - حَمَوَانِ ،

Ҳазф қилинган охирги ҳарфдан бошқа бир ҳарф эваз қилинган бўлса, унга шу ҳолича

охирига тасния аломати қўшилади: اِسْمٌ - اِسْمَانِ ، اِبْنٌ - اِبْنَانِ ، سَنَةٌ - سَنَتَانِ ، مِئَةٌ - مِئَتَانِ

Охири "вов" ёки "йо"дан қалб қилинган алифи мақсура билан тугаган исмлар тасния

қилинса алиф ўз аслига қайтарилади: رَجِيٌّ - رَجَوَانِ ، فَتِيٌّ - فَتِيَانِ ، دَعْوِيٌّ - دَعْوِيَانِ

Агар исмнинг охири аслий-ўзак ҳарфлардан бўлган ҳамзайи мамдуда билан тугаган

бўлса ўзгаришсиз тасния аломати қўшилаверади: قِتَاءٌ - قِتَاءَانِ ، لَوْلُوٌ - لَوْلُوَانِ ، دَاءٌ - دَاءَانِ

Агар исмнинг охиридаги алифи мамдуда муаннас аломати учун келган бўлса ҳамза

"вов"га қалб қилинади: صَحْرَاءٌ - صَحْرَاوَانِ ، حَضْرَاءٌ - حَضْرَاوَانِ

Агар исмнинг охиридаги алифи мамдуда "вов" ёки "йо" дан қалб қилинган бўлса

ўзгаришсиз тасния аломати қўшилиши ҳам, алифи мамдудани ўз аслига қайтариб

тасния қилиш ҳам жоиз: سَمَاءٌ - سَمَاءَانِ ، سَمَاوَانِ ، كِسَاءٌ - كِسَاءَانِ ، كِسَاوَانِ

Тасния исмлар ва жами музаккарис солимлар бирон исмга изофа қилинганда

охиридаги зоида "нун" тушиб қолдирилади. М: أَبَوَاهُ

35-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

اِحْتَرَمَ مُعَلِّمَكَ وَ اشْكُرَهُ ، اَلْكَرِيمُ مَحْبُوبٌ وَ اَلْبَخِيلُ مُمَقُوتٌ ، هَذَا اَلْكِتَابُ رَخِيصٌ وَ هَذَا غَالٍ ، هَذَا الرَّجُلُ بَخِيلٌ لَا يُحْسِنُ
إِلَى اَلْفُقَرَاءِ ، اَلتَّلْمِيذُ اَلْكَسْلَانُ لَا يُجِبُهُ أَحَدٌ : لَا مُعَلِّمُهُ وَ لَا أَبَوَاهُ وَ لَا أَقَارِبُهُ وَ اَلتَّلْمِيذُ اَلْمُجْتَهِدُ يُجِبُهُ كُلُّ النَّاسِ ، طَشَقْنَا

بَلَدَةٌ كَبِيرَةٌ ، الْمَكَّةُ عَاصِمَةُ الْإِسْلَامِ ، ذَهَبْنَا أَمْسَ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ بَعْدَ الظُّهْرِ إِلَى الْمَحَطَّةِ فَرَكِبَ أَبُوْنَا الْقِطَارَ وَ رَجَعْنَا نَحْنُ إِلَى الْبَيْتِ ، قَرَيْتُنَا كَبِيرَةٌ ، قَرَيْتُكُمْ صَغِيرَةٌ ، اِسْتَعَلَّ بِدَرْسِكَ فَقَطُّ ، هَذَا الْكِتَابُ عَالٍ يُسَاوِي حَمْسِينَ مَلِيْمًا ، هَذَا جَائِعٌ وَ هَذَا عَطْشَانٌ ، التَّلْمِيذُ الْمُؤَدَّبُ يَحْتَرِمُ مُعَلِّمَهُ وَ يَشْكُرُهُ دَائِمًا ، ذَلِكَ الرَّجُلُ كَرِيْمٌ ، هُوَ لِأَقَارِبِي ، تَلْمِيذِي يَشْكُرُنِي كَثِيْرًا ، نَذْهَبُ عَدَا صَبَاحًا إِلَى الْغَابَةِ وَنَبْقِي فِيهَا إِلَى الْمَسَاءِ ثُمَّ نَرْجِعُ إِلَى الْبَيْتِ .

هذا - Бу киши бахил, фақирларга эҳсон қилмайди. هذا - мубдалин минху, раф маҳалида суқунга мабний, بَحِيْلٌ - биринчи хабари, марфуъ рафлик аломати замма, لَا يُحْسِنُ - мубтадога иккинчи жумла хабар, هُوَ - нафий феъли замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, мубтадога қайтади, إِلَى الْفُقَرَاءِ - жар ва мажрур мутааллиқи لَا يُحْسِنُ феълига.

Бу жумланинг иккинчи маъноси ва шунга муносиб иккинчи эъроби ҳам бор. Бу киши фақирларга эҳсон қилмайдиган бахил. هَذَا الرَّجُلُ - мубдалин минху ва бадали мутобиқ мубтадо, марфуъ, بَحِيْلٌ - мавсуф, لَا يُحْسِنُ - нафий феъли, мавсуфга сифат, هُوَ - замири мустатир фоили бор, мавсуфга қайтади, إِلَى الْفُقَرَاءِ - жар ва мажрур мутааллиқи لَا يُحْسِنُ феълига. Мавсуф ва сифат мубтадога хабар.

هذا الْكِتَابُ عَالٍ يُسَاوِي حَمْسِينَ مَلِيْمًا - Бу китоб қиммат, эллик тийин туради. Иккинчи маъноси: Бу китоб эллик тийин турадиган қиммат. Шунга кўра бу жумланинг ҳам иккинчи эъроби бор (юқоридаги каби).

التَّلْمِيذُ الْكَسْلَانُ لَا يُجِبُهُ أَحَدٌ : لَا مُعَلِّمُهُ وَ لَا أَبَوَاهُ وَ لِأَقَارِبِهِ - Дангаса ўқувчини бирор киши севмайди, на уни муаллими ва на ота - онаси ва на қариндошлари.

التَّلْمِيذُ الْكَسْلَانُ - мавсуф сифат бўлиб мубтадо, لَا يُجِبُهُ - феъли нафий, мубтадога жумла хабар, أَحَدٌ - фоил марфуъ. لَا - ҳарфи отифа, مُعَلِّمُهُ - маътуф, фоил марфуъ, أَحَدٌ - маътуфун алайҳи, وَ لَا - чунки, у асмаи ситтадан, وَأَبَوَاهُ - отифа, لَا - зоида, أَبَوَاهُ - маътуф, фоил марфуъ рафлик аломати замма, وَأَبَوَاهُ - маътуфун алайҳи.

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ - мавсуф ва сифат бўлиб, мажрур мутааллиқи فِي - ҳарфи жар, فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ - феълига. Чунки, бунга адад маъдуд қоидаси амал қилмайди.

Луғат

جَانِعٌ – оч	عَطْشَانٌ – чанқоқ
كَرِيمٌ – сахий	بَحِيلٌ – бахил
عَاصِمَةٌ – пойтахт	قَرْيَةٌ – қишлоқ
شُكْرٌ – шукур қилмоқ	إِحْسَانٌ – эҳсон қилмоқ
غَالٌ – қиммат	رَخِيصٌ – арзон
رُجُوعٌ – қайтмоқ	بَقَاءٌ – қолмоқ
أَبْوَانٌ – ота-она	أَقَارِبٌ – қариндошлар

الدَّرْسُ السَّادِسُ وَ الثَّلَاثُونَ Ўттиз олтинчи дарс

36-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا رَجُلٌ ، هَذِهِ امْرَأَةٌ ، هَذَا تَلْمِيذٌ ، هَذِهِ تَلْمِيذَةٌ ، هَذَا مُعَلِّمٌ ، هَذِهِ مُعَلِّمَةٌ ، هَذَا التَّلْمِيذُ مُؤَدَّبٌ ، هَذِهِ التَّلْمِيذَةُ مُؤَدَّبَةٌ ، هَذِهِ الْمَرْأَةُ كَرِيمَةٌ ، هَذَا الْقَلَمُ جَمِيلٌ ، هَذِهِ الْمَسَكَةُ طَوِيلَةٌ ، هَذِهِ النَّشَافَةُ جَمِيلَةٌ ، هَذِهِ الْمَدْرَسَةُ كَبِيرَةٌ جَدًّا ، مَدْرَسَتُكُمْ صَغِيرَةٌ ، أَيْنَ الْمُعَلِّمَةُ يَا فَاطِمَةُ ؟ - هُنَا فِي الْفَصْلِ يَا عَائِشَةُ ، هَذِهِ الْمَمْحَاةُ جَمِيلَةٌ ، مِقْلَمَتِي جَمِيلَةٌ جَدًّا ، رَدْهَةٌ وَاسِعَةٌ ، مَحْبَرَةٌ جَدِيدَةٌ ، حُجْرَةٌ صَيِّفَةٌ ، كُرَةٌ كَبِيرَةٌ ، قِنِينَةٌ صَغِيرَةٌ ، فُرْشَةٌ جَمِيلَةٌ ، مَتَى تَجِيءُ إِلَيْنَا ؟ - غَدًا فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ بَعْدَ الظُّهْرِ ، مَعَ مَنْ تَجِيءُ ؟ - مَعَ أُخْتِي الصَّغِيرَةِ فَاطِمَةَ ، مَنْ هَذِهِ يَا عَمْرُ ؟ - هَذِهِ أُخْتِي عَائِشَةُ يَا سَيِّدِي ، هَذِهِ الْبَقْرَةُ غَالِيَةٌ وَ تِلْكَ رَخِيصَةٌ ، اشْتَرَيْنَا هَذِهِ الدَّجَاجَةَ بِأَرْبَعِينَ مَلِيْمًا .

مَعَ مَنْ - музоф, مَنْ - музофун илайхи, музоф ва музофун илайхи бўлиб зарф, تَجِيءُ - феълига.

Луғат

مُعَلِّمٌ – муаллим	مُعَلِّمَةٌ – муаллима
تَلْمِيذٌ – ўқувчи	تَلْمِيذَةٌ – ўқувчи қиз
تَلَامِيذٌ – ўқувчилар	تَلْمِيذَاتٌ – ўқувчи қизлар
امْرَأَةٌ – аёл	نِسَاءٌ – аёллар
هَذِهِ – бу	تِلْكَ – ана у
كَبِيرَةٌ – катта	مُؤَدَّبَةٌ – одобли

الدَّرْسُ السَّابِعُ وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз еттинчи дарс

37-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا الرَّجُلُ عَالِمٌ ، هَذِهِ الْمَرْأَةُ عَالِمَةٌ ، هَذَا الرَّجُلُ فَاضِلٌ ، هَذِهِ الْمَرْأَةُ فَاضِلَةٌ ، هِيَ جَاهِلَةٌ ، هِيَ عَالِمَةٌ ، هَذَا الْعِنِّي جَاهِلٌ ، فَاطِمَةُ تَضَعُ الْكُتُبَ فِي الْمِحْفَظَةِ ، بِنْتِي عَالِمَةٌ ، بِنْتُكَ فَاضِلَةٌ ، هَؤُلَاءِ الرِّجَالُ عُلَمَاءُ ، هَؤُلَاءِ النِّسَاءُ فَاضِلَاتٌ ، عَائِشَةُ تَقْرَأُ وَ فَاطِمَةُ تَكْتُبُ ، أُخْتِي فَاطِمَةُ تَقْرَأُ الدَّرْسَ فِي الْبَيْتِ وَ أُخْتُكَ زُهْرَةُ تَلْعَبُ فِي الْجَنِينَةِ ، تِلْكَ الْمُعَلِّمَةُ مُحْتَرَمَةٌ ، احْتَرَمُوا هَذِهِ الْمُعَلِّمَةَ الْفَاضِلَةَ ، ضَعِ الْأَقْلَامَ فِي الْمِقْلَمَةِ ، مَنْ فِي الْجَنِينَةِ ؟ - أُخْتِي الصَّغِيرَةُ كَرِيمَةٌ ، هَلْ هِيَ تَلْعَبُ هُنَاكَ ؟ - نَعَمْ تَلْعَبُ مَعَ جَمِيلَةٍ ، مَنْ هَذِهِ يَا فَرِيدُ ؟ - هَذِهِ أُخْتِي حَبِيبَةٌ وَ هِيَ تَتَعَلَّمُ فِي الْكُتَّابِ ، هَؤُلَاءِ الْعُلَمَاءُ مُحْتَرَمُونَ ، هَؤُلَاءِ التَّلْمِيذَاتُ الْمُجْتَهِدَاتُ مَحْبُوبَاتٌ ، التَّلْمِيذَةُ الْمُؤَدَّبَةُ لَا تَكْذِبُ أَبَدًا ، طَشَقْنُدُ بِلْدَةٌ كَبِيرَةٌ جَدًّا وَ هِيَ عَاصِمَةُ أَوْزْبِكِسْتَانِ .

Луғат

عَالِمٌ – ОЛИМ

عُلَمَاءُ – олимлар

جَاهِلٌ – жоҳил

جُهَالٌ – жоҳиллар

فاضِلٌ – фозил

فُضَالٌ – фозиллар

هِيَ – у (қиз болага)

كُتَّابٌ – мактаб

تَكْتُبُ – у ёзпти (қиз бола)

تَقْرَأُ – ўқияпти (қиз бола)

الدَّرْسُ الثَّامِنُ وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз саккизинчи дарс

Жумлаи истинофия

Жумлаи истинофия деб гапни қайтадан бошлаш. Биринчи жумла иккинчи жумлага бирон бир боғловчисиз боғланмаса иккинчи жумла истинофия бўлади.

38-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

أَيْنَ الْمَرْأَةُ يَا أُمِّي ؟ - هُنَا فَوْقَ التَّرَابِزَةِ يَا بِنْتِي ، تَعَالِي يَا عَائِشَةُ أَمْشِطِي شَعْرَكَ ، اِقْرِي كِتَابَكَ يَا فَهِيْمَةُ وَ احْفَظِي دَرْسَكَ جَدًّا ، اِذْهَبِي إِلَى الْكُتَّابِ يَا سَلِيْمَةُ الْوَقْتُ جَاءَ ، اُكْتُبِي مَكْتُوبًا إِلَى أَبِيكَ يَا زُهْرَةُ ، اجْتَهِدِي كَثِيرًا يَا بِنْتِي ، مَنْ هُنَاكَ فِي الْحُجْرَةِ ؟ - أَنَا يَا أُمِّي ، أَمْشِطِي شَعْرِي ، أَيْنَ كِتَابُكَ مَبْدَأُ الْقِرَاءَةِ يَا حَلِيْمَةُ ؟ ، اِشْرِي شَايِكَ ، فَاطِمَةُ تَتَعَلَّمُ فِي مَدْرَسَتِنَا ، شَعْرِي قَصِيرٌ وَ شَعْرُ أُخْتِي فَاطِمَةَ طَوِيلٌ ، كُلِّي طَبِيخَكَ يَا فَارِيْدَةُ ، عَائِشَةُ تَلْمِيذَةٌ مُجْتَهِدَةٌ مُؤَدَّبَةٌ تُحِبُّهَا مُعَلِّمَتُهَا كَثِيرًا ،

إِذْهَبِي إِلَى الْكِتَابِي ، أَكْتُبِي يَا عَائِشَةُ ، أَنْظِرِي مِنَ الشُّبَّانِكِ ، هَؤُلَاءِ التِّسَاءُ فَاضِلَاتٌ ، هَذِهِ الْمَأْسِكَةُ غَالِيَةٌ تَسَاوِي حَمْسِينَ مَلِيْمًا وَ تِلْكَ رَحِيصَةٌ تُسَاوِي حَمْسَ مَلِيْمَاتٍ .

иккинчи жумла, الوقتُ جاءَ - биринчи жумла, اِذْهَبِي إِلَى الْكِتَابِي يَا سَلِيْمَةُ - اِذْهَبِي إِلَى الْكِتَابِي يَا سَلِيْمَةُ الْوَقْتُ جَاءَ жумла, жумлаи истинофия.

изофа бўлиб, اُمِّي - ҳарфи нидо, يَا - замири мунфасил, مُبْتَادُو, أَنَا - أَنَا يَا أُمِّي ، اُمِّشْتُ شَعْرِي мунодо, اُمِّشْتُ - мубтадога жумла хабар, مُزَوْرِعُ فَيْلِي, أَنَا - замири мустатир фоили бор мубтадога қайтади, شَعْرِي - изофа бўлиб, مَا فَعُولُن بِيحِي.

Бу жумлани иккинчи эъроби ҳам бор: эй, онам хужрада мен борман. Сочимни тараяпман. أَنَا - замири мунфасил, مُبْتَادُو, يَا - ҳарфи нидо, اُمِّي - изофа бўлиб мунадо, مَا حُزُفُ مَا وَجُودُن خَابَرِي. اُمِّشْتُ – иккинчи жумла жумлаи истинофия, مُزَوْرِعُ فَيْلِي, أَنَا - замири мустатир фоили бор, شَعْرِي - изофа бўлиб, مَا فَعُولُن БИХИ.

عَائِشَةُ تَلْمِيذَةٌ مُجْتَهِدَةٌ مُؤَدَّبَةٌ تُحِبُّهَا مُعَلِّمَتُهَا كَثِيرًا - Оиша муаллимаси уни кўп яхши кўрадиган, тиришқоқ, одобли ўқувчи қиз. Оиша тиришқоқ, одобли ўқувчи қиз, муаллимаси уни кўп яхши кўради.

Луғат

تَرَابِزَةٌ – стол

مِشْطٌ – тароқ

أَكْتُبِي يَا عَائِشَةُ – эй Оиша ёз (қиз болага)

يَا – унинг (қиз болага)

تَكْتُبُ – у ёзаяпти (қиз бола)

مِرَاةٌ – ойна, кўзгу

تَعَالِي – кел (қиз болага)

تَمَشِيْطٌ – тарамоқ

مِكْ – сенинг (қиз бола)

تَقْرَأُ – ўқияпти (қиз бола)

الدَّرْسُ التَّاسِعُ وَ الثَّلَاثُونَ

Ўттиз тўққизинчи дарс

كَانَ - ва унинг биродарлари ва أُمَّا - ҳарфи шарти

كَانَ - ва унинг биродарлари мубтадо ва хабарнинг бошига келиб мубтадони раф ва хабарни насб қилади. Мубтадо كَانَ нинг исми ва хабар كَانَ нинг хабари дейилади.

كَانَ - ва унинг биродарлари афъолун ноқиса - ноқис феъллар, яъни том - тўлик феъл бўлмаган феъллар дейилади. Ноқис феъллар¹⁵: أَضْحَى ، أَصْبَحَ ، ظَلَّ ،

بَاتَ ، صَارَ ، لَيْسَ ، مَا زَالَ ، مَا فَتِيَ ، مَا انْفَكَّ ، مَا بَرِحَ ، مَا دَامَ

بُيُوتَ - бу уччала феълдан бошқа тўққиз феъл том - тулик феъл бўлиб келиши ҳам мумкин яъни мубтадо ва хабарни бошида келмасдан ўзини мустақл фоили бўлиб, мафъулдан беҳожат бўлади. Шунда буларга феъли том дейилади.

كَانَ ва унинг биродарларига яна афъолун носиха - насх қилувчи яъни амалдан туширувчи феъллар ҳам дейилади, чунки мубтадо ва хабарни амалини кетказиб мубтадони исми ва хабарини хабар қилиб олади.

كَانَ ва унинг биродарлари каби мабтадо ва хабарни ҳукмини кетказиб амалдан туширадиган феъллар ظَنَّ ва унинг биродарлари ва насх қилувчи ҳарфлар إِنَّ ва унинг биродарлари.

أَمَّا - ҳарфи шарти

أَمَّا - ҳарфи шарти мубтадонинг бошига келиб, хабарининг бошига فَاء ҳарфи келади ва бу فَاء шартга жавоб ва жазо бўлади.

أَمَّا - шартия ва ажратиш ҳарфи бўлиб, шартининг жавобига فَاء ҳарфи келиб ҳарфи шартга жавоб ва жазо дейилади. أَمَّا - шартиядан сўнг ҳар доим исм келади ва бу исм мубтадо ёки мафъулун биҳи ёки жар ва мажрур бўлиши мумкин. م: أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ ، أَمَّا زَيْدًا فَأَكْرَمْتُ وَأَمَّا عَمْرًا فَأَهَنْتُ ، أَمَّا فِي زَيْدٍ فَرَعِبْتُ وَأَمَّا عَلَى بَكْرٍ فَنَزَلْتُ каби.

أَمَّا - ҳарфидан сўнг فَاء жавоб ва жазо ҳарфи келмаса бу أَمَّا - маҳзурف كَانَ дан эваз бўлган، ما масдари ва أَنْ масдариядан тузилган мураккаб أَمَّا дир.

39-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

¹⁵ كَانَ ва унинг биродарлари уч қисмга бўлинади. 1- Бирон шартсиз мубтадони раф ва хабарини насб қилади, улар саккиз феъл: لَيْسَ ، صَارَ ، بَاتَ ، ظَلَّ ، أَضْحَى ، أَصْبَحَ ، ظَلَّ ،

2- Ундан олдин нафий ҳарфи ўтган бўлиш шарти билан амал қиладиган феъллар улар тўрт феъл:

مَا زَالَ ، مَا فَتِيَ ، مَا انْفَكَّ ، مَا بَرِحَ

3- Зарфият яъни муддат ва замонни билдирган مَا масдардан сўнг келиш шарти билан амал қиладиган феъл, у бир феъл : مَا دَامَ

أَنْتِ تَفْرَيْنِ كَثِيرًا يَا فَاطِمَةُ ، اِفْرَيْنِي كِتَابِكَ يَا بِنْتِي ، الرَّجُلُ الْكَرِيمُ يَكُونُ مَحْبُوبًا وَ الرَّجُلُ الْبَخِيلُ يَكُونُ مَمْقُوتًا ، اَلتَّلْمِيذُ الْمُوَدَّبُ لَا يَلْوِثُ لِبَاسَهُ أَبَدًا وَ يَكُونُ دَائِمًا نَظِيفًا ، كُنْ دَائِمًا نَظِيفًا وَ لَا تَكُنْ أَبَدًا وَسَخًا ، هَلْ تَكْتُبِينَ مَكْتُوبًا إِلَى أَبِيكَ ؟ - نَعَمْ أَكْتُبُ بَعْدَ سَاعَةٍ ، هَلْ تَذْهَبِينَ مَعِي إِلَى الْجَنِينَةِ يَا سَعِيدَةُ ؟ - لَا ، لَا أَذْهَبُ ، أَنَا مَشْغُولَةٌ جَدًّا ، كُرَّاسِي نَظِيفٌ وَ أَمَا كُرَّاسُكَ فَوَسَخٌ ، هَاتِي الْمِصْبَاحَ يَا فَرِيدَةُ - خُذِي يَا أُمِّي ، اِشْرَبِي شَايِكَ ، مَنْدِيلٌ نَظِيفٌ ، خُجْرَتُكَ وَسَخَةٌ ، فَاطِمَةُ تَلْمِيذَةٌ مُوَدَّبَةٌ جَدًّا لَا تُوسِخُ لِبَاسَهَا أَبَدًا وَ تَكُونُ دَائِمًا نَظِيفًا .

الرَّجُلُ الْكَرِيمُ - маvusuf ва сифат бўлиб мубтадо, марфуъ рафлик аломати замма, يَكُونُ - мубтадога жумла хабар, афъолун ноқиса, марфуъ рафлик аломати замма, هُوَ - замири мустатир исми бор, мубтадога қайтади, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, مَحْبُوبًا - хабари, мансуб, насблик аломати фатҳа.

لَا يَلْوِثُ - маътуфун алайҳи бўлиб, يَكُونُ - маътуф, وَ - харфи отифа, وَ يَكُونُ دَائِمًا نَظِيفًا - мубтадога жумла хабар, афъолун ноқиса марфуъ рафлик аломати замма, هُوَ - замири мустатир исми бор мубтадога қайтади, марфуъ раф маҳалида фатҳага мабний, دَائِمًا - зарфи замон نَظِيفًا га, يَكُونُ - ни хабари, мансуб насблик аломати фатҳа.

كَرَّاسِي - изофа бўлиб, мубтадо, نَظِيفٌ - хабари, وَ - харфи отифа, أَمَا - шартия, كُرَّاسُكَ - маътуф, كُرَّاسِي - маътуфун алайҳи бўлиб, كُرَّاسُكَ - мубтадо, فَأَءَ - га жавоб ва жазо харфи, وَسَخٌ - мубтадога хабар.

Луғат

تَنْظِيفٌ - тозаламоқ

نَظِيفٌ - тоза

يَكُونُ - бўлади

تَلْوِثٌ - кир қилмоқ

وَسَخٌ - кир, ифлос, искирт

أَمَا - аммо

مَسْخٌ - артмоқ, тозаламоқ

لِبَاسٌ - либос

هَاتِي - бер, келтир (қиз бола)

كُنْ - бўл

فِرَاشٌ - тўшак

تَكْتُبِينَ - ёзясан (қиз болага)

مَنْدِيلٌ - рўмолча, дастрўмол

الدَّرْسُ الْأَرْبَعُونَ

Қирқинчи дарс

زarfлари قَبْلُ - بَعْدُ

بَعْدُ - зарфи замон бўлиб, насб ўрнида заммага мабний.

بَعْدُ - قَبْلُ каби калималар изофа бўлганда зарфлиги учун мансуб бўлиб фатҳали бўлади, изофадан холи бўлганда насб ўрнида заммага мабний бўлади.

М: وَأَنَا مَا أَحْضَرْتُهُ بَعْدُ – Мен ҳанузгача дарсни ҳозирламадим

40-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

فِي جَنِينَتِنَا يُوجَدُ أَشْجَارٌ كَثِيرَةٌ ، وَ فِيهَا يَنْبُتُ التُّفَاحُ وَ الْبُرْتُقَالُ وَ الْعِنَبُ ، نَحْنُ نَلْعَبُ فِيهَا بَعْدَ مَجِيئِنَا مِنَ الْكُتَّابِ ، الْوَلِيدُ يَنَامُ فِي الْمَهْدِ ، أَيْنَ مِحْفَظَتِي يَا أُمِّي ؟ - لَا أَعْرِفُ ، أَيْنَ وَضَعْتَهُ بَعْدَ مَجِيئِكَ مِنَ الْكُتَّابِ ، هَلْ أَحْضَرْتِ دَرَسَكَ يَا فَرِيدَةٌ ؟ - نَعَمْ أَحْضَرْتُهُ ، وَ أَنَا مَا أَحْضَرْتُهُ بَعْدُ ، هَؤُلَاءِ التَّلَامِيذَةُ يُحْضِرُونَ دُرُوسَهُمْ ، هَلْ أَحْضَرْتِ دَرَسَكَ يَا زُهْرَةُ ؟ ، لَعِبْتَ فَاطِمَةُ فِي الْجَنِينَةِ مَعَ أُخْتِهَا عَائِشَةَ ، أَيْنَ الْقِمَاطُ ؟ ، قَامَتِ عَائِشَةُ فَقَرَأَتْ دَرَسَهَا ، سَقَطَتْ فَرِيدَةٌ فِي الشَّارِعِ فَبَكَتْ كَثِيرًا ، تَكَلَّمْتَ كَثِيرًا يَا بَنِي أُسْكُتِي ، أَلْبَيْتُ يَبْنُونَهُ مِنَ الْحَجَرِ وَ اللَّيْنِ وَ الْحَشَبِ ، أَيْنَ الْوَلِيدُ ؟ - يَنَامُ فِي الْمَهْدِ ، فَرِيدَةٌ تَنَامُ فِي الْمَهْدِ ، الْحَجَرُ يَبْنُونَ مِنْهُ الْبُيُوتَ ، الْحَاضِنَةُ تُنَوِّمُ الْوَلِيدَ ، هَاتِي الْقِمَاطَ يَا فَاطِمَةُ أَقْمِطِ الْوَلِيدَ .

الْبَيْتُ يَبْنُونَهُ - уйни тошдан ва ғиштдан ва ёғочдан қурадилар. даги هُ замири муттасил мафъулун бихи бўлиб, насб ўрнида заммага мабний мубтадога қайтади.

الْحَجَرُ يَبْنُونَ مِنْهُ الْبُيُوتَ - тошдан уйни қурадилар. مِنْهُ - даги هُ замири муттасил мажрур бўлиб, жар ўрнида заммага мабний, жар ва мажрур мутааллиқи га يَبْنُونَ га бўлиб, مِنْهُ - даги هُ замири муттасил мубтадога қайтади.

Луғат

شَجَرٌ - дарахт

حَجَرٌ - тош

حَاضِنَةٌ - энага

قَمِطٌ - йўргакламок

إِحْصَاءٌ - тайёрламок, ҳозирламок

الْحَجَرُ يَبْنُونَ مِنْهُ الْبُيُوتَ - тошдан уйни қурадилар

مَا كَاتَبْتُ بَعْدُ - ханузгача ёзмадим

لِبْنٍ - ғишт

مَهْدٌ - бешик

وَلِيدٌ - бола

قِمَاطٌ - йўргак

إِعْطَاءٌ - бермок

لَعِبْتُ - ўйнади (қиз бола)

لَعِبْتُ - ўйнадинг (қиз бола)

الدَّرْسُ الحَادِي وَ الأَرْبَعُونَ
 Қирқ биринчи дарс
 غَيْر - накрага

غَيْر - "накрага чуққан", яъни доимо накра бўлиб, маърифа исмга изофа бўлганда ҳам накра ҳолатида қоладиган исмдир. Агар изофадан холи бўлса заммага мабний бўлди.

مَعِيَ دِرْهَمٌ لَّا غَيْرٌ ، لَيْسَ غَيْرٌ :

41-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

بَرْمِيلٌ كَبِيرٌ ، أَيْنَ الْمَاءِ ؟ - فِي الْبَرْمِيلِ الصَّغِيرِ ، أَيْنَ الْمِرْدُ ؟ ، سَرَجٌ جَمِيلٌ ، أَسْرَجَ الْفَرَسَ أَيُّهَا الْحَادِمُ ، هَلْ أَلْجَمْتَ الْفَرَسَ أَيُّهَا الْحَادِمُ ؟ - نَعَمْ أَلْجَمْتُهُ ، أَيْنَ صَاحِبَتِي فَرِيدَةُ ؟ - هُنَا فِي الْحُجْرَةِ ، مَاذَا تَصْنَعُ فِيهَا ؟ - تُحَضِّرُ دَرَسَهَا ، مِنْ الْفُولَادِ يَصْنَعُونَ الْمِبْرَةَ وَالْمَوْسَى وَ غَيْرَ ذَلِكَ مِنَ الْأَلَاتِ ، أَيْنَ تَذْهَبُ يَا يُوسُفُ ؟ - إِلَى أُخْتِي فَهَيْمَةَ ، مَاذَا تَصْنَعُ هُنَاكَ ؟ - أَلْعَبُ مَعَ ابْنَتِهَا فَرِيدِ ، سَعِيدٌ يُلْجِمُ فَرَسَهُ ، خُذْ هَذَا الْكِتَابَ ، أَقْعُدْ عَلَى الْكُرْسِيِّ ، الْحَدِيدُ يَصْنَعُونَ مِنْهُ الْمَقْصَصَ وَالسِّكِّينَ وَالْفَأْسَ وَالْكَمَّاشَةَ وَالْمِخْرَازَ وَالْمِنْشَارَ وَ غَيْرَ ذَلِكَ مِنَ الْأَلَاتِ ، أَعْطَى الْهَرَّ اللَّحْمَ ، هَذَا الْكَلْبُ يَرْكُضُ ، مِنْ الشَّبَهِ يَصْنَعُونَ سَخَانَةَ الْمَاءِ ، هَذَا الدِّيكُ يُسَاوِي خَمْسًا وَ ثَلَاثِينَ مَلِيْمًا ، يَصْنَعُونَ الْقِدْرَ مِنَ التُّحَاسِ وَ مِنَ الْحَدِيدِ الْمَصْبُوبِ .

غَيْرَ ذَلِكَ - музоф ва музофун
 ва бундан бошқа асбобларни ясайдилар: музоф ва музофун
 илайҳи бўлиб мавсуф, жар ва мажрур мутааллиқи махзуф га, махзуф
 КАЙНА махзуф сифат, мавсуф ва сифат маътуф, الْمِبْرَةَ алайҳи бўлиб,
 мафъулун бихи.

تَصْنَعُ - феълига мафъулун
 маъносида - مَا - ма - مَاذَا - У унда нимани қиялди ?. مَاذَا تَصْنَعُ فِيهَا
 бихи, насб ўрнида сукунга мабний. تَصْنَعُ - музофреъ феъли ҳи замири мустатир фоили
 бор, марфуъ, раф ўрнида фатҳага мабний. فِيهَا жар ва мажрур мутааллиқи
 феълига.

Бу жумланинг иккинчи маъноси ва маъносига мувофиқ иккинчи эъроби ҳам бор.
 مَا - истифҳомия бўлиб, мубтадо раф
 маҳалида сукунга мабний, الَّذِي - دَا маъносида мавсила, تَصْنَعُ - жумлаи феълия силаси
 музореъ феъли, ҳи замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф ўрнида фатҳага
 мабний, махзуф ھи замири муттасил мафъулун бихи мавсилага ва мубтадога қайтади.

Мавсила ва сила мубтадога раф маҳалида хабар. **تَصْنَعُ فِيهَا** жар ва мажрур мутааллиқи феълига.

تَصْنَعُ - феълига маъносида **مَا** - **مَاذَا** - сен у ерда нима (нимани) қиласан. **مَاذَا تَصْنَعُ هُنَاكَ** мафъулун биҳи, насб ўрнида сукунга мабний. **تَصْنَعُ** - музофреъ феъли **أَنْتَ** замири мустатир фоили бор, марфуъ, **أَنْتَ** фоил, раф ўрнида фатҳага мабний. **هُنَاكَ** зарфи макон, насб ўрнида сукунга мабний мутааллиқи **تَصْنَعُ** феълига.

Бу жумланинг иккинчи маъноси ва эъроби бор.

مَا истифҳомия бўлиб, мубтадо раф маҳалида сукунга мабний, **ذَا** - **الَّذِي** маъносида мавсила, **تَصْنَعُ** - жумлаи феълия силаси музореъ феъли, **أَنْتَ** замир мустатир фоили бор, махзуф **هُ** замири муттасил мафъулун биҳи мавсилага ва мубтадога қайтади. Мавсила ва сила мубтадога раф маҳалида хабар. **هُنَاكَ** зарфи макон, насб ўрнида сукунга мабний мутааллиқи **تَصْنَعُ** феълига.

Бу эъробни қоидаси келгуси дарсларда келади (54 - дарс).

Луғат

قَدْرٌ – қозон

كَمَّاشَةٌ – омбур

مِجْرَفَةٌ – курак, хокандоз

سَرْجٌ – эгар

إِجَامٌ – нўхталамоқ, юганламоқ

حَدِيدٌ – темир

قَصْدِيْرٌ – қалай

مُوسَى – поки

مَاذَا – нима ?

بَرْمِيلٌ – бочка

مِبْرَدٌ – эгов

جِجَامٌ – нўхта, юган

إِسْرَاجٌ – эгарламоқ

صَنْعَةٌ – ясамоқ, қилмоқ

نُحَاسٌ – мис

فُؤَادٌ – пўлат

آلَةٌ – олат, асбоб

غَيْرَ ذَلِكَ – бундан бошқа

الدَّرْسُ الثَّانِي وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ иккинчи дарс

Исми тафзил, нуни виқоя ва **لَمَّا** - зарфи

Бир сифатнинг бошқа бир нарса ёки шахсдагига нисбатан кўпроқ ва ортиқроқлигини билдирган исм "исми тафзил" деб аталади.

Ўзбек тилида исми тафзиллар кўпинча "- роқ" кўшимчасини кўшиш ёки "- дан, кўра", "нисбатан" каби сўзлар билан ифодаланади. М: Билимлироқ, моҳирроқ, зийрақроқ.

Араб тилида исми тафзиллар сулосий мужаррад бобларида **أَفْعَلٌ** вазнида ясалади.

М: **أَفْضَلٌ** - ортиқроқ, **أَحْسَنُ** - чиройлироқ, **أَعْلَمُ** - билимлироқ, **أَكْبَرُ** - каттароқ.

Сулосий мужаррадан бошқа бобларда эса масдари олдида **أَشَدُّ** ва **أَكْثَرُ** каби исми тафзилларни келтириш орқали ифодаланади. М: **أَشَدُّ احْتِيَاظًا** - эҳтиётлироқ, **أَكْثَرُ اجْتِهَادًا** - тиришувчанроқ каби.

Исми тафзиллар кўйидаги вазнларда тусланади: Музаккар: муфрадида - **أَفْعَلٌ**, тасниясидда - **أَفْعَلَانِ**, жамида - **أَفْعَلُونَ**, сийғати мунтаҳал жумуъ-жамул-жамда - **أَفَاعِلٌ**. Муаннас: муфрадида - **فُعْلَى**, тасниясидда - **فُعْلَيَانِ**, жамида - **فُعْلَيَاتٌ**, сийғати мунтаҳал жумуъ-жамул-жамда - **فُعْلٌ**.

Исми тафзилни бошқа жамлардан фарқи шундаки, бунда иккинчи жамга ҳам жам қилинади яъни бир мата жам қилинган уша жамнинг ўзи иккинчи марта яна жам қилинади бунга "жамул жам" ёки "сийғати мунтаҳал жумуъ" дейилади.

Кўп истеъмол қилинадиган **أَخَيْرُ** ва **أَشَرُّ** каби исми тафзилларда кўпинча ҳамзаси олиб ташланади ва олиб ташланган ҳамзадан эваз деб унга "эваз танвини" киритилади **خَيْرٌ** ва **شَرٌّ** каби. Исми тафзиллар музореъ феълени мутакаллимга ўхшаш бўлгани учун ғайри мунсарифга киради ва танвин ва алиф - ломни қабул қилмайди. Агар унга танвин ёки алиф - лом кирса амалдан тушади.

Сулосий мужаррад "ажвоф вови" ва "ажвоф ёси" мисолларида саҳихидан фарқсиз қоидага хилоф аслий сийғада қўлланилади. М: **أَقْوَمٌ** - тўғрироқ, **أَطْوَلُ** - узунроқ, **أَمْيَلُ** - мойилроқ, **أَزِيدُ** - ортиқроқ. Чунки, қалб қонунига мувофиқ иллат ҳарфларни алифга алмаштирганимизда "ифъол" бобидаги ажвоф мисолининг мозий феълларидан фарқсиз бир хил бўлиб қолади. М: **أَقْوَمٌ = أَقَامَ** - тўғирлади, **أَطْوَلُ = أَطَالَ** - узайтирди, **أَمْيَلُ = أَمَالَ** - мойил қилди, **أَزِيدُ = أَزَادَ** - зиёда қилди.

لَمَّا - зарф

لَمَّا - зарфликка кўра насб маҳалида сукунга мабний пайт ва вақт ҳарфидир. Ўзидан кейинги жумла билан изофа бўлиб ундан кейин келадиган гапнинг жавобига мутааллиқ бўлади. М: لَمَّا اجْتَهَدْتُ نَجْحْتُ – ҳаракат қилган вақтимда зафар топдим.

Бу лَمَّا билан музореъ феълни жазм қилувчи لَمَّا ўртасидаги фарқ, зарф ва пайт لَمَّا си ўзидан кейинги феълга таъсир ўтказмасдан боғланиб уни кейинги жумла билан боғлайди ва зарф لَمَّا си ўтган замонда мозий феълни бошида келади. Аммо музореъ феълни жазм қилувчи لَمَّا жаҳд ҳарфи لَمَّا каби музореъ феълни бошига келиб жазм қилади ва ўтган замон - мозий феълда содир бўлган нарсани нафий - инкор қилади. М: سَافَرَ فَرِيدٌ وَ لَمَّا يَعُدُّ - Фарид сафар қилди ва ҳануз (ҳозирги вақтгача) қайтмади.

شَرَعْتُ فِي قِرَاءَةِ الْكِتَابِ وَ لَمَّا أْتَمَّهُ - китобни ўқишга киришдим ва ҳануз уни (ҳозирги вақтгача) тугатмадим.

Аммо музореъ феълни жазм қилувчи لَمَّا билан жаҳд ҳарфи لَمَّا нинг орасидаги фарқ лَمَّا ҳам жаҳд ҳарфи لَمَّا каби музореъ феълни бошига келиб уни жазм қилади ва ўтган замонда содир бўлган нарсани инкор қилади дедик. Лекин لَمَّا ўтган замонда содир бўлган воқеани ҳозирги замон воқелик билан боғлайди. Юқоридаги мисол каби.

Нуни виқоя - сақлаш нуни деб, يَا - мутакаллим феъл билан ёпишиб келса يَا - мутакаллимни мухотаба يَا сидан ажратиш ва феълни касрадан сақлаш учун ўртада келадиган нунга айтилади.

Кўпинча قَدْ , قَطُّ , لَدُنْ каби исмлар يَا - мутакаллим билан ёпишганда касрадан сақланиш учун нуни виқоя киритилади ва камдан-кам ҳолларда нуни виқоя кирмаши мумкин: قَدْ = قَدِّي = قَدِّي ، قَطُّ = قَطِّي = قَطِّي ، لَدُنْ = لَدُنِّي = لَدُنِّي каби.

يَا ва عَنْ ҳарфи жарлар يَا - мутакаллимга йшлиққанда нуни виқоя киритилиб идғом қилинади. М: عَنِّي ، مِنِّي каби.

42-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

إِلْبَسَ رِدَاءَكَ ، هَذَا الرِّدَاءُ طَوِيلٌ جِدًّا ، هَذَا الطَّرْبُوشُ جَمِيلٌ ، انزَعْ صُدْرَتَكَ الْقَدِيمَةَ وَ الْبَسْ صُدْرَتَكَ الْجَدِيدَةَ ، فَرِيدٌ يَنْزِعُ صُدْرَتَهُ ، أَلْبَسْتُكَ وَسَخَةً جِدًّا نَظَفَهَا بِالْفَرْشَةِ ، أَحْدَمْتُ نَظْفُ الْأَلْبَسَةِ بِالْفَرْشَةِ ، الْبَسْتُ دُرَاعَتَكَ ، لَبَسْتُ صُدْرَتِي وَ بَنَطُالُونِي وَ دُرَاعَتِي ، تَعَشَّيْنَا فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ ، هَاتِي الْعِشَاءَ أَيُّهَا أَحْدَمَةُ ، جُنْتُ يَوْمَ الْحَمِيرِ مِنَ الْكُتَّابِ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ وَ بَعْدَ قَلِيلٍ رَجَعْتُ أُخْتِي عَائِشَةَ أَيْضًا مِنْ كُتَابِهَا وَ كَانَتْ هِيَ أَكْبَرَ مِنِّي وَ كَانَتْ تُحِبُّنِي كَثِيرًا وَ فِي السَّاعَةِ

الثَّانِيَةَ قَدَّمْتُ لَنَا أُمِّيَ عَدَاءَ فَلَمَّا أَكَلْنَا خَرَجْتُ أَنَا مَعَ أَبِي إِلَى السُّوقِ وَبَقِيَتْ عَائِشَةُ فِي الْبَيْتِ وَفِي السُّوقِ اشْتَرَيْتُ لِي أَبِي طُرْبُوشًا وَصُدْرَةً وَبَنْطَالُونَ وَ لِأُخْتِي عَائِشَةَ قِطْعَةً قِمَاشٍ لِتَخِيطَ لَهَا أُمِّي قَمِيصًا وَ اشْتَرَيْتُ لَأَخِي الصَّغِيرِ فَرِيدٍ فَرَسًا مِنَ الخَشَبِ وَ فِي السَّاعَةِ الخَامِسَةِ رَجَعْنَا إِلَى الْبَيْتِ وَ أَعْطَيْنَا عَائِشَةَ قِمَاشَهَا وَ فَرِيدَ فَرَسَهُ .

انْرَعُ - амр феъли, أَنْتَ замири мустатир фоили бор, раф махалида фатхага мабний, صُدْرَتِكَ - музоф ва музофун илайхи бўлиб мавсуф, الْقَدِيمَةَ - сифати, мавсуф ва сифат انْرَعُ га мафъулун биҳи.

أَيُّهَا - музоф, هَا танбех музофун илайхи, музоф ва музофун илайхи бўлиб мубдалин минху, الْحَادِمَةُ - АЙُّهَا дан бадали мутобиқ, мубдалин минху ва бадали мутобиқ махзуф يَا нидога мунадо.

كَانَتْ - нинг, هِيَ замири мустатир исми бор, هِيَ нинг, كَانَتْ - афъолун ноқиса, هِيَ исмидан таъкид, أَكْبَرُ нинг хабари, مَيِّ жар ва мажрур мутааллиқи أَكْبَرُ га.

فَلَمَّا أَكَلْنَا خَرَجْتُ أَنَا مَعَ أَبِي - Биз еб бўлгач (еб бўлган вақтимизда) мен отам билан бирга чиқдим. فَأَ - ҳарфи отифа, لَمَّا - музоф, أَكَلْنَا - жумлаи феълия музофун илайхи, أَكَلْنَا - мозий феъли, نَا - замир муттасил фоили бор, музоф ва музофун илайхи бўлиб зарфи замон خَرَجْتُ - феълига, خَرَجْتُ мозий феъли, تَ - замири муттасил фоили бор, أَنَا - фоилдан таъкид.

كَانَتْ - мавсуф, مَيِّ жар ва мажрур мутааллиқи махзуф كَانَتْ га бўлиб, махзуф كَانَتْ мавсуфга сифат, мавсуф ва сифат мафъулун биҳи.

Луғат

لِبَاسٌ - либос

قَمِيصٌ - кўйлак

طُرْبُوشٌ - ҳожидўппи

قِمَاشٌ - газлама, материал

دُرَاعَةٌ - куртка, калта камзул

تَعَشَّى - кечки овқатланмоқ

عَدَاءٌ - нонушта, тушлик

لَمَّا - пайтда, вақтда

الْبِسَةَ - либослар

سِرْوَالٌ - иштон, шалвар

رِدَاءٌ - ёмғирпўш, плаш

صُدْرَةٌ - камзул

بَنْطَالُونَ - шим, брук

تَعَدَّى - нонушта қилмоқ

عَشَاءٌ - кечки овқат

أَكْبَرُ - каттароқ

أَصْغَرُ – кичикрок

نُبْسٌ – киймоқ

نَزَعٌ – ечмоқ

تَقْدِيمٌ – тақдим қилмоқ

خِيَاطَةٌ – тикмоқ

الدَّرْسُ الثَّلَاثُ وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ учинчи дарс

مَا – масдария

Баъзи вақтларда мафъулун мутлоқни феъли ҳазф қилиниб мафъулнинг ўзи келади.

М: سَمِعْتُ سَمْعًا ، سَمِعَا وَ طَاعَةً يَا أُخْتِي – феъли маҳзуф мафъулун мутлоқ, маҳзуф феъли سَمِعْتُ

طَعْتُ طَاعَةً – феъли маҳзуф мафъулун мутлоқ, маҳзуф феъли طَعْتُ

مَا – кўпинча масдария бўлиб, ўзидан кейинги феълни маънода масдарга айлантиради

ва ушбу феъл مَا дан олдинги калима билан изофа қилинади. М: عِنْدَمَا أَذْهَبُ

43-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

أَيْنَ فَلَنْسُوْتِكَ ؟ ، أَيْنَ طَاقِيْتِكَ ، هَاتِ فَلَنْسُوْتِي الْجَدِيْدَةَ ، هَاتِ خُفِّي ، أَيْنَ أُبْنَتِي يَا أُخِي ؟ ، اِلْبَسْ جُرْمَقَكَ ، سَقَطَ زُرُّ قَمِيصِي ، مُحَمَّدٌ يَزُرُّ صُدْرَتَهُ ، زُرَّ قَمِيصَكَ ، لَا تَلَوْتُ لِباسَكَ أَبَدًا ، نَظَفَ لِباسَكَ ، هَذِهِ الْقَلَنْسُوَةُ اكْبَرُ مِنْ تِلْكَ ، خُفُّكَ اَعْلى مِنْ خُفِّي ، طَاقِيْتِكَ اَرْحَصُ مِنْ طَاقِيْتِي ، أَيْنَ طَاقِيْتِكَ الْجَدِيْدَةُ ؟ - فِي الْبَيْتِ ، لِمَ لَا تَلْبِسُهَا ؟ - اَلْبَسُهَا عِنْدَمَا اَذْهَبُ اِلَى الْمَدْرَسَةِ ، هَلْ اَخَذْتَ مِنْدِيْلَكَ يَا ابْنِي ؟ - نَعَمْ اَخَذْتُهُ ، أَيْنَ هُوَ ؟ - فِي جَيْبِي ، اِلْبَسِي قَمِيصَكَ الْجَدِيْدَ يَا عَائِشَةُ نَذْهَبُ اِلَى الْكُتَّابِ ، سَمْعًا وَ طَاعَةً يَا أُخْتِي ، هَذِهِ الْفُرُوَةُ رَحيصٌ وَ تِلْكَ غَالِيَةٌ ، اِلْبَسْ عِمَامَتَكَ أَيُّهَا الْمُؤَدِّنُ ، أَيْنَ حِذَائِي يَا أُمِّي ؟ ، صَعَّ مِنْدِيْلَكَ فِي جَيْبِكَ ، اَلْعِمَامَةُ يَلْبِسُهَا ائِمَّةُ الْمَسَاجِدِ وَ الْمُؤَدِّنُونَ ، عُرُوَةُ قَمِيصِي صَغِيْرَةٌ ، بَنِيْقَةُ قَمِيصِي وَاِسْعَةٌ وَ بَنِيْقَةُ قَمِيصِكَ صَيِّقَةٌ .

- اَنَا - музореъ феъли, марфуъ, рафлик аломати замма, اَلْبَسُ - музореъ феъли, марфуъ, рафлик аломати замма, اِلَى الْمَدْرَسَةِ

- замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф махалида сукунга мабний, هَا - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф махалида сукунга мабний, عِنْدَ - музоф, مَا - музоф,

- масдария, اَذْهَبُ - музореъ феъли, اَنَا - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф махалида сукунга мабний, اِلَى الْمَدْرَسَةِ - жар ва мажрур мутааллиқи феълига, اَذْهَبُ - музореъ феъли, марфуъ, рафлик аломати замма,

اَذْهَبُ - музореъ феъли, марфуъ, рафлик аломати замма, اِلَى الْمَدْرَسَةِ - жар ва мажрур мутааллиқи феълига, اَذْهَبُ - музореъ феъли, марфуъ, рафлик аломати замма,

اَذْهَبُ - музореъ феъли, марфуъ, рафлик аломати замма, اِلَى الْمَدْرَسَةِ - жар ва мажрур мутааллиқи феълига, اَذْهَبُ - музореъ феъли, марфуъ, рафлик аломати замма,

феъли ما билан масдария бўлгач, маҳаллан жар бўлиб, музофга музофун илайхи, музоф ва музофун илайхи зарфи замон мутааллиқи **أَلْبَسُ** - феълига.

Луғат

طَاقِيَّةٌ – тақия, дўппи

خُفٌّ – маҳси

بَيْقَةٌ – ёқача

زُرٌّ – тугма қадамоқ

جَيْبٌ – кисса, чўнтак

جُرْمُوقٌ – ковушпайпоқ

مُؤَدِّنٌ – муаззин

أَرْخَصُ – арзонроқ

فَرْوَةٌ – тун

عِنْدَمَا – пайтда, вақтда

فَلَنْسُوَةٌ – бош кийим, қалпоқ

عِمَامَةٌ – салла

أُبْنَةٌ – галстук

زُرٌّ – тугма

حِذَائِيٌّ – этик, оёқ кийим, ботинка

إِمَامٌ – имом

أَغْلَى – қимматроқ

عُرْوَةٌ – илмоқ, тугма боғич

سَمْعًا وَ طَاعَةً – бош устига, хўп бўлади

عِنْدَمَا أَذْهَبُ – борган пайтимда

الدَّرْسُ الرَّابِعُ وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ тўртинчи дарс

44-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

عِنْدِي نُفُودٌ كَثِيرَةٌ ، عِنْدَكَ مَالٌ كَثِيرٌ ، كُتِبَ الْمَكْتُوبُ ، حَفِظَ الدَّرْسُ ، يُفْتَحُ الشُّبَّاكُ ، كُسِرَ الْقَلَمُ ، كُسِرَتِ الْمِحْبَرَةُ ، الْقَمِيصُ يُلبَسُ تَحْتَ الصُّدْرَةِ ، الْفَرْوَةُ تُلبَسُ أَيَّامَ الشِّتَاءِ ، عَلَى اللَّوْحِ يُكْتَبُ بِالتَّبَاشِيرِ ، الْعَالِمُ يُكْرَمُ ، لُوثُ الْكُرَّاسِ الْجَدِيدُ ، هَذَا جَوْزُبٌ قُطْنٍ وَ هَذَا جَوْزُبٌ صُوفٍ ، جَوْزُبٌ قُطْنٍ أَرْخَصٌ مِنْ جَوْزُبِ صُوفٍ ، هَذِهِ الْقُبْعَةُ أَكْبَرُ مِنْ تِلْكَ الْقُبْعَةِ ، بَاعَ التَّاجِرُ الْمَتَاعَ ، حَرَجْتُ إِلَى السُّوقِ فَدَخَلْتُ دُكَّانًا فَاشْتَرَيْتُ ثَمَانِيَةَ أَدْرُعٍ قِمَاشًا ، أَلْبَسَ الْقَفَّازَ أَيَّامَ الشِّتَاءِ ، الْعُلَمَاءُ يُكْرَمُونَ ، أَلْقَلَنْسُوَةٌ تُلبَسُ فَوْقَ الطَّاقِيَّةِ ، أَلْبَسُ الدِّفَاءَ ، لَبِسْتُ جِزْمِي ، أَيْنَ شَيْلِي يَا أُمِّي ؟ – هُنَا يَا وَلَدِي ، لَبِسْتُ فَرْوَتِي فَخَرَجْتُ إِلَى الدَّارِ ، هَذَا فِنْجَانٌ وَ هَذِهِ سَخَانَةُ الشَّايِ ، فَاطِمَةُ تَقْرَأُ وَ أَخُوهَا كَرِيمٌ يُكْتَبُ ، هَذَا النَّجَّارُ يَنْشُرُ الْحَشَبَ بِالْمِنْشَارِ .

Луғат

قُبْعَةٌ – шляпа

دِفَاءٌ – пальто

نَقْدٌ – ақча, пул	نُقُودٌ – пуллар
فُطْنٌ – пахта	صُوفٌ – жун
شِيَالٌ – тасма	مَتَاعٌ – мато
تَاجِرٌ – тижоратчи, совдагар	دُكَّانٌ – дўкон
فُفَّازٌ – кўлкоп	جُورِبٌ – пайпок
ذِرَاعٌ – зиро, аршин (ўлчов бирлиги)	جِزْمَةٌ – ботинка, этик
كُتِبَ – ёзилди	كُسِرَ – синмоқ
يُقْرَأُ – ўқилади	نَجَّارٌ – дурадгор

الدَّرْسُ الْخَامِسُ وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ бешинчи дарс أَمُّ – отифа ҳарфи

أَمُّ - икки нарсанинг бирини тайин - аниқ қилишни талаб қиладиган отифа ҳарфидир. M: أ فَرِيدٌ كَتَبَ هَذَا الْمَكْتُوبَ أَمْ سَعِيدٌ? - Фарид бу мактубни ёздими ёки Саид?. Бу мактубни иккаласидан бири ёзгани аниқ бўлиб, иккаласидан бошқа киши ёзмаганлиги маълум бўлса-ю, қайси бири ёзганлигини аниқ, тайин қилиб олмоқчи бўлсак АМ ҳарфи отифани ишлатамиз. M: أَلَيْلًا سَافَرْتَ أَمْ نَهَارًا?

Ёки иккала нарсанинг баробар эканлигини билдиради. M: سَوَاءٌ عَلَيَّ أَمْ سَافَرْتَ أَمْ أَقَمْتَ?

Баъзан АМ маъносида ҳам келади: أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ = بَلْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ

45-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا جِدَارٌ وَ هَذَا سَقْفٌ ، هَذِهِ سَاعَةٌ الْجَنِّبِ وَ هَذِهِ سَاعَةُ الْجِدَارِ ، اشْتَرَيْتُ هَذِهِ الْجِزْمَةَ بِتِسْعِ جُنَيْهَاتٍ وَ أَرْبَعِينَ مَلِيْمًا ، هَذِهِ الْحَقِيْبَةُ كَبِيْرَةٌ وَ هَذِهِ صَغِيْرَةٌ ، دَقَّ الْجُرْسُ فَدَخَلَ التَّلَامِيْذَةُ الْفُصُولَ ، هَلْ دَقَّ الْجُرْسُ يَا عَبْدَ اللَّهِ ؟ - نَعَمْ يَا سَيِّدِي دَقَّ مِنْ زَمَانٍ ، أَمَا فَتَحْتَ الشُّبَّاكَ ؟ ، أَأَنْتَ تَقُولُ هَذَا الْقَوْلَ ؟ ، كُنِسَ الْبَيْتَ ، يُفْتَحُ الشُّبَّاكُ ، رَجَعَ الْمُسَافِرُ إِلَى بَلَدْتِهِ ، أَمَا رَجَعَ كَرِيْمٌ مِنْ سَفَرِهِ ؟ ، أ فَرِيدٌ كَتَبَ هَذَا الْمَكْتُوبَ أَمْ سَعِيدٌ ، بِكُمْ اشْتَرَيْتَ هَذِهِ الْحَقِيْبَةَ ؟ - بَعَشْرَ جُنَيْهَاتٍ يَا سَيِّدِي ، أَمَا تَكُنْسُ الْبَيْتَ ؟ ، أَيْنَ شِيَالِكَ ؟ ، هَذَا سَاعَةٌ مُحَمَّدٍ ، أ سَعِيدٌ جَاءَ إِلَيْكُمْ أَمْ كَرِيْمٌ ؟ ، هَذَا سَاعَةٌ مِنْبَهَةٌ .

ت - замир, فَتَحْتَ - мозий феъли, ما - нофия, ا - алиф истифҳомия, أ - أما فَتَحْتَ الشُّبَّانَ ؟ муттасил фоили бор, الشُّبَّانَ - мафъулун биҳи.

تَقُولُ - мубтадо, أَنْتَ - алиф истифҳомия фатҳага мабний, ا - أَنْتَ تَقُولُ هَذَا الْقَوْلَ - мубтадога жумла хабар, أَنْتَ - замири мустатир фоили бор мубтадога қайтади, هَذَا - мубдалин минҳу, هَذَا - الْقَوْلَ - дан бадали мутобик, мубдалин минҳу ва бадали мутобик насб ўрнида мафъулун биҳи.

فَرِيدٌ - мубтадо, ا - ا فَرِيدٌ كَتَبَ هَذَا الْمَكْتُوبَ أَمْ سَعِيدٌ марфуъ, هُوَ - замир мустатир фоили бор мубтадога қайтади, هَذَا - мубдалин минҳу, هَذَا - الْمَكْتُوبَ - дан бадали мутобик, мубдалин минҳу ва бадали мутобик насб ўрнида мафъулун биҳи, اَمْ - ҳарфи отифа сукунга мабний, سَعِيدٌ маътуф, فَرِيدٌ маътуфун алайҳи бўлиб, سَعِيدٌ мубтадо, هُوَ - замир мустатир фоили бор мубтадога қайтади.

Луғат

جَرَسٌ – қўнғирок

سَفَرٌ – сафар

حَقِيبَةٌ – жамодон

سَقْفٌ – шифт

أ – ..ми ?

أَمْ – ёки

سَاعَةُ الْجِدَارِ – девор соати

سَاعَةٌ مِنْبَهَةٌ – будильник, уйғотгич, жаранглайдиган соат

دَقٌّ – чалмоқ

مُسَافِرٌ – мусофир

جِدَارٌ – девор

مِنْ زَمَانٍ – кўпдан бери

أَزِيدٌ – Зайдми ?

أَمَا فَتَحَ – очмадими ?

سَاعَةُ الْجَيْبِ – чўнтак соат

الدَّرْسُ السَّادِسُ وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ олтинчи дарс

46-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

طَلَعَ الْكَوْكَبُ ، الْقَمَرُ لَا يُرَى فِي اللَّيْلِ الْمُمْطَرِ ، نَزَلَ الْمَطْرُ ، صَعِدْتُ الْجَبَلَ ، هَوْلًا يَنْزِلُونَ مِنَ الْجَبَلِ ، هَذَا الْجَبَلُ رَفِيعٌ جَدًّا ، مَتَى تَجِيءُ إِلَيْنَا ؟ - غَدًا وَقْتَ غُرُوبِ الشَّمْسِ ، فِي الصَّيْفِ يَطُولُ النَّهَارُ وَ يَقْصُرُ اللَّيْلُ وَ يَنْصَحُ الْأَمَّارُ كَالْبُرْتَقَالِ

وَ اللَّيْمُونَ وَ الثَّقَاتُ وَ الْعَنَبِ وَ غَيْرَهَا وَ يَنْزِلُ الْأَمْطَارُ وَ يَكُونُ الْحَرُّ شَدِيدًا ، فِي الشِّتَاءِ يَقْصُرُ النَّهَارُ وَ يَطُولُ اللَّيْلُ وَ يَنْزِلُ الثَّلُوجُ وَ يَجْمَدُ الْأَنْهَارُ وَ الْبَحِيرَاتُ وَ يَكُونُ الْبَرْدُ شَدِيدًا جِدًّا ، الْأَكْوَابُ لَا تَطْلُعُ فِي اللَّيَالِي الْمُمْطِرَةِ ، يَوْمَ مُصْحٍ ، يَوْمَ مُمَطَّرٍ ، فِي الْبَحْرِ يَكْثُرُ السَّمَكُ ، نَضِجَ الثَّمَرُ فِي حَدِيقَتِنَا ، فِي أَيَّامِ الْحَرِّ نَغْتَسِلُ فِي الْبُحَيْرَةِ ، السَّمَكُ كَثِيرٌ فِي نَهْرِنَا ، ذَهَبْنَا يَوْمَ الْحَمِيرِ إِلَى الْغَابَةِ وَ كَانَ الْحَرُّ شَدِيدًا جِدًّا فَاعْتَسَلْنَا فِي بُحَيْرَةِ هُنَاكَ وَ بَقِينَا فِي الْغَابَةِ إِلَى وَقْتِ الْغُرُوبِ ثُمَّ رَجَعْنَا إِلَى الْبَيْتِ وَ كَانَتْ أُمَّنَا أَحْضَرَتْ لَنَا عَشَاءً ، فَتَعَشَّيْنَا وَ شَرَبْنَا الشَّيْءَ ثُمَّ صَلَّىنا الْعِشَاءَ وَ فِي السَّاعَةِ الْعَاشِرَةِ مَمْنَا عَلَى الْفِرَاشِ .

اغْتَسَلْنَا - мозий феъли сукунга мабний замири харфи отифа - فاء - فَاغْتَسَلْنَا فِي بُحَيْرَةِ هُنَاكَ - замир муттасил фоили бор, сукунга мабний раф муттасил ёпишгани учун, نا - замир муттасил фоили бор, сукунга мабний раф махалида, فِي харфи жар, بُحَيْرَةِ - мажрур, жарлик аломати касра, هُنَاكَ - зарфи макон сукунга мабний насб ўрнида, مَوْجُودٍ - га, махзуф مَوْجُودٍ - га сифат, мавсуф ва сифат жарга мажрур, жар ва мажрур мутааллик اغْتَسَلْنَا га.

Луғат

سَّمَاءٌ – осмон

قَمَرٌ – ой

كَوْكَبٌ – юлдуз

مَطَرٌ – ёмғир

بَحْرٌ – денгиз

نَهْرٌ – дарё

حَرٌّ – иссиқ

يَوْمَ مُصْحٍ – очик кун

طُلُوعٌ – чиқмоқ

نُزُولٌ – тушмоқ

نَضِجٌ – пишмоқ

أَرْضٌ – ер

شَمْسٌ – қуёш

جَبَلٌ – тоғ

ثَلَجٌ – қор

بُحَيْرَةٌ – кўл

شَدِيدٌ – қаттиқ

بَرْدٌ – совуқ

يَوْمَ مُمَطَّرٍ – ёмғирли кун

غُرُوبٌ – ботмоқ

صُعُودٌ – кўтарилмоқ

جُمُودٌ – музламоқ

الدَّرْسُ السَّابِعُ وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ еттинчи дарс
مُدُّ ва مُنَدُّ - харфи жарлар

مُنْدٌ ва مُنْدٌ - лар ҳарфи жар бўлиб ўзидан кейинги исми мажрур қилади.

М: مَارَأَيْتَهُ مُنْدٌ - беш кундан бери уни кўрмадим.

Агар улардан сўнг марфуъ исм келса зарфи замон бўлиб ундан кейинги марфуъ исм маҳзуф феълга фоил бўлади. М:

مارَأَيْتَهُ مُنْدٌ يَوْمَانِ = مَارَأَيْتَهُ مُنْدٌ كَانَ يَوْمَانِ ، مَارَأَيْتَهُ مُنْدٌ كَانَ يَوْمَانِ . Маҳзуф феъл - жумлаи феълия жар маҳалида мажрур бўлиб музофун илайҳи, مُنْدٌ ва مُنْدٌ - лар зарфи замон бўлиб насб маҳалида ўз ҳаракатига мабний, музоф.

Агар مُنْدٌ ва مُنْدٌ - лар жумлани бошига кирса зарфликка кўра насб ўрнида ўз ҳаракатига мабний бўлиб музоф ва кейинги жумла жар маҳалида мажрур бўлиб музофун илайҳи.

М: مَارَأَيْتَهُ مُنْدٌ جَاءَ = مَارَأَيْتَهُ مُنْدٌ سَافَرَ :

قَرِيبٌ - Уйим бозорга яқин. قَرِيبٌ - яқин маъносидаги калималардан сўнг келган - مِنْ - ҳарфи жарга " - га" маъноси берилади.

Ҳарфи жарлар

Ҳарфи жарлар йигирмата бўлиб, шулардан ўн еттитаси бил иттифоқ ўзидан кейинги исми мажрур қилади. Улар: مِنْ ، عَنْ ، عَلَى ، فِي ، رَبٌّ ، أَلْبَاءُ ، أَلْكَافُ ، أَلْلَامُ ، أَلْوَاؤُ ، أَلتَّاءُ ، مُنْدٌ ، مُنْدٌ ، حَتَّى ، خَلَاءُ ، عَدَاءُ ، حَاشَا

Қолган тўрттаси наҳв олимлари ўртасида ихтилофли, баъзилари ҳарфи жар деса ва баъзилар ҳарфи жар эмас дейдилар. Улар: لَعْلٌ ، مَتًى ، كَيْ (كَيْمَةٌ) ، لَوْلَا

إِذَا - келаси замон зарфиятлиқни ўз ичига олган исми шарт бўлиб, ундан сўнг икки феъл келиб биринчиси феъли шарт иккинчиси жавоби шарт бўлади.

إِذَا - зарfliги учун маҳаллан насб ва музоф бўлиб, ундан сўнги феъл маҳаллан мажрур музофун илайҳи ва феъли шарт бўлади, зарфнинг мутааллиқи жавоби шартга бўлади.

47-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

أَيْنَ الْمِيْرَانُ ؟ - هُنَاكَ فِي الدُّكَّانِ ، وَرَنْتُ الْعِنَبَ بِالْمِيْرَانِ ، هَذِهِ الْمَسْئَلَةُ صَعْبَةٌ جِدًّا وَ هَذِهِ سَهْلَةٌ ، وَرَنْتُ الثَّقَّاحَ ، يُورَنُ الثَّقَّاحَ ، فَرِيْدٌ يَزِنُ الثَّقَّاحَ بِالْمِيْرَانِ ، أَيْنَ وَضَعْتَ الْبُرْتُقَالَ ؟ - هُنَا فِي السَّلَةِ ، هَلْ رَأَيْتَ صَاحِبَكَ سَعِيْدًا الْيَوْمَ ؟ - لَا ، مَارَأَيْتَهُ مُنْدٌ حَمْسَةَ أَيَّامٍ ، هَلْ تَعْرِفُ مُعَلِّمَنَا يَا فَرِيْدُ وَ هَلْ رَأَيْتَهُ ؟ - لَا ، يَا سَيِّدِي لَا أَعْرِفُهُ قَطُّ ، دَرَسْنَا الْيَوْمَ صَعْبٌ جِدًّا وَ كَانَ دَرْسُ الْاَمْسِ سَهْلًا جِدًّا ، هَلْ تُرِيْدُ أَنْ تَذَهَبَ مَعِي إِلَى السُّوقِ ؟ - نَعَمْ بِكُلِّ سُرُوْرٍ ، بَيْنِي قَرِيْبٌ مِنَ السُّوقِ ،

аломати фатҳа, афъолун ноқиса **أَنْتَ** - замир мустатир исми бор раф ўрнида фатҳага мабний, **رَجُلًا** - мавсуф, **عَالِمًا** - сифати, мавсуф сифат афъолун ноқиса **تَكُونُ** нинг хабари мансуб, насблик аломати фатҳа, носиба ва мансуба **أَرَدْتَ** феълига насб маҳалида мафъулун бихи, **أَرَدْتَ** - жумлаи феълия, феъли шарт жар маҳалида мажрур музофун илайҳи, **إِذَا أَرَدْتَ** - жумласи музоф ва музофун илайҳи бўлиб зарф мутааллиқи **اجْتَهَدُ** га, **اجْتَهَدُ** - жавоби шарт, сукунга мабний, амр феъли **أَنْتَ** - замири мустатир фоили бор раф ўрнида фатҳага мабний, **فَاءَ** - исми шартга жавоб ва жазо, **فِي دَرْسِكَ** - жар ва мажрур мутааллиқи **اجْتَهَدُ** феълига, **كَثِيرًا** - маҳзуф мафъулун мутлоққа сифат, маҳзуф мафъулун мутлоқ **اجْتِهَادًا** .

إِذَا - исми шарт музоф, зарфлиги учун насб маҳалида сукунга мабний, **إِذَا اشْتَدَّ الْبُرْدُ فَالْبَسِ الْفُرَّوَةَ** келаётган феъли шартга жавоб шарт, **أَنْتَ** - замир мустатир фоили бор раф ўрнида фатҳага мабний, **الْبَسِ الدِّفَاءَ** - мафъулун бихи мансуб насблик аломати фатҳа, **إِذَا** - исми шарт музоф, зарфлиги учун насб маҳалида сукунга мабний, **كَانَ** - феъли ноқиса фатҳага мабний, **الْيَوْمَ** - исми марфуъ, рафлик аломати замма, **بَارِدًا** - хабари мансуб насблик аломати фатҳа, **كَانَ** - жумлаи феълия феъли шарт жар маҳалида мажрур бўлиб музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи зарф мутаъалиқи **الْبَسِ** га. **وَ** ҳарфи отифа , **إِذَا** - исми шарт музоф, **اشْتَدَّ** - феъли мозий фатҳага мабний, феъли шарт жар маҳалида мажрур, **الْبُرْدُ** - фоили марфуъ, рафлик аломати замма, жумла музоф ва музофун илайҳи зарф мутаъалиқи иккинчи **الْبَسِ** га, **الْبَسِ** - амр феъли, сукунга мабний, феъли шартга жавоб шарт, **أَنْتَ** - замир мустатир фоили бор. **فَاءَ** жавоб ва жазо ҳарфи, **الْفُرَّوَةَ** - мафъулун бихи мансуб насблик аломати фатҳа.

Луғат

قَرِيبٌ – яқин

صَعْبٌ – қийин, оғир

مِيزَانٌ – тарозу

مُنْدٌ – ...дан бери

وَزْنٌ – ўлчамоқ, тортмоқ

بَعِيدٌ – узоқ

سَهْلٌ – енгил, осон

سَلَّةٌ – сават

قَطٌّ – ҳеч, ҳеч қачон

مَسْئَلَةٌ – масала

إِرَادَةٌ – хохламоқ

مُنْدُ حَمْسَةِ أَيَّامٍ – беш кундан бери

إِذَا – агар

إِذَا جَاءَ – агар келса

أَنْ – ...моқ, ...иш

يَجِبُ عَلَيْكَ – сенга вожиб бўлади

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقْرَأَ دَرْسَكَ – сенга дарсингни ўқишмоқлигинг вожиб бўлади

الدَّرْسُ الثَّامِنُ وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ саккизинчи дарс
مَع – зарф ва بَل - ҳарфи отифа

وَحَدَّكَ - замири муттасилга изофа бўлиб ҳол бўлади. Ёлғиз ҳолда келасанми ?

مَع - агар фатҳалик бўлиб, бирор калимага изофа бўлса зарф бўлади, агар изофадан холи бўлиб танвинли келса جَمِيعًا маъносида ҳол бўлади. М: جُنُنَا مَعًا = جُنُنًا
جَمِيعًا - биз биргаликда - бирга бўлган ҳолда келдик, биз ҳаммамиз - жам бўлган ҳолда келдик.

بَل - ҳарфи отифа, لَمْ يَنْكَسِرِ الْقَلَمُ بِلِ الدَّوَاهِ - Қалам синди деб ўйлаган кишига раддия бериб, "қалам синмади балки сиёҳдон синди" деб айтасиз. مَا جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو - Амр келди Зайд келмади деб ўйлаган кишига "Меникига Зайд келмади балки Амр келди" деб айтасиз.

بَل - ҳарфи отифадан олдин агар нафий ёки наҳий ўтса, ўзидан олдинги жумлага манфий ҳуким қилиб, кейинги жумлани олдинги жумланинг акси билан мусбатга ҳукм қилади. М: مَا يَقُمُ زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو ، مَا جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو

48-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

مَتَى تَجِيءُ إِلَيْنَا ؟ - غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ ، تَجِيءُ وَحَدَّكَ أَمْ مَعَ زَوْجَتِكَ ؟ - أَجِيءُ وَحَدِي ، كَرِيمٌ زَوْجٌ عَائِشَةَ ، فَاطِمَةُ زَوْجَةُ عَبْدِ اللَّهِ ، هَذَا عَمِّي ، هَذِهِ عَمَّتُكَ ، هَؤُلَاءِ أَعْمَامُنَا ، هَؤُلَاءِ خَالَاتِي ، أَخَوَالِي يُحِبُّونِي كَثِيرًا ، سَأَلْتُ فَرِيدًا كِتَابَهُ فَمَا أَعْطَانِي ، مَا اسْمُكَ يَا وَلَدٌ ؟ - عَبْدُ الْمُحْسِنِ ، وَ مَا اسْمُ أَبِيكَ ؟ - عَبْدُ الْكَرِيمِ ، أَيْنَ أَبُوكَ الْآنَ ؟ - هُوَ سَافَرَ إِلَى سَمَرْقَنْدَ ، مَتَى يَرْجِعُ ، أَلَا تَعْرِفُ ؟ - لَا ، يَا سَيِّدِي لَا أَعْرِفُ ، مُعَلِّمِي يَمْدُحُنِي كَثِيرًا وَ يُسَمِّيَنِي بِالتَّلْمِيذِ الْمُجْتَهِدِ وَ أَمَّا أَخِي فَلَا يَمْدُحُهُ بَلْ يَذُمُّهُ أَحْيَانًا ، هَذَا التَّلْمِيذُ يُسَمِّي مُحَمَّدًا وَ هَذَا أَحْمَدَ ، اسْمُ هَذَا الْوَلَدِ فَرِيدٌ ، اسْمُ هَذِهِ الْمَرْأَةِ زُهْرَةُ ، سَأَلْتُكَ عَنْ مَسْئَلَةٍ فَمَا أَجَبْتَنِي ، زَوْجَتِي مُعَلِّمَةٌ ، زَوْجَةُ عُبيدِ اللَّهِ امْرَأَةٌ صَالِحَةٌ ، زَوْجُكَ مُعَلِّمٌ .

مَتَى تَجِيءُ إِلَيْنَا - مَتَى - зарфи замон сукунга мабний насб ўрнида, мутааллиқи تَجِيءُ феълига, تَجِيءُ - музореъ феъли марфуъ рафлик аломати замма, أَنْتَ - замир мустатир фоили бор раф ўрнида фатҳага мабний, إِلَيَّ - ҳарфи жар, сукунга мабний, نَا - замири муттасил мажрур жар ўрнида сукунга мабний, жар ва мажрур мутааллиқи تَجِيءُ феълига.

عَدَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ - عَدَا - зарфи замон, мансуб насблик аломати фатҳа, мутааллиқи маҳзуф أَجِيءُ феълига, أَجِيءُ - музореъ феъли марфуъ рафлик аломати замма, келаётган феъли шартга жавоб шарт, أَنَا - замир мустатир фоили бор раф маҳалида сукунга мабний, إِنْ - ҳарфи шарт жозима, сукунга мабний, شَاءَ - феъли мозий сукун маҳалида фатҳага мабний, феъли шарт. اللَّهُ - фоил марфуъ, рафлик аломати замма.

تَجِيءُ وَحَدَّكَ أَمْ مَعَ زَوْجَتِكَ - Ёлғиз ўзинг келасанми ёки хотининг билан бирга келасанми ?
 تَجِيءُ - музореъ феъли марфуъ рафлик аломати замма, أَنْتَ - замир мустатир фоили бор раф ўрнида фатҳага мабний, وَحَدَّكَ - фоилдан ҳол, мансуб насблик аломати фатҳа, أَمْ - ҳарфи отифа сукунга мабний, маҳзуф تَجِيءُ феъли маътуф, марфуъ насблик аломати замма, أَنْتَ - замир мустатир фоили бор раф ўрнида фатҳага мабний, تَجِيءُ - маътуфун алайҳи. مَعَ - музоф зарфликка кўра мансуб насблик аломати фатҳа, زَوْجَتِكَ - музофун илайҳи мажрур жарлик аломати касра ва музоф, كَ - замири муттасил музофун илайҳи жар маҳалида фатҳага мабний, музоф ва музофун илайҳи зарф маҳзуф تَجِيءُ феълига.

أَخْوَالِي يُجْبُونِي كَثِيرًا - أَخْوَالٌ - музоф, يَا - мутакаллим музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи мубтадо, марфуъ, рафлик аломати тақдирий замма يَا - мутакаллимга изофа бўлгани учун, чунки يَا - мутакаллим бирор калимга қўшилса касра билан қўшилади ва уни касра бўлишини талаб қилади. يُجْبُونَ - мубтадога жумла хабар, музореъ феъли марфуъ рафлик аломати "нун" нинг собит туриши чунки асмой хамсадан, هُمْ - замири мустатир фоили бор ёки "вовул жамоъа" фоили мубтадога қайтади. نَ - нуни виқоя, ўз ҳаракатига мабний, يَا - мутакаллум мафъулун бихи насб маҳалида ўз ҳаракатига мабний. كَثِيرًا - маҳзуф мафъулун мутлоққа сифат, маҳзуф мафъулун мутлоқ حُبًّا .

Нуни виқоя - сақлаш нуни деб, يَا - мутакалли феъл билан ёпишиб келса يَا - мутакаллими мухотаба يَا сидан ажратиш ва феълни касрадан сақлаш учун ўртада келадиган нунга айтилади.

بَلْ يَدُّمُهُ أَحْيَانًا - ҳарфи отифа, يَدُّمُ - феъли музореъ маътуфа, марфуъ рафлик аломати замма, لَا يَمْدُخُ - феъли нафий маътуфун алайҳи

هَذَا التَّلْمِيذُ يُسَمِّي مَحْمُودًا وَ هَذَا أَحْمَدَ - Бу ўқувчи Маҳмуд деб номланади ва бу Аҳмад деб номланади. هَذَا التَّلْمِيذُ - мубдалин минҳу ва бадали мутобиқ мубтадо, раф маҳалида сукунга мабний. يُسَمِّي - мубтадога жумла ҳабар, мажхул феъли هُوَ замири мустатир ноиб фоили бор раф маҳалида фатҳага мабний мубтадога қайтади. مَحْمُودًا - мафъулун биҳи мансуб насблик аломати фатҳа. وَ - отифа, هَذَا маътуф, биринчи هَذَا маътуфун алайҳи, иккинчи هَذَا мубтадо раф маҳалида сукунга мабний. أَحْمَدَ маҳзуф феълга мафъулун биҳи, маҳзуф феъл يُسَمِّي иккинчи هَذَا га жумла ҳабар, мажхул феъли هُوَ замири мустатир ноиб фоили бор раф маҳалида фатҳага мабний мубтадога қайтади.

Луғат

عَمٌّ – амаки

خَالَ – тоға

خَتْنٌ – куёв

زَوْجٌ – эр

سُؤَالٌ – сўрамоқ

مَدْحٌ – мақтамоқ

إِسْمٌ – исм

وَخَدَكَ – бир ўзинг

بَلْ – балки

يُسَمِّي – номланади

سَأَلْتُ فَرِيدًا كِتَابًا – Фариддан китобни сўрадим

سَأَلْتُ فَرِيدًا عَنْكَ – Фариддан сен ҳақингда сўрадим

عَمَّةٌ – амма

خَالَةٌ – хола

كَنَّةٌ – келин

زَوْجَةٌ – хотин

جَوَابٌ – жавоб бермоқ

دَمٌّ – ёмонламоқ

وَخَدِي – ёлғил ўзим

وَخَدَهُ – ёлғил ўзи

أَحْيَانًا – баъзида, гоҳида

الدَّرْسُ التَّاسِعُ وَ الْأَرْبَعُونَ

Қирқ тўққизинчи дарс

لم - жуҳуд ҳарфи

عِدَّةَ أَيَّامٍ – бир неча кун, зарфи замон, мансуб насблик аломати фатҳа.

فَلَمْ يَذْهَبْ - мадрасага бормади. لَمْ - музореъ феълини олдиға кириб уни охирина жазм қилади ва маънода мозий феълини инкор қилади. Агар ноқис яъни охири иллатли феълларга кирса охиридаги иллат ҳарфи ҳазф қилинади لَمْ يَوْحِ ، لَمْ يَزِرْ ، لَمْ يَزِمْ каби.

أَعْطَى - каби феълларнинг иккита мафъули бўлади.

49-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изохланг.

أَنَا صَحِيحٌ وَأَنْتَ مَرِيضٌ ، عَبْدُ اللَّهِ صَحِيحٌ وَأَخُوهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ مَرِيضٌ ، أَعْطَى الطَّبِيبُ الْمَرِيضَ دَوَاءً ، أَيْنَ يُبَاعُ الْأَدْوِيَّةُ ؟ - فِي الصَّيْدَلِيَّةِ ، لَا تَضَحَكُوا أُنْتَاءَ الدَّرْسِ ، مَرَضَ عُثْمَانُ حَمْسَةَ أَيَّامٍ فَلَمْ يَذْهَبْ فِي أَثْنَائِهَا إِلَى الْمَدْرَسَةِ ، اسْتَعْمَلَ الدَّوَاءَ إِذَا كُنْتَ مَرِيضًا ، ذَهَبَ تَلْمِيذٌ إِلَى نَهْرٍ فِي يَوْمٍ بَارِدٍ فَاغْتَسَلَ هُنَاكَ فَأَصَابَهُ مَرَضٌ فَأَخَذُوهُ إِلَى الْمُسْتَشْفَى فَعَايَنَهُ الطَّبِيبُ فَكَشَفَ دَاءَهُ فَأَعْطَاهُ دَوَاءً ، بَقِيَ التَّلْمِيذُ مَرِيضًا عَلَى فِرَاشِهِ عِدَّةَ أَيَّامٍ وَكَانَ يَبْكِي كَثِيرًا ، بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَسَابِيعٍ شَفِيَ التَّلْمِيذُ مِنْ مَرَضِهِ وَذَهَبَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ ، هَلْ سَأَلْتَ الْمُعَلِّمَ عَنْ هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ الصَّعْبَةِ ؟ - لَا ، مَا سَأَلْتُهُ ، لِمَا لَمْ تَسْأَلْهُ ؟ كَانَ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَسْأَلَهُ عَنْهَا ، الْأَدْوِيَّةُ يُبَاعُ فِي الْأَجْزَاخَانَةِ .

Луғат

صَحِيحٌ – соғлом

طَبِيبٌ – табиб

دَاءٌ – дард, касаллик, оғрик

مُعَايَنَةٌ – қарамоқ, текширмоқ

عِدَّةٌ – бир неча

مُسْتَشْفَى – касалхона, шифохона

صَيْدَلِيَّةٌ – дорихона

مَرِيضٌ – касал

دَوَاءٌ – дори

شِفَاءٌ – тузалмоқ

إِصَابَةٌ – етмоқ

أُنْتَاءٌ – асносида орасида

أَجْزَاخَانَةٌ – дорихона

لَمْ يَكْتُبْ – ёзмади

الدَّرْسُ الْخَمْسُونَ

Эллигинчи дарс Ноқис феъллар хусусияти

الشَّيْئَالُ - бадали мутобиқ, هَذَا - мулдалин минху раф маҳалида сукунга мабний, هَذَا الشَّيْئَالُ لَيْسَ بِغَالٍ - мутобиқ, мулдалин минху ва бадали мутобиқ мултадо марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний, لَيْسَ - афъолун ноқиса фатҳага мабний, هُوَ - замири мултатир исми бор раф маҳалида фатҳага мабний, мултадога қайтади, بَ - ҳарфи жар зоида, غَالٍ - لَيْسَ - нинг хабари мансуб насблик аломати тақдирий фатҳа.

لَيْسَ - Афъолун ноқисалардан бўлиб, нафийни ифода этади мозийдан бошқа музореъ ва амр сийғаларида келмайди. Хабарига кўпинча зоида بَ - ҳарфи жар келади ва шунда хабари зоида ҳарфи жарга муносиб бўлиши учун касра бўлади, лекин маҳаллан насб ва насблик аломати тақдирий фатҳадир. م: هَذَا الرَّجُلُ لَيْسَ بِجَبَانٍ - мулдалин минху, الرَّجُلُ - бадали мутобиқ, мулдалин минху ва бадали мутобиқ мултадо марфуъ, рафлик аломати тақдирий замма, لَيْسَ - афъолун ноқиса фатҳага мабний, هُوَ - замири мултатир исми бор раф маҳалида фатҳага мабний, мултадога қайтади, بَ - ҳарфи жар зоида, جَبَانٍ - зоида بَ - ҳарфи жарга муносиб бўлгани учун касра, мансуб ва насблик аломати тақдирий фатҳа, لَيْسَ - нинг хабари.

كَانَ - мутлақ ҳар қайси вақтда бўлган нарсани билдиради: كَانَ الْبُسْتَانُ مُثْمِرًا

أَصْبَحَ - тонг вақтида бажарилганлигини билдиради: أَصْبَحَ الْبَرْدُ شَدِيدًا

أَضْحَى - зуҳо - чошгоҳ пайтида бажарилганлигини билдиради: أَضْحَى الْخَادِمُ رَئِيسًا

أَمْسَى - кечки пайт бажарилганлигини билдиради: أَمْسَى السَّعْرُ رَحِيصًا

ظَلَّ - кундузи бажарилганлигини билдиради: ظَلَّ الْهَوَاءُ حَارًّا وَبَاتَ بَارِدًا

يَظِلُّ - тунда кечаси бажарилганлигини билдиради: يَظِلُّ الْحَاسِدُ مَكْرُوبًا وَ يَبِيْتُ مَهْمُومًا

صَارَ - бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга кўчганлиги, айланганини билдиради: صَارَ الْجُوُّ

مُعْتَدِلًا

مَا زَالَ - бирор иш ва ҳаракатда узлуксиз давомли бўлганлиги ва бажарилганлигини билдиради, бу феъллар олдида нафий ҳарфлари келмаса том - тўлиқ феъл бўлиб, фоили билан кифояланади: مَا زَالَ النَّاسُ مُخْتَلِفًا ، لَا يَزَالُ اللَّهُ رَحِيمًا ، مَا بَرِحَ الْحَقُّ ، مَا انْفَلَكَ مَا انْفَلَكُ ، لَا يَبْرَحُ الْعِفَافُ زِينَةَ الْفُقَرَاءِ ، مَا فَتِيَ مُحَمَّدٌ قَاتِمًا عَلَى الْحَقِّ ، لَا يَفْتَأُ الْكَرِيمُ مَحْبُوبًا ، مَا انْفَلَكَ الْبَاطِلُ مَهْزُومًا ، لَا يَنْفَلِكُ الشُّكْرُ زِينَةَ الْأَغْنِيَاءِ

كُنْ عَلَى الْحَقِّ مَا دُمْتَ حَيًّا - муддат ва вақтни билдириб келади: كُنْ عَلَى الْحَقِّ مَا دُمْتَ حَيًّا

Бу феъллар бошқа феъллар каби мозий, музореъ ва амр сийғаларида келади.

مَا أَنْفَكْتُ ، مَا بَرِحَ ، مَا فَتَيْ ، مَا زَالَ ، مَا دَامَ бу феълларни масдар ва амр сийғалари келмаган.

Шунингдек, бу феъллар олдида нафий ҳарфлари келиб нафийни ифода этмасдан балки, давомийликни билдиради ва бу феъллардан олдин нафий ҳарфи ўтмаса том феъл бўлиб фоили билан кифояланади.

Фақат مَا فَتَيْ феъли لَيْسَ каби доимо ноқис бўлиб, том бўлмайди.

مَا دَامَ ва لَيْسَ ларни мозийдан бошқа сийғалари келмаган. مَا دَامَ - феълидан олдин ҳар доим مَا масдария келиб зарфият яъни вақтни билдиради.

Афъолун ноқиса феълларини ноқис феъл деб аталишига сабаб бу феъллар исми билан кифояланмасдан хабарига мухтож бўлади. Қачонки, исми билан кофояланиб хабардан беҳожат бўлса том феъл бўлиб фоили бўлади.

50-машиқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

هَذَا الرَّجُلُ شَيْخٌ ، هَذَا الرَّجُلُ شَجَاعٌ ، هُوَ الرَّجُلُ شَيْخٌ ، هَذَا الشَّيْءُ لَيْسَ بِعَالٍ ، أَنَا شَجَاعٌ وَ أَنْتَ جَبَانٌ ، هَذِهِ الْعَجُوزُ فَاضِلَةٌ ، هَذَا عَدُوُّكَ ، هَذَا الرَّجُلُ لَيْسَ بِجَبَانٍ ، هَذِهِ الْمَرْأَةُ لَيْسَتْ بِعَجُوزٍ ، أَنْتَ صَدِيقِي ، هُوَ لَيْسَ بِعَدَاؤُنَا ، هَذِهِ الْفَتَاةُ بِنْتُ تِلْكَ الْعَجُوزِ ، صَدِيقُكَ عَالِمٌ ، صَدِيقِي لَيْسَ بِمَرِيضٍ ، عَدُوُّكَ لَيْسَ بِشَجَاعٍ ، أَنَا لَسْتُ بِعَنِيٍّ ، هُمْ لَيْسُوا بِفُقَرَاءٍ ، أَنْتَ لَسْتَ بِمُجْتَهِدَةٍ يَا زُهْرَةَ ، أَنْتُمْ لَسْتُمْ بِبُحَلَاءٍ ، هَذِهِ الْحَقِيبَةُ لَيْسَتْ بِرَخِيسَةٍ ، هُمْ لَيْسُوا بِكَرَامٍ ، هُوَ لَيْسَ بِعَدَاؤِ النِّسَاءِ عَجَائِزُ ، جَدِّي شَيْخٌ كَبِيرٌ ، الشُّيُوخُ يُكْرَمُونَ ، أَكْرَمِ الشَّيْخَ ، أَكْرَمُوا الْعَجَائِزَ ، هَذِهِ الْفَتَاةُ مُعَلِّمَةٌ ، هَذَا الْفَتَى فَاضِلٌ ، أَكْرَمُوا الشُّيُوخَ أَيُّهَا الْفَتَيَانُ .

Луғат

شَجَاعٌ – ботир, шижоатли

جَبَانٌ – кўрқоқ

صَدِيقٌ – дўст

عَدُوٌّ – душман

شَيْخٌ – чол, қари

عَجُوزٌ – кампир

فَتَى – йигит

فَتَاةٌ – қиз

لَيْسَ – эмас

هُوَ لَيْسَ بِعَنِيٍّ – у бой эмас

أَنَا لَسْتُ بِفَقِيرٍ – мен камбағал эмасман

الدَّرْسُ الْحَادِي وَ الْخَمْسُونَ

Эллик биринчи дарс

Афъалу кулуб

كَانَ ва унинг биродарлари каби мабтадо ва хабарни ҳукмини кетказиб амалдан тушурувчи феъллар ظَنَّ ва унинг биродарларидир. ظَنَّ ва унинг биродарлари мубтадо ва хабарнинг бошига келиб, иккаласини ҳам амалини бекор қилади ва иккаласини насб қилади: мубтадо биринчи мафъулун биҳи ва хабар иккинчи мафъулун биҳи ҳисобланади. M: السَّوَارُ فِي الْخِرَانَةِ Эди, ظَنَّ келиши билан فِي الْخِرَانَةِ Бўлди.

أظنُّ - музореъ афъолу қулуб, أَنَا замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида сукунга мабний فِي الْخِرَانَةِ - жар ва мажрур мутааллиқи ظَنَّ га.

Афъолу қулублар иккига бўлинади: яқин - аниқ, ишончни ифода этадиган:

كَابِي ، عَلِمَ ، وَجَدَ ، دَرِي

ظَنَّ ، حَسِبَ ، خَالَ ، زَعَمَ ، عَدَّ ва ўй ва гумонни ифода этадиган феъллар:

۱- عَلِمْتُ مُحَمَّدًا عَالِمًا ، دُرَيْتُ الْوَفَى الْعَهْدَ ، رَأَيْتُ اللَّهَ أَكْبَرَ كُلِّ شَيْءٍ ، وَجَدْتُ سَلِيمًا كَادِبًا ،

۲- ظَنَنْتُ فَرِيدًا صَادِقًا ، حَسِبْتُ زَيْدًا صَاحِبَكَ ، يُخَالُ بِهِ رَاعِي الْحُمُولَةِ طَائِرًا ، خَلْتُ أَحْمَدَ أَخَاكَ ، زَعَمَنِي شَيْخًا وَ لَسْتُ بِشَيْخٍ ، لَا تَعُدُّ الْمَوْلَى شَرِيكَكَ فِي الْعَيْ ، عَدَدْتُكَ بِخِيَلًا .

51-мишқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изохланг.

خَاتَمِي مِنْ ذَهَبٍ وَ فَصُّهُ مِنْ يَاقُوتٍ ، فِي الْبَحْرِ يُوجَدُ اللَّوْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ ، هَذَا الْخَاتَمُ غَالٍ جِدًّا يُسَاوِي ثَلَاثِينَ جُنَيْهًا ، هَذَا السَّوَارُ رَخِيصٌ يُسَاوِي خَمْسَ جُنَيْهَاتٍ ، أَيْنَ سِوَارِي يَا أُمِّي ؟ - أَظُنُّ فِي الْخِرَانَةِ ، خَاتَمِي جَمِيلٌ ، عِقْدِي مِنْ لَوْلُؤٍ ، سِوَارِي مِنْ فِضَّةٍ وَ خَاتَمِي مِنْ ذَهَبٍ ، الْخَاتَمُ يُصْنَعُ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الْمَعَادِنِ ، هَذَا الرَّجُلُ قَوِيٌّ جِدًّا ، هَؤُلَاءِ الرَّجَالُ أَقْوِيَاءُ ، أَيْنَ قُرْطِي يَا أُخْتِي ؟ - لَا أَعْرِفُهُ جَيِّدًا ، أَظُنُّ فِي الْخِرَانَةِ ، أَنْتَ قَوِيٌّ وَ أَنَا ضَعِيفٌ ، هَؤُلَاءِ الرَّجَالُ أَقْوِيَاءُ وَ هَؤُلَاءِ ضَعَفَاءُ ، بِنْتِي تَلْبَسُ خَاتَمَ فِضَّةٍ ، الذَّهَبُ يُصْنَعُونَ مِنْهُ الْأَسَاوِرَةَ وَ الْخَوَاتِمَ وَ السَّاعَاتِ ، لَيْسَتْ الْخَاتَمُ ، هَذَا الْعَقْدُ جَمِيلٌ جِدًّا ، يَكُونُ الْفَتَى قَوِيًّا وَ الشَّيْخُ ضَعِيفًا ، الْأَلْمَاسُ حَجَرٌ غَالٍ جِدًّا .

خَاتَمِي مِنْ ذَهَبٍ - خَاتَمِي музоф ва музофун илайхи бўлиб, мубтадо марфуъ, рафлик аломати тақдирий замма ياء мутакаллимга ёпишгани учун. مِنْ ذَهَبٍ - жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф كَاتِنٌ га, маҳзуф كَاتِنٌ мубтадога хабар.

- هَذَا الْخَاتَمُ - Бу узук жуда қиммат, ўттиз жунайх туради. هَذَا الْخَاتَمُ - мубдалини минху ва бадали мутобиқ бўлиб, мубтадо раф маҳалида сукунга мабний, غَالٍ мубтадога биринчи хабар марфуъ, рафлик аломати тақдирий замма, جِدًّا таъкид, -يُسَاوِي мубтадога иккинчи жумла хабар, музореъ феъли, марфуъ рафлик аломати

тақдирий замма, هُوَ замири мустатир фоили бор раф маҳалида фатҳага мабний мубтадога қайтади, ثَلَاثِينَ جُنَيْهَا - адад ва маъдуд бўлиб мафъулун бихи, мансуб насблик аломати يَاء - чунки у мулҳақ жами музаккари солимлардан. Бу жумланинг иккинчи маъноси ва шу маънога қараб иккинчи эъроби ҳам бор.

Бу узук ўттиз жунайҳ турадиган жуда қиммат. هَذَا الْحَاتِمَ - мубдалини минҳу ва бадали мутобиқ бўлиб мубтадо, раф маҳалида сукунга мабний, غَالٍ мавсуф, جِدًّا таъкид, يُسَاوِي - сифати мавсуф ва сифат мубтадога хабар, يُسَاوِي музореъ феъли, марфуъ рафлик аломати тақдирий замма, هُوَ замир мустатир фоили бор раф маҳалида фатҳага мабний мавсуфга қайтади, ثَلَاثِينَ جُنَيْهَا - адад ва маъдуд бўлиб мафъулун бихи, мансуб насблик аломати يَاء - чунки у мулҳақ жами музаккари солимлардан.

يَكُونُ феъли музореъ афъолун ноқиса, марфуъ рафлик аломати замма, الْفَتَى قَوِيًّا وَ الشَّيْخُ ضَعِيفًا - қойиъа - хабари, мансуб насблик аломати фатҳа, وَ - ҳарфи отифа, маҳзуф يَكُونُ - маътуф, биринчи يَكُونُ маътуфун алайҳи, الشَّيْخُ - маҳзуф يَكُونُ ни исми, ضَعِيفًا хабари.

Луғат

خَاتِمٌ – узук

سَوَارٌ – билак узук

عِقْدٌ – шода, мунчоқ

ذَهَبٌ – олтин, тилла

مَعْدِنٌ – маъдан, метал

أَلْمَاسٌ – олмос

قَوِيٌّ – кучли

ظَنٌّ – гумон қилмоқ

فَصٌّ – узукнинг кўзи

قُرْطٌ – сирға, зирак

مَرْجَانٌ – маржон

فِصَّةٌ – кумиш

لُؤْلُؤٌ – дур

يَاقُوتٌ – ёқут

ضَعِيفٌ – заиф, кучсиз

أَظُنُّ فِي الْفَصْلِ – синфда деб гумон қиламан

الدَّرْسُ الثَّانِي وَ الْحَمْسُونَ

Эллик иккинчи дарс Сийғаи муболаға

замма, هُوَ замири мустатир фоили бор раф маҳалида фатҳага мабний мубтадога қайтади. عِنْدَنَا - музоф ва музофун илайҳи бўлиб зарфи макон, мансуб насблик аломати фатҳа, ب - ҳарфи жар, касрага мабний, رَاتِبٌ - мажрур жарлик аломати касра, мавсуф, شَهْرِيٌّ биринчи сифати, قَدْرُهُ - музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадо, حَمْسٌ - адад ва маъдуд бўлиб, мубтадога хабар, мубтадо хабар жар маҳалида мавсуфга иккинчи жумла сифат, قَدْرُهُ даги هُ замири муттасил мавсуфга қайтади. Мавсуф ва сифат жарга мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи يَخْدُمُ - феълига. رَاتِبُكَ - истифҳом бўлиб хабари муқаддам, раф маҳалида сукунга мабний, رَاتِبُكَ - музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадои муаххар, марфуъ рафлик аломати замма.

Луғат

حَيَّاطٌ – тикувчи

دَبُّوسٌ – тўғноғич, илгак

حَيْطٌ – ип

حَلَّاقٌ – саргарош

أَحْمَرٌ – қизил

رَاتِبٌ – маош, ойлик

لِمَنْ – ким учун?, кимники?

آلَةُ الْحَيَّاطَةِ – тикув машинаси

كُشْتَبَانٌ – ангишвона

إِبْرَةٌ – игна

مُسْتَخْدَمٌ – хизматчи

أَصْفَرٌ – сарик

مِنْ فَضْلِكَ – илтимос, марҳамат қилиб

لِمَنْ هَذَا الْقَلَمُ? – бу қалам кимники?

الدَّرْسُ الثَّالِثُ وَ الْحَمْسُونَ

Эллик учунчи дарс

53- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблар қоидалар асосида изоҳланг.

الْفَلَّاحُ يَحْرَثُ الْأَرْضَ بِالْمِحْرَاطِ ، مِنْجَالِي حَادٌّ ، الْفَلَّاحَةُ تَحْصُدُ الزَّرْعَ بِالْمِنْجَلِ ، إِقْرَيْ دَرْسَكَ يَا فَاطِمَةُ ، إِقْرَأَنَّ دُرُوسَكَنَّ أَيَّتُهَا الْبَنَاتُ ، مِنْجَلُكَ كَهَامٌ ، هَذَا الْمِحْشُ حَادٌّ جِدًّا ، التَّلْمِيذَاتُ الْمُجْتَهِدَاتُ لَا يَضْحَكْنَ أَنْتَاءَ الدَّرْسِ ، أَخَوَاتِي يَكْتُبَنَّ الْمَكْتُوبَ إِلَى أَبِي ، الْفَرَسُ يَأْكُلُ الْعُشْبَ وَالْحَشِيشَ وَالنَّحَالَةَ ، أَنْتَنَّ تَجْتَهِدَنَّ أَيَّتُهَا الْبَنَاتُ ؟ ، هَلْ قَرَأْتَنَّ دُرُوسَكُنَّ أَيَّتُهَا الْبَنَاتُ ؟ – نَعَمْ قَرَأْنَاهَا ، الْفَلَّاحُونَ تَشْتَعْلُونَ فِي الصَّيْفِ كَثِيرًا ، يَحْرَثُونَ الْأَرْضَ وَيَزْرَعُونَ وَيَحْشُونَ الْحَشِيشَ وَيَحْصُدُونَ الزَّرْعَ ، نَحْنُ نَلْعَبُ بَعْدَ الدَّرْسِ وَ هَلْ تَلْعَبِينَ أَنْتِ يَا زُهْرَةُ ؟ ، لِمَنْ هَذَا الْمِنْجَلُ ؟ ، بِالْمِحْرَاطِ نَحْرَثُ

الأَرْضَ وَبِالْمِحْشِ نَحْشُ الْحَشِيشِ وَبِالْمِنْجَلِ نَحْصُدُ الزَّرْعَ ، هَاتِ مِنْ فَضْلِكَ ذَلِكَ الْفِنْجَانَ ، يُوجَدُ السَّمَكُ فِي النَّهْرِ وَ
الْبَحِيرَةِ وَ الْبَحْرِ ، هَذَا الْكِتَابُ يُسَاوِي ثَلَاثَ رُوبَلَاتٍ ، هَاتِي الْمِصْبَاحَ أَيَّتْهَا الْفَتَاةُ ، فَاطِمَةُ تَقْرَأُ الدَّرْسَ وَ أُمُّهَا تَنَامُ عَلَى
سَرِيرِهَا ، يُصْنَعُ الْمِخْرَازُ وَ السِّكِّينُ وَ الْمِلْعَقَةُ مِنَ الْحَدِيدِ ، لِكُلِّ يَدٍ خَمْسُ أَصَابِعٍ .

تَلْعَيْنَ - жумла мустафҳом, маътуф, харфи истифҳом, - هَلْ - харфи отфа, - وَ - харфи отфа, - هَلْ تَلْعَيْنَ أَنْتِ - жумласи маътуфун алайҳи, - تَلْعَيْنَ - музореъ феъли, марфуъ рафлик аломати нуннинг собит туриши чунки афолу хамсадан, - أَنْتِ - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида касрага мабний. - أَنْتِ - таъкид, марфуъ.

Луғат

مِنْجَالٌ – ўроқ

مِحْرَاتٌ – омоқ, плуг

زَرْعٌ – эқмоқ, экин

قَمْحٌ – буғдой

مِخَالَةٌ – кепак

العُشْبُ – қизил

يَجْرُثُ – ер ҳайдаяпти

أَنْتَنٌ – сизлар (аёлга)

تَقْرَأَنَّ – ўқияпсизлар (аёлга)

دَهَبَنٌ – кетдилар (аёлга)

مِحْشٌ – чалғи

فَالَاخُ – дехқон

شَعِيرٌ – арпа

دَقِيقٌ – ун

حَشِيشٌ – пичан

يَحْشُ – пичан ўраяпти

هُنَّ – улар (аёл)

يَكْتُبَنَّ – ёзаяптилар

أَقْرَأَنَّ – ўқинглар

رَجَعُنَّ – қайтдингизлар

الدَّرْسُ الرَّابِعُ وَ الْخَمْسُونَ

Элик тўртинчи дарс

Мавсила ва сила

Мавсила - боғланган, сила - боғловчи. Мавсиланинг силаси ва силанинг эса мавсилага қайтадиган замири бўлиши шарт. Мавсилага қайтувчи замир мавсила билан муфрад, тасния ва жамликда мос бўлиши шарт.

Исми мавсилалар музаккар, муаннас ва муштарақ бўлади: музаккар мавсилалар:

الَّذِي ، الَّذَانِ ، الَّذَيْنِ ، الْأُولَى - музаккар муфрадга раф, насб ва жар ҳолатида бир хил, الَّذَانِ - музаккар иккилик раф ҳолатида , الَّذَيْنِ - музаккар иккилик насб ва жар ҳолатида, الْأُولَى ، الَّذَيْنِ - музаккар жамда учала раф насб ва жар ҳолатларида бир хил.

Муаннас исми мавсилалар: الَّتِي ، الَّتَانِ ، الَّتَيْنِ ، الْأَيِّ ، الْأَيِّ - муаннас муфрадга раф, насб ва жар ҳолатларида, الَّتَانِ - муаннас иккилик раф ҳолатига, الَّتَيْنِ - муаннас иккилик насб ва жар ҳолатларига, الْأَيِّ ، الْأَيِّ - муаннас жамида учала: раф, насб ва жар ҳолатларига.

Муштарак исми мавсилалар: مَا ، مَنْ ، أَيِّ ، أَلْ ، ذُو ، ذَا - Бу исми мавсилалар музаккар, муаннаса; муфрад, тасния ва жамда бир хил ишлатилади.

مَا - исми мавсила бўлиш шarti ундан олдин مَا - ва مَنْ - истифҳомиялар ўтган бўлиши керак مَا ذَا каби. مَا الَّذِي أَنْزَلَ رَبُّكَ = مَا الَّذِي أَنْزَلَ رَبُّكَ ، مَنْ ذَا قَاهَا = مَنْ الَّذِي قَاهَا : مَا

Мавсилага қайтадиган замир баъзан маҳзүф ҳам бўлиб келади:

مَاذَا تَصْنَعُ فِيهَا ، مَاذَا تَصْنَعُ هُنَاكَ : مَا - сен у ерда уни қиладиган нарса нима ? У унда уни қиладиган нарса нима ?

Мавсиланинг силаси баъзан маҳзүф бўлиб унинг ўрнида зарф ёки жар ва мажрур каби шубҳий жумлалар келади ва улар мутааллиқи тақдиран ҳазф қилинган феълга бўлади. Тақдиран ҳазф қилинган феъллар: وَجَدَ ، اسْتَقَرَّ ، ثَبَتَ ، كَانَ . مَا الَّذِي عِنْدَكَ = الَّذِي

وَجَدَ عِنْدَكَ ، الَّذِي ثَبَتَ عِنْدَكَ ، الَّذِي فِي الدَّارِ = الَّذِي كَانَ فِي الدَّارِ ، الَّذِي اسْتَقَرَّ فِي الدَّارِ каби.

Мавсила ва силалардан олдин маърифалик исм келса мавсила ва сила ўша исмга сифат бўлади. مَا هَلْ رَأَيْتَ التَّلْمِيذَ الَّذِي جَاءَنَا أَمْسٍ каби.

Икки мафъулли мутаъаддий феъллар агар мажхул қилинса биринчи мафъули ноиб фоилга айланиб, иккинчи мафъули мафъулун бихлигича қолади. Агар уч мафъулли бўлса ҳам биринчиси ноиб фоил бўлиб қолган икки мафъули мафъулун бихлигича қолади. مَا أَنْتَ الَّذِي تُسَمِّي الْمَرْأَةَ الَّتِي تُعَلِّمُ التَّلْمِيذَاتِ аслида: الْمَرْأَةُ الَّتِي تُعَلِّمُ التَّلْمِيذَاتِ تُسَمِّي مُعَلِّمَةً : مَا. مَا مُعَلِّمَةً эди.

Агар лозим феъллар мажхул қилинса фоили ҳазф қилинган жар ва мажрур ёки зарфлик исмлар фоилнинг ўрнига ноиб фоил бўлади.

مَا هُوَ الَّذِي يَقُولُ لِلرَّجُلِ الَّذِي لَيْسَتْ لَهُ زَوْجَةٌ عَدَبًا аслида يُقَالُ لِلرَّجُلِ الَّذِي لَيْسَتْ لَهُ زَوْجَةٌ عَدَبًا : مَا

Фосила мубтадо ва хабарнинг орасида келиб иккаласини ажратиб келади. Фосиладан мақсад мубтадо ва хабар, мавсила ва сила ёки мавсуф ва сифат деган хаёлга бормаслик учун ўртада келиб иккисини орасини ажаратади.

54- машк: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

أَنْتَ الَّذِي كَتَبْتَ هَذَا الْمَكْتُوبَ ، أَنْتَ الَّذِي اشْتَرَيْتَ هَذَا الشَّيْأَ ، أَنْتَ الَّذِي تَعَلَّمْتَ هَذِهِ التَّلْمِيذَةَ ، أَنْتَ الَّذِي تَقَدَّمْ لَنَا الشَّيْءَ ، هَلْ رَأَيْتَ التَّلْمِيذَ الَّذِي جَاءَنَا أَمْسَ ، الْمَرْأَةُ الَّتِي تَعَلَّمَ التَّلْمِيذَاتِ تُسَمَّى مُعَلِّمَةً ، الْحَيَّاطَاتُ هُنَّ اللَّوَاتِي يَخْطُنَ الثِّيَابَ ، إِذَا لَمْ تَسْتَعْمِلِ الدَّوَاءَ الَّذِي أَعْطَاكَهُ الطَّبِيبُ لَا تُشْفَى أَبَدًا ، التَّلْمِيذَةُ الَّتِي لَا تُطِيعُ مُعَلِّمَتَهَا لَا تَكُونُ مَحْبُوبَةً ، جَاءَنِي صَدِيقِي الَّذِي أُحِبُّهُ كَثِيرًا ، يُقَالُ لِلرَّجُلِ الَّذِي لَيْسَتْ لَهُ زَوْجَةٌ عَدْبًا وَ لِلْمَرْأَةِ الَّتِي لَيْسَ لَهَا زَوْجٌ عَزَبَةً ، يُقَالُ لِلرَّجُلِ الَّذِي يُحْسِنُ إِلَى الْفُقَرَاءِ كَرِيمًا ، الْمَرْأَةُ الَّتِي رَأَيْنَاهَا أَمْسَ فِي الْجَنِينَةِ هِيَ زَوْجَةٌ عَلِيَّةٌ ، الْفَتَاةُ الَّتِي رَأَيْنَاهَا أَمْسَ فِي الشَّارِعِ الْكَبِيرِ هِيَ ابْنَةُ مُحَمَّدٍ ، التَّلَامِذَةُ الَّذِينَ رَأَيْنَاهُمْ قَبْلَ الظُّهْرِ فِي الْجَنِينَةِ يَتَعَلَّمُونَ فِي الْمَدْرَسَةِ الْحُسَيْنِيَّةِ ، الرَّجُلُ الَّذِي يُعَلِّمُ الْأَوْلَادَ يُسَمَّى مُعَلِّمًا ، الرَّجُلُ الَّذِي رَأَيْنَاهُ أَمْسَ فِي بَيْتِنَا هُوَ مُؤَدِّنُ الْمَسْجِدِ الْحُسَيْنِيِّ .

أَنْتَ الَّذِي كَتَبْتَ هَذَا الْمَكْتُوبَ - Сен бу мактубни ёзган кишисан. أَنْتَ - Замири мунфасил, мубтадо, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний. الَّذِي - мавсила, жумлаи феълия сила, ت - замири муттасил фоили бор марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний мавсилага ҳамда мубтадога қайтади. هَذَا - мубдалини минху, мафъулун биҳи мансуб, насб маҳалида сукунга мабний, الْمَكْتُوبَ - бадали мутобиқ. Мавсила силаси билан бирга мубтадога раф маҳалида хабар.

أَنْتَ - Сен мана бу ўқувчи қизга таълим берадиган аёлсан. أَنْتَ - Замири мунфасил, мубтадо, марфуъ, раф маҳалида касрага мабний. الَّتِي - мавсила, жумлаи феълия сила, أَنْتَ - замири мустатир фоили бор марфуъ, раф маҳалида касрага мабний мавсилага ҳамда мубтадога қайтади. هَذِهِ - мубдалини минху, мафъулун биҳи мансуб, насб маҳалида касрага мабний, التَّلْمِيذَةَ - бадали мутобиқ. Мавсила силаси билан бирга мубтадога раф маҳалида хабар.

هَلْ - Сен кеча бизни келган ўқувчини кўрдингми? هَلْ - Замири мунфасил, мубтадо, марфуъ, раф маҳалида касрага мабний. رَأَيْتَ - жумлаи феълия мустафҳом, ت - замири муттасил фоили бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний. التَّلْمِيذَ - мавсуф, الَّذِي - мавсила, جَاءَ - жумлаи феълия силаси мозий феъли, هُوَ - замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, мавсилага ва мавсуфга қайтади, نَا - замири муттасил мафъулун биҳи насб маҳалида сукунга мабний, أَمْسَ - зарфи замон мансуб, насб маҳалида касрага

мабний, мутааллиқи جَاءَ - феълига мавсила силаси билан бирга насб маҳалида мавсуфга сифат, масуф ва сифат رَأَيْتَ - га мафъулун биҳи.

أَلْمَرْأَةُ الَّتِي تَعْلَمُ التَّلْمِيذَاتِ تُسَمِّي مُعَلِّمَةً - Ўқувчи қизларга таълим берадиган аёл муаллима деб номланади. الْمَرْأَةُ - мавсуф, الَّتِي - мавсила, تُعَلِّمُ - жумлаи феълия силаси музореъ феъли, هِيَ замири мустатир фоили бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, мавсилага ва мавсуфга қайтади, التَّلْمِيذَاتِ мафъулун биҳи, мансуб насблик аломати касра чунки у жами муаннаси солим, мавсила силаси билан бирга мавсуфга сифат, мавсуф ва сифат мубтадо, марфуъ рафлик аломати замма. تُسَمِّي - мубтадога жумла хабар мажҳул музореъ феъли, هِيَ замири мустатир ноиб фоили бор марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний мубтадога қайтади, مُعَلِّمَةً - мафъулун биҳи, мансуб насблик аломати фатҳа.

أَحْيَاطَاتُ هُنَّ اللَّوَاتِي يَحْطَنُ الشِّبَابَ - Тикувчи аёллар кийимларни тикадиган аёллардир. أَحْيَاطَاتُ - мубтадо марфуъ, рафлик аломати замма, هُنَّ - фосила, اللَّوَاتِي - мавсила, يَحْطَنُ - жумлаи феълия силаси музореъ феъли, هُنَّ замири мустатир фоили бор ёки نَ замири муттасил фоили бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, мавсилага ва мубтадога қайтади, الشِّبَابَ мафъулун биҳи мансуб насблик аломати фатҳа, мавсила силаси билан бирга раф маҳалида мубтадога хабар. Бу жумланинг иккинчи маъноси ва шунга мос иккинчи эъроби ҳам бор.

Агар сен табиб уни сенга берган дорини истеъмол қилмасанг ҳеч қачон шифо топмайсан. أَحْيَاطَاتُ - Биринчи мубтадо марфуъ, рафлик аломати замма, هُنَّ - иккинчи мубтадо, اللَّوَاتِي - мавсила, يَحْطَنُ - жумлаи феълия силаси музореъ феъли, هُنَّ замири мустатир фоили бор ёки نَ замири муттасил фоили бор, марфуъ, рафлик аломати тақдирий замма, раф маҳалида фатҳага мабний, мавсилага ва иккинчи мубтадога қайтади, الشِّبَابَ мафъулун биҳи мансуб насблик аломати фатҳа, мавсила силаси билан бирга раф маҳалида иккинчи мубтадога хабар, мубтадо ва хабар биринчи мубтадога раф маҳалида хабар.

إِذَا لَمْ تَسْتَعْمِلِ الدَّوَاءَ الَّذِي أُعْطَاكَهُ الطَّيِّبُ لَا تُشْفَى أَبَدًا - Агар сен табиб уни сенга берган дорини истеъмол қилмасанг ҳеч қачон шифо топмайсан.

جَاءَنِي صَدِيقِي الَّذِي أَحْبَبُهُ كَثِيرًا - Мен уни кўп яхши кўрадиган дўстим меникига келди.

يُقَالُ لِلرَّجُلِ الَّذِي لَيْسَتْ لَهُ زَوْجَةٌ عَدْبًا - Уни хотини бўлмаган кишига буйдоқ дейилади ва у учун эри бўлмаган аёлга бева деб айтилади. يُقَالُ - музореъ мажҳул феъли, марфуъ рафлик аломати замма, لِلرَّجُلِ - ل - ҳарфи жар, الرَّجُلِ - мавсуф, الَّذِي - мавсила, لَيْسَتْ -

афъолун ноқиса мозий, фатҳага мабний, لَهُ - жар ва мажрур мутааллиқи لَيْسَتْ га бўлиб насб маҳалида хабари, زَوْجَةٌ - لَيْسَتْ нинг исми, марфуъ рафлик аломати замма, لَيْسَتْ исми ва хабари билан мавсилага сила, мавсила силаси билан бирга мавсуфга сифат, мавсуф ва сифат жарга мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи يُقَالُ - феълига бўлиб раф маҳалида ноиб фоили, عَذَبًا - يُقَالُ - феълига мафъулун биҳи, мансуб насблик аломати фатҳа.

Луғат

الَّذِي – шундай киши

الَّتِي – шундай аёл

الَّذِينَ – шундай кишилар

اللَّوَاتِي – шундай аёллар

أَنَا الَّذِي أُعَلِّمُ هَذَا التَّلْمِيذَ – мен бу ўқувчига таълим берадиган кишиман

أَنَا الَّتِي خَطْتُ هَذَا اللَّبَاسَ – мен бу куйлакни тиккан аёлман

الدَّرْسُ الْحَامِسُ وَ الْحَمْسُونَ

Эллик бешинчи дарс Исми мансуб-нисбат исмлар

Бир шаҳар ё қабила ёки бошқа нарсага бировнинг мансублигини билдириш учун ўзбек тилида "ўзбекистонлик", "тошкенлик", "самарқандлик" каби нисбатли отлар ясалганидек, араб тилида ҳам калиманинг охирига ташдидли "ياء" қўшиш орқали "мансуб исм" ясалади ва бу "ياء" га "ياء نيسبا" дейилади. М: اُوزُبَكِيٌّ ، طَشَقَنْدِيٌّ ، سَمَرْقَنْدِيٌّ ، بُخَارِيٌّ ، عَرَبِيٌّ ، مِصْرِيٌّ ، أُرُوبِيٌّ

" نيسبا " нисбатга мос бўлиши учун " ياء " нисбат қўшилган ҳарфга касра берилади.

Мансуб исмлар тусланиши қўйидагича:

Муфрад: Тасния: Жам:

Музаккар: اُوزُبَكِيٌّ ، اُوزُبَكِيَّانِ ، اُوزُبَكِيُّونَ

Муаннас : اُوزُبَكِيَّةٌ ، اُوزُبَكِيَّاتٍ ، اُوزُبَكِيَّاتٌ

Мансуб исмларга " ياء " нисбат қўшилгани учун хосланиш орқали маърифа бўлади.

Ўртадаги харфи заммалик ёки фатҳалик бўлган уч харфли сўзларга "ياءِ نисбат" кўшилганда энгил бўлиши учун ўртаси фатҳа билан айтилади: M: مَلِكِي - مَلِكٌ - подшоҳликка оид, دُئَلِي - دُئَلٌ - Дуил қабиласидан.

"Муаннас ةُ си" билан тугалланган исмга нисбат "ياءِ" кирса "тои таънис - ةُ" ҳазф қилинади. M: قَاهِرِي - قَاهِرَةٌ , فَاطِمِي - فَاطِمَةٌ .

فَاعِلَةٌ , فَعِيْلَةٌ , فَعُولَةٌ вазнидаги исмларга нисбат "ياءِ" кирса тои таънис ҳам, "йо" ва "вов" лар ҳам ажвоф ва музоъафлардан бошқасида ҳазф қилинади.

M: حَنِيفَةٌ - حَنِيفِيٌّ , مَدِينَةٌ - مَدِينِيٌّ , جُهَيْنَةٌ - جُهَيْنِيٌّ , فَرُوقَةٌ - فَرُوقِيٌّ , فُرَيْشٌ - فُرَيْشِيٌّ .

Тасния ва жами солим сийғасидаги исмлардан мансуб исм яшаш учун бирлик шаклига қайтариб "ياءِ нисбат" қўшилади. M: إِتْنَانٍ - نَوِيٍّ , عِرَاقَيْنِ - عِرَاقِيٍّ , مُسْلِمُونَ - مُسْلِمِيٍّ , أَرْبَعِينَ - أَرْبَعِيٍّ ,

Бирлиги йўқ жамларга бевосита "ياءِ нисбат" қўшиб исми мансуб ясалади.

M: أَبَايِلُ - أَبَايِلِيٌّ , نِسَاءٌ - نِسَائِيٌّ .

Синиқ жамлардан оддий исмлар каби мансуб исм ясалади. M: مَلَائِكَةٌ - مَلَائِكِيٌّ , مُلُوكٌ - مُلُوكِيٌّ , أَنْصَارٌ - أَنْصَارِيٌّ , أَهْوَاؤٌ - أَهْوَاؤِيٌّ .

مِثْلُ - لَار غَيْرُ - лар каби накрага чуққан, шунинг учун маърифатга изофа бўлганда ҳам накра ҳолича қолади.

55- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

مِنَ الْحَيَوَانَاتِ مَا هُوَ أَهْلِيٌّ مِثْلُ الْبَقْرَةِ وَالْعَنْزَةِ وَالْكَبْشِ وَالشَّوْرِ وَالنَّعْجَةِ وَالْكَلْبِ وَالْهَرِّ وَالْحِمَارِ وَالْفَرَسِ ، وَ مِنْهَا مَا هُوَ بَرِّيٌّ مِثْلُ الْعَزَالِ وَالْأَرْزَبِ وَالثَّعْلَبِ وَالْأَسَدِ وَالنَّمْرِ وَالذَّبِّ وَالذَّنْبِ وَالْفُهْدِ ، وَالطُّيُورُ مِنْهَا مَا هُوَ أَهْلِيٌّ مِثْلُ الدَّجَاةِ وَالذَّبِيكِ وَالْوَزِّ وَالطَّائُوسِ وَالْحَمَامِ وَالْبَيْغَاءِ وَالْبَلْبُلِ ، وَ مِنْهَا مَا هُوَ بَرِّيٌّ مِثْلُ الْعُصْفُورِ وَالْبُومِ وَالنَّسْرِ . ذَنْبُ الْأَرْزَبِ قَصِيرٌ وَ أَمَّا ذَنْبُ الثَّعْلَبِ فَطَوِيلٌ ، فِي الْغَابَةِ يُوجَدُ السِّنْجَابُ وَالذَّنْبُ وَالثَّعْلَبُ وَالذَّبُّ وَالْأَرْزَبُ ، الْكَلْبُ يَرْكُضُ وَرَاءَ الْأَرْزَبِ ، الدَّجَاةُ مِنَ الطُّيُورِ الْأَهْلِيَّةِ ، أَبُو مَنْصُورٍ الْمَاتَرِيدِيُّ هُوَ السَّمَرْقَنْدِيُّ ، عَبْدُ الرَّحْمَانَ الدَّارِمِيُّ سَمَرْقَنْدِيُّ ، أَنَا أَوْزُبَكِيٌّ ، أَنْتَ عَرَبِيٌّ ، هُوَ مِصْرِيٌّ ، هَلْ تَعْرِفُ الْإِمَامَ الْبُخَارِيَّ ؟ - نَعَمْ ، أَعْرِفُهُ جَيِّدًا هُوَ عَالِمٌ كَبِيرٌ فِي الْحَدِيثِ وَ هُوَ مِنْ مَدِينَةِ الْبُخَارَى ، بَعْضُ آيَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ مَكِّيَّةٌ وَ بَعْضُهَا مَدَنِيَّةٌ ، لَحْنُ نَتَعَلَّمُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ .

مِنَ الْحَيَوَانَاتِ مَا هُوَ أَهْلِيٌّ مِثْلُ الْبَقْرَةِ - Ҳайвонлардан сизирга ўхшаш хонаки бўлганлари (нарсалар) бор. مِنْ - ҳарфи жар сукунга мабний, الْحَيَوَانَاتِ - исми мажрур, жарлик аломати касра, жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф كَائِنٌ - га бўлиб, маҳзуф كَائِنٌ хабари муқаддам, مَا - مَا الَّذِي маъносида мавсила, هُوَ - мубтадо марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, أَهْلِيٌّ - мавсуф, مِثْلُ - музоф, الْبَقْرَةِ - музофун илайҳи мажрур жарлик аломати касра, музоф ва музофун илайҳи мавсуфга сифат, мавсуф ва сифат мубтадога хабар, марфуъ рафлик аломати замма, мубтадо ва хабар мавсулага сила, мавсула силаси билан бирга раф маҳалида мубтадои муаххар.

مِنْهَا مَا هُوَ بَرِّيٌّ مِثْلُ الْغَزَالِ - Улардан кийикка ўхшаш ёввойи бўлганлари (нарсалар) ҳам бор. الطُّيُورُ مِنْهَا مَا هُوَ أَهْلِيٌّ مِثْلُ الدَّجَاجَةِ - Паррандалардан товукқа ўхшаш хонаки бўлганлари (нарсалар) бор. الطُّيُورُ - мубтадо марфуъ рафлик аломати замма, مِنْهَا жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф كَائِنٌ - га бўлиб, маҳзуф كَائِنٌ хабари муқаддам, مَا - مَا الَّذِي маъносида мавсила, هُوَ - мубтадо марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, بَرِّيٌّ - мавсуф, مِثْلُ - музоф, الْغَزَالِ - музофун илайҳи мажрур жарлик аломати касра, музоф ва музофун илайҳи мавсуфга сифат, мавсуф ва сифат мубтадога хабар, марфуъ рафлик аломати замма, мубтадо ва хабар мавсулага сила, мавсула силаси билан бирга раф маҳалида мубтадои муаххар, хабари муқаддам ва мубтадои муаххар الطُّيُورُ - га раф маҳалида хабари.

Луғат

نَعَجَةٌ – қўй

دِيكٌ رُومِيٌّ – курка

أَهْلِيٌّ – хонаки

مِثْلُ – каби, ўхшаш

طَيْرٌ – қуш

حَيَوَانٌ – ҳайвон

أَرْنَبٌ – қуён

ثَعْلَبٌ – тулки

فَهْدٌ – қоплон

غَزَالٌ – кийик

عَنْزَةٌ – эчки

وَزٌّ – ғоз

بَرِّيٌّ – ёввойи

طَاوُوسٌ – товус

طُيُورٌ – қушлар

حَيَوَانَاتٌ – ҳайвонлар

جَمَلٌ – туя

أَسَدٌ – шер

فَيْرٌ – йўлбарс

بَطٌّ – ўрдак

حَمَامٌ – кабутар

بَبْغَاءٌ – тўти

بُلْبُلٌ – булбул

عُصْفُورٌ – чумчук

بُومٌ – бойўғли

نَسْرٌ – бургут

سِنَجَابٌ – олмахон

مَا – шундайки (الَّذِي – шундайки)

مِنَ الْحَيَوَانَاتِ مَا هُوَ أَهْلِيٌّ – хайвонлардан ... ўхшаш хонаки бўлганлари бор

الدَّرْسُ السَّادِسُ وَ الْحَمْسُونَ

Эллик олтинчи дарс

Хабари муқаддам

Мубтадо аслида биринчи келиб сўнгиди хабар келиши шарт. Чунки, хабар мубтадо ҳақида хабар бериб, яъни уни сифатлаб гапни тўлдиради. Лекин баъзи ўринлар борки унда хабарни олдин келтириш шарт бўлади.

Иккисининг орасидаги фарқ равшан бўлиши учун, аввал мубтадо олдин келиши шарт бўлган ўринларни келтиришни лозим топдик. Мубтадо қўйидаги беш ўринда олдин келиши шарт:

1) Мубтадо ва хабар иккиси ҳам маърифа ёки иккиси ҳам накра бўлса, чунки, бу ҳолда хабарни олдин келтирсак қайси бири мубтадо ва қайси бири хабарлигини ажратиш мумкин бўлмайди қолади. М: زَيْدٌ أَخُوكَ ، أَفْضَلُ مِنْ زَيْدٍ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو ، أَفْضَلُ مِنْكَ أَفْضَلُ

مَجِي

2) Мубтадо фоил билан аралашиб кетиб, қайси бири мубтадо ва қайси бири фоил эканлигини ажратиб бўлмайдиган ҳолларда: زَيْدٌ قَامَ ، أَبُوهُ قَامَ

3) Мубтадо ва хабарнинг бошига إِنَّمَا келиб хабарни бир ҳолат билан чеклаган бўлиши ёки хабарнинг бошига إِلَّا келиб уни бирор ҳолат билан чеклаши: إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ ، مَا إِلَّا زَيْدٌ قَائِمٌ

Зайд фақат тик турганлиги бошқа иш билан машғул эмаслигини ифодалаяпти.

4) Мубтадонинг бошига "ломи ибтидо" келиши, бу ҳолатда хабарни ломдан олдинга ўтказиш мумкин эмас: لَزَيْدٌ قَائِمٌ

5) Мубтадо истифҳомият бўлиб гапнинг бошида келадиган калима бўлса, зеро исми исифҳомлар ва зарфлар гапнинг бошида келади: مَا أَحْسَنَ زَيْدًا ، مَنْ فِي الدَّارِ ، مَنْ يَفْعَلُ أَفْعَلُ مَعَهُ ، كَمْ عَسِيدٍ لَزَيْدٍ

كَمْ - كَمْ - икки хил бўлади: истифҳомия ва хабария. Агар истифҳомия бўлса

наиб маҳалида ўзидан кейинги феълга мафъулун биҳи ёки раф маҳалида мубтадо бўлади. М: **كَمْ كِتَابًا قَرَأْتَ؟ كَمْ تَلْمِيزًا فِي الْفَصْلِ؟**

Агар бирор нарсанинг кўплигини ёки кўп марта бажарилганини билдирса хабария бўлиб раф маҳалида мубтадо бўлади: **كَمْ عَمِيدٍ لَزِيدٍ** Зайднинг қанчадан-қанча қуллари бор.

Хабарни олдин ўтказиш шарт бўлган ўринлар:

- 1) Мубтадо накра бўлиб, хабар шубҳи жумла бўлиши: **عِنْدَكَ رَجُلٌ ، أَمَامَكَ مُسْتَقْبَلٌ ، فِي حَدِيثِنَا ، وَرَدٌ ، عَلَيْكَ حَقٌّ ، فِي الدَّارِ امْرَأَةٌ**
- 2) Хабар зарфият ва истифҳомлиги учун гапнинг бошида келиши шарт бўлган исм бўлиши: **أَيْنَ مُحَمَّدٌ؟ ، كَيْفَ حَالُكَ؟ ، أَيَّنَ الْمَقْرُ؟ ، أَيَّانَ مَرْسَاهَا ، صَبِيحَةَ أَيِّ يَوْمٍ سَفَرُكَ؟ ، صَدِيقُ مَنْ أَنْتَ؟**
- 3) **إِنَّمَا فِي الدَّارِ** ва **إِلَّا** келиб мубтадонинг бирор сифат ё ҳолат ёки маконга чеклаши: **رَبِّدٌ ، مَا فِي الدَّارِ إِلَّا رَبِّدٌ ، إِنَّمَا صَدِيقُ مُحَمَّدٍ ، مَا مُجَاهِدٌ إِلَّا خَالِدٌ ، مَا لَنَا إِلَّا اتِّبَاعُ مُحَمَّدٍ**
- 4) Мубтадода хабарга қайтадиган замир бўлиши: **فِي الْمَدْرَسَةِ طُلَّابُهَا ، فِي الْمَسْجِدِ إِمَامُهُ ، فِي الْبَيْتِ مَا لِكُهُ ، فِي الدَّارِ صَاحِبُهَا**
- 5) Мубтадонинг бошида **أَمَّا** нинг жазосига келадиган **فَاء** бўлиши: **أَمَّا فِي الدَّارِ فَرَبِّدٌ ، أَمَّا فِي الْمَسْجِدِ فَمُحَمَّدٌ ، أَمَّا فِي الْمَدْرَسَةِ فَتِلَامِدَةٌ ،**
- 6) Хабар исми ишора зарфи макон бўлиши: **هُنَا الْقَاهِرَةُ ، هُنَاكَ الْمَدْرَسَةُ ، هُنَا تَلَّابُ الْعِلْمِ ، هُنَا دَارُكَ**

56- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

الْفَوَاكِهُ الَّتِي تُؤْكَلُ مِنْهَا مَا هُوَ خُلُوٌ كَالْتَفَّاحِ وَالْعِنَبِ وَالتَّيْنِ وَالرُّطَبِ وَالْبَطِيخِ وَالشَّمَامِ وَمِنْهَا مَا هُوَ خُلُوٌ حَامِضٌ كَالْبُرْتَقَالِ وَالْيُوسُفِ أَفَنَدِيِّ وَالرُّمَّانِ وَالْمِشْمِشِ ، أَمَّا اللَّيْمُونُ فَهُوَ مِنَ الْأَمْثَارِ الْحَامِضَةِ ، وَمِنْ الْخَضِرَوَاتِ مَا يُؤْكَلُ أَخْضَرَ أَوْ مَمْلُوحًا كَالْحَيَّارِ وَالْقَثَاءِ ، وَمِنْهَا مَا يُؤْكَلُ مَطْبُوحًا أَوْ مَمْلُوحًا كَالكُرْنَبِ وَالْبَادِئِجَانِ ، وَمِنْهَا مَا يُصَافُ إِلَى الطَّبِيخِ أَوْ السَّلْطَةِ كَالجَزْرِ وَاللَّفْتِ وَالثُّومِ وَالْبَصَلِ وَالْفُلْفُلِ ، أَمَّا الْبَطَاطِسُ فَيُؤْكَلُ مَطْبُوحًا فَقَطْ ، فِي جُنَيْنَتِنَا يَنْبُتُ التَّفَّاحُ وَالْبُرْتَقَالُ وَالْيُوسُفُ أَفَنَدِيُّ وَغَيْرُهَا مِنَ الْأَمْثَارِ ، ذَهَبْنَا يَوْمَ الْخَمِيسِ الْمَاضِي إِلَى الْبُسْتَانِ فَقَطَّفْنَا فِيهِ كَثِيرًا مِنَ الْبَطِيخِ وَالشَّمَامِ وَالْحَيَّارِ وَالْجَزْرِ وَاللَّفْتِ وَالْبَصَلِ .

الْفَوَاكِهُ الَّتِي تُؤْكَلُ مِنْهَا مَا هُوَ خُلُوٌ كَالْتَفَّاحِ - Ейиладиган хул мевалардан олма каби ширин бўлганлари бор. الْفَوَاكِهُ - мавсуф, الَّتِي - мавсила, تُؤْكَلُ - жумлаи феълия силаси, мажхул музореъ феъли هِيَ замири мустатир ноиб фоили бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага

мабний, мавсилага ва мавсуфга қайтади. Мавсила силаси билан бирга мавсуфга сифат мавсуф ва сифат мубтадо марфуъ рафлик аломати замма. مِنْهَا жар ва мажрур мутааллиқи махзуф كَائِنَةٌ - га бўлиб, махзуф كَائِنَةٌ хабари муқаддам, مَا الَّذِي - маъносида мавсила, هُوَ - мубтадо марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, خَلُوْ - иккинчи мубтадога хабар марфуъ рафлик аломати замма, كَ - ҳарфи жар, التَّفَاحِ - исми мажрур жарлик аломати касра, жар ва мажрур мутааллиқи خَلُوْ га, мубтадо ва хабар мавсилага сила, мавсила силаси билан бирга раф маҳалида мубтадои муаххар, хабари муқаддам ва мубтадои муаххар биринчи мубтадога хабар.

سَبْزَاوَاتٍ لِّدَانٍ وَ بَدْرِيْنٍ وَ اُزُنَّ بَدْرِيْنٍ - Сабзавотлардан бодринг ва узун бодринг каби яшил ва тузланган ҳолда ейладиганлари бор. مِنَ الْخَضْرَوَاتِ - жар ва мажрур мутааллиқи махзуф كَائِنٌ - га бўлиб, махзуф كَائِنٌ хабари муқаддам, مَا الَّذِي - маъносида мавсила, هُوَ - жумлаи феълия силаси, мажҳул музореъ феъли замири мустатир ноиб фоили бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, мавсилага қайтади. Мавсила силаси билан бирга мубтадои муаххар марфуъ раф маҳалида сукунга мабний. اَخْضَرَ - фоилдан ҳол, мансуб насблик аломати фатҳа, اَوْ - ҳарфи отифа, مَمْلُوْحًا - маътуф, اَخْضَرَ - маътуфун алайҳи бўлиб ҳол, мансуб насблик аломати фатҳа, كَالْخِيَارِ وَ الْقَثَاءِ - жар ва мажрур мутааллиқи مَمْلُوْحًا га.

دَهَبْنَا - мазий феъли, دَهَبْنَا يَوْمَ الْاٰخِرِ - Биз ўтган пайшанба куни боғга бордик. دَهَبْنَا - мазий феъли, يَوْمَ - музоф, الْاٰخِرِ - мавсуф, الْمَاضِي - сифати, мавсуф ва сифат музофга музофун илайҳи, музоф ва музофун илайҳи دَهَبْنَا га зарфи замон, اِلَى الْبُسْتَانِ - жар ва мажрур мутааллиқи دَهَبْنَا га.

فَقَطُّنَا فِيْهِ كَثِيْرًا مِّنَ الْبَطِيْخِ - ва боғда тарвуз дан кўпини уздик. كَثِيْرًا - мафъулун бихи, мансуб насблик аломати фатҳа, مِّنَ الْبَطِيْخِ - жар ва мажрур мутааллиқи كَثِيْرًا - га.

Луғат

تِيْنٌ – анжир

يُوسُفُ اَفَنْدِي – мандарин

مِشْمِشٌ – ўрик

خِيَارٌ – бодринг

رُطْبٌ – хўл хурмо

رُمَّانٌ – анор

بَصَلٌ – пиёз

قَثَاءٌ – узун бодринг

كُرْبُ – карам

جَزْر – сабзи

طَمَاطِمُ – помидор

فُلْفُلُ – қалампир

بَطَاطِسُ – картошка

فَاكِهَةٌ – мева, ҳўл мева

قَطْفُ – узмоқ

حُلُوْ – ширин

خُضْرَوَاتُ – сабзавотлар, кўкатлар

مَمْلُوحٌ – тузланган

مَاضٍ – ўтган

بَاذِنَجَانٌ – баклажон

لِفْتُ – шолғом

تُومٌ – саримсоқ, чеснок

فُلْفُلٌ رُومِيٌّ – болгарский

فُلْفُلٌ أَسْوَدٌ – мурч

سَلَطَةٌ – салат, аччиқ-чучук

إِضَافَةٌ – қўшмоқ

حَامِضٌ – нордон

أَخْضَرٌ – хом, ғўр

مَطْبُوحٌ – пиширилган

بُسْتَانٌ – боғ, бўстон

الدَّرْسُ السَّابِعُ وَالْحَمْسُونَ

Эллик еттинчи дарс
Афьолу муқораба

أَخَذَ ва جَعَلَ каби икки феъл бир жойда келиб, биринчиси бошламоқ, киришмоқ каби маъноларни билдирган феълларга "Афьолу муқораба - яқин бўлиш ёки афьолу шуруъ - бошлаш ва киришиш феъли" дейлади. Улар ҳам мубтадо ва хабарнинг бошига келиб мубтадонини раф ва хабарни насб қилади. Хабарини доимо музореъ феъли бўлиб, насб махалида бўлади.

М: فَتِيمَا حَوَّلِيغَا چىقىدى ۋا ىت بىلان
خَرَجَتْ فَاطِمَةُ إِلَى الدَّارِ وَ أَخَذَتْ تَلْعَبُ مَعَ الكَلْبِ
ўйнай бошлади.

Афьолу муқорабалар ўн бир феъл бўлиб, учга бўлинади:

1) Муқораба - яқин бўлиш феъллари яъни бир нарсани содир бўлиши яқин эканлигига далолат қилади. Булар: كَادَ ، كَرَبَ ، أَوْشَكَ

2) Умид, истак ва илтижога далолат қилган феъллар: عَسَى ، حَرَى ، إِخْلَوْلَقَ

3) Иншо - бир нарсани пайдо қилиш ва шуруъ - бошлаш, киришишга далолат қилган феъллар: جَعَلَ ، طَفِقَ ، أَخَذَ ، عَلِقَ ، أَنْشَأَ

عَسَى اللهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ ، - феълларини хабарида доимо أَنْ носибани келади: عَسَى ، حَرَى ، إِخْلَوْلَقَ

عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ ، حَرَى زَيْدٌ أَنْ يَقُومَ ، إِخْلَوْلَقَتِ السَّمَاءُ أَنْ تَمْطِرَ

فَذَجَّوْهَا وَ مَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ، كَرَبَ الْقَلْبُ ، كَرَبَ ва كَرَبَ - феълларини хабарида أَنْ носиба келмайди: **كَادَ** ва **كَرَبَ** - феълларини хабарида أَنْ носиба келиши мумкин: **لَمَّا كَادَتْ أَنْ أُصَلِّيَ الْعَصْرَ** : **حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ أَنْ تَغْرِبَ ، وَ قَدْ كَرَبَتْ أَعْنَاقُهَا أَنْ تَقَطَّعَ**

Аксинча **أَوْشَكَ** феълни хабарида أَنْ носиба келиб, кам ҳолларда ҳазф қилинади.

Шуруъ феълларини хабарида أَنْ носиба келмайди.

Бу феълларни барчаси сарфланмайдиган феъллардир, яъни мозий сийғадан бошқа сийғада келмаган, фақат **كَادَ** ва **أَوْشَكَ** дан ташқари, чунки, буларнинг музореъси келган: **يُوشِكُ ، يَكَادُ ، كَدَ**

أَخَذَتْ - Афъолу муқораба, **هِيَ** замири мустатир исми бор, марфуъ, раф маҳалида фатҳага мабний, **تَلَعَبَ** - **أَخَذَتْ** ни хабари музореъ феъли марфуъ рафлик аломати замма **هِيَ** замири мустатир фоили бор **أَخَذَتْ** га қайтади. **مَعَ الْكَلْبِ** - музоф ва музофун илайҳи бўлиб зарф мутааллиқи феълига.

57- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблар қоидалар асосида изоҳланг.

خَرَجَتْ فَاطِمَةُ إِلَى الدَّارِ وَ أَخَذَتْ تَلْعَبُ مَعَ الْكَلْبِ فَرَأَتْهَا أُخْتُهَا الْكَبِيرَةُ مِنَ الشَّبَابِ وَ قَالَتْ لَهَا : لَا تَلْعَبِي يَا فَاطِمَةُ أُدْخِلِي الْبَيْتَ وَ اقْرئي دَرْسِكَ فَلَمَّا سَمِعَتْ فَاطِمَةُ قَوْلَ أُخْتِهَا عَائِشَةَ أَطَاعَتْهَا وَ دَخَلَتْ الْبَيْتَ وَ أَخَذَتْ تَقْرَأُ دَرْسَهَا . رَجَعَ فَرِيدٌ مِنَ الْكُتَابِ إِلَى بَيْتِهِ فَجَاءَتْ إِلَيْهِ أُخْتُهَا الصَّغِيرَةُ فَهَيْمَةُ وَ قَالَتْ لَهُ : مَاذَا تَصْنَعُونَ يَا أَخِي فِي الْكُتَابِ ؟ قَالَ : نَتَعَلَّمُ فَقَالَتْ : مَاذَا تَتَعَلَّمُونَ ؟ قَالَ : نَتَعَلَّمُ الْقِرَاءَةَ وَ الْكِتَابَةَ وَ الْحِسَابَ وَ الرَّسْمَ . قَعَدَتْ امْرَأَةٌ عَجُوزٌ عَلَى الْكُرْسِيِّ وَ أَخَذَتْ تَخِيطُ الْقَمِيصَ فَجَاءَ إِلَيْهَا حَفِيدُهَا عَلِيٌّ وَ قَالَ لَهَا : مَاذَا تَصْنَعِينَ يَا جَدَّتِي ؟ قَالَتْ : أَكُلُ الْبَطِيخَ يَا بُنَيَّ فَقَالَ عَلِيُّ : لَا ، أَنْتِ تَخِيطِينَ الْقَمِيصَ قَالَتْ : وَ لِمَاذَا تَسْأَلُ إِذَنْ وَ تُزْعِجُنِي ؟ . امْرَأَةٌ كَانَتْ لَهَا دَجَاجَةٌ تَبِيضُ بَيْضَةً فَضَةً فَقَالَتْ : إِنَّ أُنَا كَثُرَتْ عَافَهَا بَاضَتْ بَيْضَتَيْنِ فَلَمَّا كَثُرَتْ عَافَهَا مَاتَتْ .

فَاءَ - ҳарфи отифа, **رَأَتْ** - мозий феъли, **هَا** замир муттасил мафъулун биҳи, **أُخْتُهَا** - музоф ва музофун илайҳи бўлиб мавсуф, **الْكَبِيرَةُ** - сифати, мавсуф ва сифат феълнинг фоили.

هَا жар ва мажрур мутааллиқи **هِيَ** замири мустатир фоили бор, **قَالَتْ** - **قَالَتْ** мозий феъли **هِيَ** замири мустатир фоили бор, **لَا تَلْعَبِي يَا فَاطِمَةُ** биринчи жумла мақавлун қавл - айтилган гап, **قَالَتْ** га, насб маҳалида мафъулун биҳи, **يَا** ҳарфи нидо, **فَاطِمَةُ** мунадо

заммага мабний насб маҳалида, ...أَدْخُلِيْ иккинчи жумла мақавлун қавл насб маҳалида قَالَتْ га мафъулун бихи.

مَا - مَاذَا - Эй, акам сизлар мактабда нима қиласизлар? مَاذَا تَصْنَعُونَ يَا أَحِي فِي الْكُتَابِ истифҳомия маъносида تَصْنَعُونَ га мафъулун бихи, تَصْنَعُونَ музореъ феъли марфуъ рафлик аломати нуннинг собит қолиши, أَنْتُمْ замир мустатир фоили бор ёки вовул жамоа фоили, يَا - ҳарфи нидо, أَحِي - изофа бўлиб мунодо, فِي الْكُتَابِ - жар ва мажрур мутааллиқи فَهْيَلِига.

Бу жумланинг маъносига қараб иккинчи эъроби ҳам бор. Эй акам сизлар мактабда уни қиладиган нарса нима? مَا истифҳомия бўлиб мубтадо раф маҳалида сукунга мабний, ذَا الَّذِي маъносида мавсила, تَصْنَعُونَ - жумлаи феълия силаси музореъ феъли, أَنْتُمْ замир мустатир фоили бор ёки вовул жамоа фоили, маҳзуф هُ замири муттасил мафъулун бихи мавсилага ва мубтадога қайтади. Мавсила ва сила мубтадога раф маҳалида хабар. يَا - ҳарфи нидо, أَحِي - изофа бўлиб мунодо, فِي الْكُتَابِ - жар ва мажрур мутааллиқи فَهْيَلِига.

مَاذَا تَتَعَلَّمُونَ - Нимани таълим оласизлар?, ёки Сизлар уни таълим оладиган нарса нима?, юқоридаги мисол каби эъробланади.

وَ - Ундай бўлса нима учун сўрайсан ва мени безовта қиласан? وَمَاذَا تَسْأَلُ إِذْنَ وَ تَرْعِجْنِي - истинофия, ل - ҳарфи жар, مَاذَا - истифҳомия маъносида мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи فَهْيَلِига, تَسْأَلُ - музореъ феъли أَنْتَ замир мустатир фоили бор, إِذْنَ - ҳарфи жавоб, إِذَا كَانَ الْأَمْرُ كَذَلِكَ деган феълдан эваз - агар иш ундай бўладиган бўлса нимага сўрайсан, وَ - ҳарфи отфа, تَرْعِجُ - феъли музореъ أَنْتَ замир мустатир фоили бор, ن - нуни виқоя, ياء - мутакаллим мафъулун бихи.

إِمْرَأَةٌ - мавсуф, маҳзуф وَاحِدَةٌ сифати, мавсуф ва сифат мубтадо, мавсуф ва сифат хосланиб маърифа бўлиб мубтадо бўлди. كَانَتْ - жумлаи феълия хабари, афъолун ноқиса, هَا жар ва мажрур мутааллиқи كَانَتْ га бўлиб хабари, هَا даги هَا замири муттасил мубтадога қайтади, دَجَاجَةٌ мавсуф, تَبِيضُ - сифати, هِيَ замири мустатир фоили бор мавсуфга қайтади мавсуф ва сифат كَانَتْ ни исми, بَيْضَةٌ فَضَّةٌ мавсуф ва сифат бўлиб تَبِيضُ феълига мафъулун бихи.

Луғат

حَفِيدٌ – невара

بَيْضَةٌ – тухум

بَاضَتِ الدَّجَاجَةُ – товуқ тухум кўйди

عَلَفٌ – ем, озука

بُنِيٌّ – ўғилча

أَخَذَتْ يَقْرَأُ – ўқий бошлади

قِرَاءَةٌ – ўқиш, ўқимоқ

حِسَابٌ – ҳисоб, ҳисоблаш

إِنْ – агар

меникига келсанг мен сени ҳурмат қиламан

إِزْعَاجٌ – безовта қилмоқ

بَيْضٌ – тухум кўймоқ

مَوْتُ – ўлмоқ

تَكْثِيرٌ – кўпайтирмоқ

أَخَذَتْ – бошлади

إِذَنْ – демак

كِتَابَةٌ – ёзиш, ёзмоқ

رَسْمٌ – расм, расм чизиш

إِنْ جِئْتَنِي أَكْرَمْتُكَ – агар сен

الدَّرْسُ الثَّامِنُ وَ الْحَمْسُونَ

Эллик саккизинчи дарс
Ҳарфи насих ва вовул ҳолия

Мубтадо ва хабарнинг бошида келиб у иккисини амалдан тушуриб ҳукмини бекор қиладиган ҳарфлар **إِنَّ** ва унинг биродарлари, уларга ҳуруфу мушуббаҳа бил феъл, яъни феълларга ўхшаган ҳарфлар дейилади ва яна "ҳарфи насх" ҳам дейилади. **إِنَّ** нинг биродарлари олтига: **لَعَلَّ** , **لَيْتَ** , **كَأَنَّ** , **لَكِنَّ** , **أَنَّ** , **إِنَّ** . Бу калималар мубтадони эъробини насб ва хабарини эъробини раф қилади, мубтадо исми ва хабар – хабари дейилади. **إِنَّ** ва **أَنَّ** лар хабарни таъкидлаш учун келади ва **إِنَّ** гапни бошида, **أَنَّ** эса гапни ўртасида келади. М: **إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ ، إِنَّكَ عَالِمٌ ، بَلَعَنِي أَنَّكَ عَالِمٌ** , **إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ** кабилар.

لَكِنَّ - истидрок - дарак бириш, яъни билдириш учун келади. М: Бир киши **زَيْدٌ عَالِمٌ** – "Зайд олим киши" деса, сиз "Зайд олим бўлса солиҳ киши экан" – деб ўйлайсиз. Бу хато ўйни кеткизиш учун кетидан **لَكِنَّهُ فَاسِقٌ** ибораси келтирилади.

كَأَنَّ - ташбиҳ ўхшатиш ёки гумон учун келади: М: **كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدٌ** - Зайд шер каби деб, уни шижоатли хайвонга ўхшатадиз, **كَأَنَّ زَيْدًا عَالِمٌ** - гуёки Зайд олим деб, уни олим деб ўйлайсиз ёки у ўзини шундай деб гумон қилади.

كَيْت - Орзу учун, бўлиши мумкин бўлмайдиган ёки бўлиши қийин машаққатли бўлган нарсани орзу қилишда ишлатилади. M: كَيْتَ الشَّيْبَابِ يَعُودُ يَوْمًا - кошкийди ёшлик бир кун қайтса, كَيْتَ لِي قِنطَارًا مِنَ الذَّهَبِ - кошкийди мени бениҳоя кўп олтиним бўлса.

لَعَلَّ - Ҳосил бўлиши яқин, мумкин бўлган сеvimли нарсани бўлишини умид қилиш.

M: لَعَلَّ اللهُ يَرْحَمُنِي - шоядки, Аллоҳ мени раҳмат қилса. Ёки бир нарсанинг сабаби иллатини билдириб келади. M: لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ - эҳтимол у Аллоҳни эсласа.

Ҳуруфу мушаббаҳалардан كَيْتَ , يَا - мутакаллимга йўлиққанда нуни виқоя киритилади, аксинча لَعَلَّ га يَا - мутакаллим йўлиққанда нуни виқоя киритилмайди ва қолган ҳуруфу мушаббаҳаларда ихтиёрий киритилса ҳам киритилмаса ҳам жоиз. M: = يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ ، لَعَلِّي أَبْلُغَ الْأَسْبَابِ ، إِنِّي = إِنِّي ، أَنِّي = أَيِّي ، كَأَنِّي = كَأَنِّي ، لَكِنِّي = لَكِنِّي

Вовул ҳолия

"Вовул ҳолия" - гапнинг орасида рафга хос замири мунфасиллардан олдин, فَذَّ таҳқиқиядан олдин, اِنْ ва لُو харфи шартлардан олдин, мубтадо ёки нафийлардан олдин келса ҳолия бўлиб, ундан кейинги жумла ҳолликка кўра насб маҳалида бўлади. M: دَكَّرْتُ وَ قَدْ طَلَعَ الْفَجْرُ ، دَكَّرْنَا وَ نَحْنُ مُجْتَهِدُونَ

58- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

قَالَ الْمُعَلِّمُ لِتِلْمِذَتِهِ : أَيُّكُمْ يَا أَوْلَادِي يَعْرِفُ أَنَّ يَكْتُبَ اسْمَهُ وَ اسْمَ أَبِيهِ قَالَ شَاكِرٌ : أَنَا أَعْرِفُ يَا سَيِّدِي فَقَالَ الْمُعَلِّمُ : إِذْنِ أَخْرُجْ إِلَى اللُّوْحَةِ وَ اكْتُبْ اسْمَكَ وَ اسْمَ أَبِيكَ فَخَرَجَ شَاكِرٌ إِلَى اللُّوْحَةِ وَ مَسَحَهَا بِالطَّلَاسَةِ ثُمَّ أَخَذَ الطَّبَاشِيرَ وَ كَتَبَ شَاكِرٌ بِنِ عَارِفٍ . قَالَتْ زُهْرَةُ لِبَنَاتِهَا : أَيُّ الْحَيَوَانَاتِ أَحَبُّ إِلَيْنَا الْبَقْرَةُ أَمْ النَّعْجَةُ أَمْ الْفَرَسُ أَمْ الْكَلْبُ ؟ قَالَتْ فَاطِمَةُ : الْبَقْرَةُ أَحَبُّ إِلَيْنَا يَا أُمِّي لِأَنَّهَا تُعْطِينَا لَبَنًا وَ رَائِبًا وَ سَمْنَا وَ قَالَتْ عَائِشَةُ : النَّعْجَةُ أَحَبُّ لِأَنَّهَا تُعْطِي صُوفًا وَ حَمًا وَ قَالَتْ فَرِيدَةُ : الْفَرَسُ أَحَبُّ الْحَيَوَانَاتِ لِأَنَّهُ يَخْرُثُ لَنَا الْأَرْضَ وَ يَجُرُّ الْمَرَكَبَ وَ قَالَتْ كَرِيمَةُ : الْكَلْبُ أَحَبُّ الْجَمِيعِ لِأَنَّهُ يَجْرُسُ لَنَا الْبَيْتَ . مَرَّ كَلْبٌ عَلَى جِسْرٍ وَ فِي فَمِهِ قِطْعَةٌ حَمٍ فَرَأَى ظِلَّهُ فِي الْمَاءِ فَظَنَّ أَنَّهُ كَلْبٌ آخَرٌ فِي فَمِهِ قِطْعَةٌ حَمٍ فَأَرَادَ أَنْ يَخْتِطِفَهَا مِنْهُ وَ رَمَى نَفْسَهُ فِي الْمَاءِ فَسَقَطَتْ قِطْعَةُ اللَّحْمِ مِنْ فَمِهِ وَ لَمْ يَجِدْ شَيْئًا بَدَلَهَا .

Муаллим ўқувчиларига: "Эй болаларим, сизларнинг қайси бирингиз исмини ва отасининг исмини ёзишни билади" - деди. قَالَ - мозий феъли, الْمُعَلِّمُ - фоили, لَ - харфи жар, تِلْمِذَتِهِ - изофа бўли

мажрур, жар ва мажрур мутааллиқи **قَالَ** феълига, жумла **قَالَ** дан мақовлун қавл бўлиб насб маҳалида мафъулун биҳи, **أَيْتُكُمْ** - истифҳом бўлиб музоф ва музофун илайҳи мубтадо, **يَا** ҳарфи нидо, **أَوْلَادِي** - изофа бўлиб мунодо, **يَعْرِفُ** мубтадога жумла хабар музореъ феъли **هُوَ** замири мустатир фоили бор мубтадога қайтади, **أَنْ** - ҳарфи носибба, **يَكْتُبُ** - феъли музореъ мансуба, **هُوَ** замири мустатир фоили бор, **اسْمُهُ** музоф ва музофун илайҳи бўлиб мафъулун биҳи, **وَ** ҳарфи отифа, **اسْمَ أَبِيهِ** музоф ва музофун илайҳи бўлиб маътуф, **اسْمُهُ** маътуфун алайҳи бўлиб мафъулун биҳи. **أَنْ يَكْتُبُ** носибба ва мансуба бўлиб, **يَعْرِفُ** феълига мафъулун биҳи.

بُنْ мавсуф, **شَاكِرٌ** - маусуф, **هُوَ** замири мустатир фоили бор, **كَتَبَ** феъли мозий **كَتَبَ** - **شَاكِرٌ بِنُ عَارِفٍ** - музоф ва музофун илайҳи бўлиб сифати, мавсуф ва сифат насб маҳалида мафъулун биҳи, фатҳа бўлмасдан замма бўлиши доскадан кўчирма гап бўлгани учун. **أَيُّ الْحَيَوَانَاتِ** - истифҳомия бўлиб, музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадо, **أَيُّ الْحَيَوَانَاتِ** - **أَحَبُّ** га, **إِلَيْنَا** - жар ва мажрур мутааллиқи **أَحَبُّ** га, **الْبَقَرَةُ** - **أَيُّ الْحَيَوَانَاتِ** дан бадал.

"Эй онам, сигир бизга яхшироқ чунки у бизга сут беради" – "Эй онам, сигир бизга сутни бергани учун бизга яхшироқ". **الْبَقَرَةُ** - мубтадо, **أَحَبُّ** - хабари, **إِلَيْنَا** - жар ва мажрур мутааллиқи **أَحَبُّ** га, **يَا** ҳарфи нидо, **أُمِّي** - изофа бўлиб мунодо, **لِ** - ҳарфи жар, **أَنْ** - ҳарфи мушаббаҳа бил феъл, **هَا** - исми, **تُعْطِي** - хабари, **هِيَ** замири мустатир фоили бор **أَنْ** ни исмига қайтади, **نَا** - замири муттасил мафъулун биҳи, **لَبْنَا** - мафъулун биҳи. **أَنْ** - исми ва хабари билан бирга ҳарфи жарга мажрур жар ва мажрур мутааллиқи **أَحَبُّ** га.

مَرَّ كَلْبٌ عَلَى جِسْرٍ وَ فِي فَمِهِ قِطْعَةٌ حَمِيمٌ - Бир ит унинг оғзида гўштнинг бир бўлаги бўлган ҳолда кўприкнинг устидан ўтди. **مَرَّ** - феъли мозий, **كَلْبٌ** - фоили, **عَلَى جِسْرٍ** - жар ва мажрур мутааллиқи **مَرَّ** феълига. **وَ** - холия, **فِي فَمِهِ** - жар ва мажрур мутааллиқи маҳзуф **كَانَتْ** - га бўлиб, маҳзуф **كَانَتْ** хабари муқаддам, **قِطْعَةٌ حَمِيمٌ** - музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадои муаххар, жумлаи исмия насб маҳалида фоилдан ҳол.

فَطَنَ أَنَّهُ كَلْبٌ آخِرٌ فِي فَمِهِ قِطْعَةٌ حَمِيمٌ - Бас ит у унинг оғзида гўштнинг бир бўлаги бўлган бошқа ит эканлигини гумон қилди. فَاء - ҳарфи отифа, ظَنَّ - афъолу қулуб, هُوَ замири мустатир фоили бор, أَنَّ - ҳарфу мушаббаҳа бил феъл, هُ замир муттасил исми, كَلْبٌ - мавсуф, آخِرٌ - биринчи сифати, فِي فَمِهِ - жар ва мажрур мутааллиқи махзүф - га бўлиб, махзүф كَالْبِ хабари муқаддам, قِطْعَةٌ حَمِيمٌ - музоф ва музофун илайҳи бўлиб мубтадои муаххар, хабари муқаддам ва мубтадои муаххар жумлаи исмия раф маҳалида كَلْبٌ га иккинчи жумла сифат, мавсуф сифатлари билан бирга أَنَّ га хабар, أَنَّ исми ва хабари билан ظَنَّ га насб маҳалида мафъулун биҳи.

نَفْسُهُ - изофа бўлиб мафъулун биҳи.

بَدَّلَهَا - изофа бўлиб мафъулун биҳи.

Луғат

أَيُّ - қайси бири	أَيُّهُمْ - уларнинг қайсир бири
أَيْنَا أَكْثَرُ اجْتِهَادًا - қайси биримз тиришқоқроқмиз	لِأَنَّه - чунки у
طَلَّاسَةٌ - латга	مَسْحٌ - артмоқ, тозаламоқ
أَحَبُّ - яхшироқ	أَحَبُّ إِلَيْنَا - бизга севимлироқ
رَائِبٌ - қатиқ	سَمَنٌ - ёғ
جَرٌّ - тортмоқ	جَمِيعٌ - ҳаммаси
حِرَاسَةٌ - қўриқламоқ	جِسْرٌ - кўприк
قِطْعَةٌ - бўлак, парча	ظِلٌّ - соя
أَنَّ - албатта	أَنَّه - албатта у
آخِرٌ - бошқа, иккинчи	بَدَلٌ - ўрин, эваз
إِخْتِطَافٌ - тортиб олмоқ	رَمِيٌّ - отмоқ

الدَّرْسُ التَّاسِعُ وَ الْحَمْسُونَ

Эллик тўққизинчи дарс Мафъулун лиажлиҳи ва мафъулун маъаху

Бирор феълнинг нима учун бажарилганлиги сабабини ва нима учун содир бўлганини билдириш учун, феъл сўнгидан келган исми масдарга "мафъулун лияжлихи" дейлади. "Мафъулун лияжлихи"ни билиш учун феълнинг олдига لَمْ - нима учун деган саволни қўямиз. Шу саволга жавоб бўлишга ярайдиган исми масдар "мафъулун лияжлихи" бўлади. M: وَقَفَ التَّلَامِذَةُ إِجْلَالًا لِمُعَلِّمِهِمْ ، زَيْنَ الْبَيْتِ إِكْرَامًا ، للضُّيُوفِ каби.

"Вов" ҳарфи билан биргаликда келиб, феъл у билан бирга содир бўлганини ёки унинг ёрдамида ҳосил бўлганини билдириб, феълдан кейин келган исмга "мафъулун маъах" дейлади. M: حَفِظَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ وَ الْمِصْبَاحَ ، لَا تَنْهَ عَنِ الْقِيحِ وَ إِتْيَانَهُ

59- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблар қоидалар асосида изоҳланг.

يَجُوبُ النَّاسُ الْبِلَادَ ابْتِغَاءَ الْكَسْبِ ، اجْتَهَدَ طَلَبًا لِلْعِلْمِ ، اخْتَرْتُ اِبْرَاهِيمَ ثِقَةً بِأَمَانَتِهِ وَ احْتَرَمْتُهُ لِفَضْلِهِ ، سِرْتُ وَ التَّيْلِ ، اذْهَبَ وَ الشَّارِعَ الْجَدِيدَ ، جَاءَ سَعِيدٌ وَ غُرُوبَ الشَّمْسِ ، اغْتَسَلْتُ وَ الصَّابُونَ ، قُمْتُ اَنَا وَ زَيْدًا ، مَرَرْتُ بِكَ اَنْتَ وَ زَيْدًا ، كُنْ اَنْتَ وَ فَرِيدًا كَالْآخِ ، ذَهَبَ سَلِيمٌ وَ عَمْرُو ، مَشَيْتَ وَ الشَّارِعَ الْكَبِيرَ وَ سِرْتُ وَ الْجَبَلَ ، لَا تَجْلِسْ وَ السَّفِيهَ ، سَارَ الْقَائِدُ وَ الْجُنْدَ ، بَرَقَ السَّحَابُ وَ الْمَطَرُ ، سَلَّمْتُ عَلَى كَرِيمٍ وَ جَمِيعِ اَهْلِهِ ، مَاتَ الْمَرِيضُ وَ طُلِعَ الشَّمْسُ ، اَعْطِ الْمُجْتَهِدَ جَائِزَةً مُكَافَاةً لَهُ ، فَمْنَا اِكْرَامًا لِلْقَادِمِينَ ، يَحُجُّ النَّاسُ طَلَبًا لِمَرْضَاةِ اللهِ ، النَّاسُ يَخَافُ الظَّالِمِينَ لَا اسْتِجْلَابًا لِمُجْتَهِدِهِمْ بَلْ خَوْفًا مِنْ آذَانِهِمْ ، ذَابَ قَلْبِي شَفَقَةً عَلَى هَذَا الْفَقِيرِ ، لَا تَفْعَلُوا الْخَيْرَ رِيَاءً ، يُكَافَأُ الْمُجْتَهِدُ تَنْشِيطًا لَهُ ، عَلِمْتُ اَنَّ فَرِيدًا جَائِعٌ ، اِنَّ الْعُلَمَاءَ مُكْرَمُونَ ، لَيْتَ لِي اَلْفَ دِينَارٍ ، كَأَنَّ وَجْهَكَ قَمَرٌ ، لَعَلِّي آتِيكُمْ الْيَوْمَ ، لَعَلَّكُمْ صَائِمَانِ ، لَيْتَكَ شَابَّةً ، مُحَمَّدٌ شَجَاعٌ لَكِنَّ اَخَاهُ جَبَانٌ ، كَأَنَّ الْجُهْلَ مَوْتُ ، اِنَّ وَضْعَ الْاِحْسَانِ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ اِسَاءَةٌ ، ظَنَنْتُ اَنَّكَ صَادِقٌ ، اِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ، قَالَ اِنِّي عَبْدُ اللهِ ، لَعَلَّ اَبَاكَ حَاضِرٌ ، لَيْتَ ابْنَكَ عَالِمٌ ، سَقَامُ الْحَرْصِ لَيْسَ لَهُ دَوَاءٌ وَ دَاءُ الْجُهْلِ لَيْسَ لَهُ طَبِيبٌ ، كَأَنَّ الْعِلْمَ نُورٌ ، لَيْتَنِي مِتُّ ، اِنَّا كُنَّا مُجْتَهِدَانِ وَ اِنَّا كُنَّا مُؤَدَّبَاتٌ .

الدَّرْسُ السِّتُونَ

Олтмишинчи дарс Бадал ва атф баён

Бадал - эваз, ўрин босар.

Мубдалини минху - ундан эваз қилинган калима.

Ёзилишда мубдалини минху биринчи ёзилиб, бадал ундан сўнг келади.

Бадал - ўзидан олдин бирор мақсадсиз зикр этилган калимага эргашган ва бирор боғловчисиз ва воситасиз боғланиб, гапдан мақсад бўлган исмдир. Гапдан мақсад мубдалини минху бўлмайди, балки бадал назарда тутилади. Бадал эъробда ўзидан олдинги мубдалини минхуга эргашади.

Бадални келтиришдан мақсад гапнинг маъносини кучайтириш ва таъкидлаш.

Бадал олти қисм бўлади:

1) бадали мутобиқ - бадал мубдалини минхунинг маънода айнан ўзи бўлиб, мубдалини минхуга баробар ва мос бўлиши. М: *هَذَا ابْنِي فَرِيدٌ ، رَأَيْتُ بِنْتَكَ فَاطِمَةَ ، مَرَرْتُ بِأَخِيكَ زَيْدٌ*

2) бадали баъз - бадал мубдалини минхунинг ҳаммасидан бир бўлаги, бир қисми бўлмоқлиги. М: *قَرَأْتُ الْكِتَابَ ثَلَاثَةً ، أَكَلْتُ الرَّغِيفَ نِصْفَهُ*

3) бадали иштимол - бадал мубдалини миҳу уни ўз ичига олган нарса бўлмоқлиги.

М: *أَعْجَبَنِي زَيْدٌ عِلْمُهُ ، يُعْجِبُنِي الْبُلْبُلُ صَوْتُهُ*

Бадали иштимол ва бадали баъзда мубдалини миҳуга қайтадиган замири бўлиши керак. Юқоридаги мисоллардаги каби: *عِلْمُهُ ، صَوْتُهُ ، نِصْفَهُ ، ثَلَاثَةً*

Бадал билан мубдалини минху иккаласи ҳам накра ёки маърифа бўлиб келиши, ёки бири маърифа иккинчиси накра бўлиб келиши мумкин.

Бадали баъз билан бадали иштимолнинг фарқи, бадали баъзда бадал мубдалини минхудан ажралишлиги ва жузланишлиги мумкин, аммо бадали иштимолда эса, бадал мубдалини минхуни лозим тутиб ундан ажралмайди.

Тўртинчи, бешинчи ва олтинчи бадал - бадали изтироб, бадали нисён, бадали ғалат.

М: *تَصَدَّقْتُ بِدِرْهَمٍ دِينَارٍ* . Агар сиз "бир дирҳам садақа қилдим" – деб, айтган вақтингизда дирҳам садақа қилдимми динорми деб иккиланиб кетидан "бир динор" деб қўшиб қўйсангиз бу "бадали изтироб" бўлади. Агар "бир динор садақа қилдим" демоқчи бўлиб, тилингиз адашиб "бир дирҳам садақа қилдим" деб хато қилганлигизни билиб, гапини тўғирлаш учун кетидан "бир динор" деб қўшиб қўйсангиз бу "бадали ғалат" бўлади. Агар сиз "бир дирҳам садақа қилдим" деб айтган вақтингизда дирҳам эмас динор садақа қилганингиз эсингизга тушиб "бир динор" деб қўшиб қўйсангиз бу "бадали нисён" бўлади. Бу охириги учала бадални бир-биридан фарқлаш учун бирон қоида йўқ, буни билиш гапирувчи шахсни ҳолатидан хабардор бўлиш билан билинади.

Атфи баён

Атфи баён - ўзидан олдинги исмга эргашган ва уни изохлаш ёки хослаш учун келган, гапда ундан мақсад бўлмаган жомид исмдир. Атфи баён ўзидан олдинги матбуъсининг ҳаракатига эргашади. М: *أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ، حَاتِمٌ حَدِيدٌ*

Атфи баён агар ўзидан олдинги исм, яъни матбуъси маърифа бўлса уни изохлайди, агар, накра бўлса уни хослаб келади. М: *أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ، حَاتِمٌ حَدِيدٌ* . Атфи баён ўзидан олдинги исм - матбуъси билан учала эъробда, маърифа ва накраликда, музаккар ва муаннасликда, муфрад, тасния ва жамликда бир хил бўлиши керак.

Ҳар бир атф баён бўлиши мумкин бўлган калима бадали мутобиқ бўлиши мумкин агар атфи баённи матбуъси билан ўрнини алмаштириб жоиз бўлса, шарти маъно

ўзгармаслиги керак. М: **عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَبُو حَفْصٍ**. Ҳар бир бадали мутобиқ атфи баён бўла олмайди. Атфи баён билан бадали мутобиқни фарқи қуйдагилар: 1) бадали мутобиқ мустақл исм, атфи баён ўзи мустақл эмас, матбуъси билан бирга келади. 2) атфи баён жомид исм, бадали мутобиқ эса муштоқ исм ҳам бўлиб келади. 3) атфи баён доимо матбуъси билан ўнта нарсанинг тўрттасида мослашиб келади, бадал дом ҳам эъробдан бошқасида мослашмайди.

Атфи баённи бадали мутобиқдан нима билан ажратамиз ?

Аввалам бор, иккаласини бир-биридан ажратадиган аниқ қоида йўқ. Буни билишда мутакаллимнинг қасдига қаралади, келтирган жумладан мақсад иккала калиманинг аввалгиси бўлмай иккинчиси, ёки аввалгисини келтириб иккинчиси уни изоҳлаш учун келтирилаяптими? Иккинчи йули: бадали мутобиқдан олдин исм келиб сўнг лақаб келади, атфи баёнда эса олдин лақаб келиб сўнг исм келади. М: **أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ بْنُ**

أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيٍّ атфи баён, ёки бадал чунки ҳар бир атфи баён бадали мутобиқ бўла олади аксинча эмас. **عُثْمَانُ ذُو النُّورَيْنِ مُحَمَّدُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ** Бадали мутобиқ, атфи баён эмас. Агар исми ишоралардан сўнг исми жомидлар келса, шу исми ишорадан бадал бўлади, агар муштоқ исмлар келса исми ишорга сифат бўлади. М: **كُلُّ هَذَا الطَّيِّخِ بِهَذِهِ الْمَلْعَقَةِ**

60- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

وَاضِعِ النَّحْوِ الْإِمَامِ عَلِيٍّ ، لَا تَأْمَنِ الْخَائِنَ عَلَى نُحَاسِ ذَهَبٍ ، قُطِعَ الشَّجَرُ عُسْنُهُ ، يُعْجِبُنِي الْبُلْبُلُ صَوْتُهُ ، الْخَلِيفُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مِنْ أَعْدَلِ الْمُلُوكِ ، قَرَأْتُ الْكِتَابَ رُبْعَهُ ، جَدَّدَ الْأَمِيرُ الْقَصْرَ أَكْثَرَهُ ، سَمِعْتُ الْوَاعِظَ كَلَامَهُ ، سَقَطَ الْبَيْتُ جَنْبَهُ ، أَعْطَنِي دِرْهَمًا دِنَارًا ، طَلَعَ الشَّمْسُ كُلَّهَا ، هُوَلَاءِ التَّلَامِذَةُ كُلُّهُمْ مُجْتَهِدُونَ ، سَارَ الْجَيْشُ جَمِيعُهُمْ ، رَجَعَ التَّلَامِذَةُ جَمِيعُهُمْ ، زَارَنَا الْوَزِيرُ عَيْنُهُ زَارَنَا الْوَزِيرُ عَيْنُهُ ، يُحِبُّنِي أَحْوَايَ كِلَاهُمَا ، لَا ، لَا تَضْحَكُ أَنْتَاءَ الدَّرْسِ ، لَا ، لَا تَلْعَبُ وَقْتِ الدَّرْسِ ، الْمُنَافِقُونَ كُلُّهُمْ كَذَابُونَ الْمُنَافِقُونَ كُلُّهُمْ كَذَابُونَ ، قُمْتُ اللَّيْلَةَ ثَلَاثَةً ، خُسِفَ الْقَمَرُ نِصْفَهُ ، الْخُلَفَاءُ الرَّاشِدُونَ أَرْبَعَةٌ : أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ وَ عُمَرُ الْفَارُوقُ وَ عُثْمَانُ ذُو النُّورَيْنِ وَ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيٌّ ، ذَاكَ الرَّجُلُ لَيْسَ بِعَاقِلٍ أَصْلًا بَلْ هُوَ سَفِيهٌ ، هُوَ لَيْسَ بِمُتَأَهِّلٍ بَلْ عَزَبٌ ، الْإِنْسَانُ إِمَّا رَجُلٌ أَوْ امْرَأَةٌ ، الشَّابُّ إِمَّا عَزَبٌ أَوْ مُتَأَهِّلٌ ، أَمَّا زَيْدٌ فَصَانِعٌ وَ أَمَّا بَكْرٌ فَتَاجِرٌ ، جِيرَانُنَا صَنْعَةٌ ، أَمَّا عَلِيٌّ فَخَيَّاطٌ وَ أَمَّا وَلِيُّ فَنَجَّارٌ وَ أَمَّا مُحَمَّدٌ فَحَدَّادٌ .

الدَّرْسُ الْحَادِي وَ السِّتُونَ

**Олтмиш биринчи дарс
Носиба ва жазм феъллар**

Агар музореъ феъли ушбу тўрт "насиб қилувчи" ҳарфлардан сўнг келса, насб қилиниб фатҳа билан ўқилади: **أَنْ ، لَنْ ، إِذَنْ ، كَيْ**

لَنْ - келаси замонда нафийни ифода этадиган ҳарфдир. М: **لَنْ يَغْلِبَ ، لَنْ يَفُوزَ الْكَسَلَانُ ، لَنْ يُسْرِنَ ، لَنْ تَبْلُغَ الْمَجْدَ**

كَيْ - дан олдин ломи таълил келса, яъни сабабни билдирадиган лом келса, ўзидан кейинги музореъ феълни масдарга айлантириб насб қилади. Ломи таълил гоҳида лафзан келса, гоҳида ундан беҳожат бўлингани учун тақдиран ҳам келади. М: **لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ ، لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ ، جِئْتُكَ كَيْ تُكْرِمَنِي ، جِئْتُ كَيْ أَتَعَلَّمَ ، اِسْمَعُ كَيْ تَفْهَمَ**

Агар **كَيْ** - ҳарфидан олдин ломи таълил лафзан келмаса, тақдир ҳам қилинмаса **كَيْ** - ломи таълилнинг ўрнига ҳарфи жар бўлиб, ундан сўнг тақдиран **أَنْ** - келиб, музореъ феълни масдарга айлантириб насб қилади. М: **جِئْتُكَ كَيْ تُكْرِمَنِي ، جِئْتُ كَيْ أَتَعَلَّمَ ، اِسْمَعُ كَيْ تَفْهَمَ**

إِذَنْ - бу ўзидан олдинги каломга жавоб бўлган ҳарф. М: **سَأَجْتَهُ إِذَنْ تَنَالَ الْجَائِزَةَ**

إِذَنْ - нинг ҳарфи носибга бўлишида учта шарт бор: 1) гапнинг бошида келиб, унинг сўнгидан музореъ феъли келиши керак: **سَأَتَابِرُ عَلَى الْعَمَلِ إِذَنْ تَبْلُغَ الْقَصْدَ ، أُرِيدُ أَنْ أُرْوِكَ إِذَنْ أَكْرِمَكَ**
2) **إِذَنْ** дан сўнг келган музореъ феъли келажакка далолат қилиши керак.

М: **أَنَا أَجْتَهُ كَثِيرًا إِذَنْ تَنْجَحَ فِي الْإِمْتِحَانِ**

3) **إِذَنْ** билан музореъ феълнинг ўртасини қасам лафзларидан бошқа бирорта фосила ажратмаслиги керак. М: **إِذَنْ وَاللَّهِ نَرْمِيهِمْ بِحَرْبٍ تُشِيبُ الطِّفْلَ مِنْ قَبْلِ الْمَشِيبِ**

أَنْ - масдария, бу ўзидан кейинги феълни масдарга айлантириб насб қилади.

أَنْ - масдария баъзи ўринларда маҳзуф бўлиб келиши ҳам мумкин. Баъзи жойларда ҳазф қилиш жоиз бўлса, баъзи ўринларда ҳазф қилиш вожиб бўлади: ломи таълилдан сўнг келса ҳазф қилса ҳам қилмаса ҳам жоиз: **حَضَرْتُ لِأَسْمَعَ (لِأَنْ أَسْمَعَ)**

أَنْ - масдария билан насб бўлган феълга атф қилинса ёки бирор исмга атф қилинса ҳазф қилиш жоиз. М: **حَضَرْتُ لِأَسْمَعَ وَ أَكْتُبُ ، مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسَلَ رِسُولًا**

Ломи таълилдан сўнг келган **أَنْ** - масдариядан кейин нафий ломи келса **أَنْ** - масдарияни зоҳиран келтириш вожиб бўлади. М: **لِأَنَّا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ ، لِأَنَّا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ**

أَنْ - масдарияни беш ўринда ҳазф қилиш вожиб бўлади: 1) ломи жуҳуддан сўнг келиши, ломи жуҳуд ундан олдин ҳарфи нафий ўтган ҳарфи жардир.

М: مَا كُنْتُ لِأَخْلَفَ الْوَعْدَ وَ لَمْ تَكُنْ لِنَقُضَ الْعَهْدَ

2) لَمْ تَكُنْ لِأَخْلَفَ الْوَعْدَ وَ لَمْ تَكُنْ لِنَقُضَ الْعَهْدَ = 2) ломи маъносидаги ў ҳарфидан сўнг келиши: لَمْ تَكُنْ لِأَخْلَفَ الْوَعْدَ وَ لَمْ تَكُنْ لِنَقُضَ الْعَهْدَ = 2) ломи таълил ёки маъносидаги ҳатти дан сўнг келиши. М: أَسْلِمَ حَتَّى تَدْخُلَ الْجَنَّةَ ، احْتَرَسَ حَتَّى تَذُلَّ رِجْلُكَ مِنَ الْبُرْجِ ، لَا تَكُنْ لِأَخْلَفَ الْوَعْدَ وَ لَمْ تَكُنْ لِنَقُضَ الْعَهْدَ = 2) ломи таълил ёки маъносидаги ҳатти дан сўнг келиши. М: أَسْلِمَ حَتَّى تَدْخُلَ الْجَنَّةَ ، احْتَرَسَ حَتَّى تَذُلَّ رِجْلُكَ مِنَ الْبُرْجِ ، لَا تَكُنْ لِأَخْلَفَ الْوَعْدَ وَ لَمْ تَكُنْ لِنَقُضَ الْعَهْدَ

3) ломи таълил ёки маъносидаги ҳатти дан сўнг келиши. М: أَسْلِمَ حَتَّى تَدْخُلَ الْجَنَّةَ ، احْتَرَسَ حَتَّى تَذُلَّ رِجْلُكَ مِنَ الْبُرْجِ ، لَا تَكُنْ لِأَخْلَفَ الْوَعْدَ وَ لَمْ تَكُنْ لِنَقُضَ الْعَهْدَ

4) ундан олдин нафий ёки талаб ўтган "фои" сабабиядан сўнг келиши. Талаб амр, наҳий, таманно, таражжий, истифҳом, ундаш - қизиқтириш, арз - таклифларни ўз ичига олади. М: لَمْ تَحِدْ فَتَجِدْ ، مَا تَأْتِنَا فَتُحَدِّثْنَا ، (لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا) ، جُودُوا فَتَسْوِدُوا ، لَا تَعْجَلْ ، فَتَنْدَمَ ، (يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَوْزَ فَوْزًا عَظِيمًا) ، لَيْتَ الْكَوَاكِبَ تَدْنُو لِي فَأَنْظِمَهَا ، (لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعَ) ، لَعَلِّي أَمْلِكُ نِصَابًا فَأَرْكَبِي ، هَلَّا كُتِبْتَ لِأَحْيِكَ فَيَحْضُرَ ، هَلْ تُصْغِي فَأَحْدِثْكَ ، (لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ) ، أَلَا تَحُلُّ بِنَادِينَا فَتُكْرَمَ

5) ундан олдин нафий ёки талаб ўтган "вов маъиядан" сўнг келиши. М: لَمْ تَأْمُرُوا بِالْخَيْرِ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ ، لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَ تَأْتِي مِثْلُهُ ، لَا تَأْكُلِ السَّمَكِ وَ تَشْرَبُ اللَّبَنَ

Жазм феъллар

Музореъ феълени жазм қиладиган калималар иккига бўлинади: ўзидан кейинги бир феълни жазм қиладиган жозималар ва ўзидан кейинги икки феълни жазм қиладиган жозималар. Бу икки феълнинг биринчисига "феълни шарт", иккинчисига "жавоби шарт" дейилади. Ўзидан кейинги икки феълни жазм қиладиган жозималар ўн иккита: اِنْ ، اِذَا - бу иккиси ҳарфи шарт, қолган ўнтаси исми шартлар: مَنْ - ақли инсон учун, مَهْمَا - ғайри ақллар учун, مَتَى ، أَيْنَ ، أَيْنَ - зарф замон, حَيْثُمَا - зарфи макон, كَيْفَمَا - ҳол, أَيُّ - ҳолатига қараб ўзгаради. Булар "адовати шарт" деб аталади. Булардан أَيُّ дан бошқа хаммаси ўз ҳаракатига мабний. Жозималарга "адовати жозима" деб аталади.

۱ - اِنْ - (اِنْ يَشَاءُ يَذْهَبُكُمْ) ، اِنْ تَرَخِمَ تُرْحِمَ ، اِنْ تَعُودُوا نَعُدْ

۲ - اِذَا - اِذَا تَتَعَلَّمْ تَتَقَدَّمْ ، اِذَا تَتَّقِ تَرْتَقِ ، وَ اِنَّكَ اِذَا تَأْتِ مَا اَنْتَ اَمِيْرٌ = بِهٍ تُلْفِ مَنْ اِيَّاهُ تَأْمُرُ اَتِيَا

۳ - مَنْ - (مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ) ، مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ اَتَامًا ،

٤ - ما - (ما تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ) ، ما تَفَعَّلَهُ تَجِدُهُ ،

(ҳарфи шарт - мубтадо феъли шарт ва жавобу шарт мубтадога раф маҳалида хабар)

ما تُحْصِلُ فِي الصِّغَرِ يَنْفَعُكَ فِي الْكِبَرِ،

(ҳарфи шарт - маҳаллан насб бўлиб мафъулун биҳи феъли шартга)

ما تَجْلِسُ أَجْلِسْ

(ҳодисага далолат қилгани учун маҳаллан насб бўлиб мафъулун мутлоқ)

٥ - مَهْمَا - مَهْمَا تُبْطِنُ تُظْهِرُهُ الْإِيَّامُ ، أَعْرَكَ مَتَى أَنْ حُبَّكَ قَاتِلِي = وَ أَنْكَ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ يَفْعَلِ

٦ - مَتَى - مَتَى يَصْلُحُ قَلْبُكَ تَصْلُحُ جَوَارِحُكَ ، مَتَى تُتَقِنِ الْعَمَلَ تَبْلُغِ الْأَمَلَ ، مَتَى أَضَعَ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُوا بِي

٧ - أَيَّانَ - أَيَّانَ تَحْسُنُ سِرِّيَّتَكَ تُحْمَدُ سِرِّيَّتَكَ ، أَيَّانَ نُؤْمِنُكَ تَوْمَنُ غَيْرِنَا ، فَأَيَّانَ مَا تَعْدِلُ بِهِ الرِّيحُ تَنْزِلُ

٨ - أَيَّنَ - أَيَّنَ يَذْهَبُ ذُو الْمَالِ يَلْقَى رَفِيقًا ، (أَيَّنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُ كُمْ الْمَوْتُ)

٩ - أَيُّ - أَيُّ تَمَشُ تُصَادِفُ رِزْقًا ، أَيُّ تَذْهَبَا تُحْدَمَا ، فَأَصْبَحَتْ أَيُّ تَأْتَاهَا تَسْتَجِرُ بِهَا =

تَجِدُ حَطْبًا جَزَلًا وَ نَارًا تَأْجَجَا

١٠ - حَيْثُمَا - حَيْثُمَا تَنْزِلَا تُكْرَمَا ، حَيْثُمَا تَسْتَقِمُ يَقْدِرُ لَكَ اللَّهُ نَجَاحًا فِي غَابِرِ الْأَرْمَانِ

(замонга ёки маконга далолат қиладиган исми шартлар насб маҳалида зарф бўлиб мутааллиқи феъли шартга бўлади)

١١ - كَيْفَمَا - كَيْفَمَا تَكُنْ يَكُنْ قَرِينُكَ ، كَيْفَمَا تُعَامِلِ النَّاسَ يُعَامِلُوكَ

(Ҳарфи шарт насб маҳаллида фоилдан ҳол)

١٢ - أَيُّ - أَيُّ كِتَابٍ تَقْرَأُ تَسْتَفِدُ ، أَيُّ إِنْسَانٍ يَخْتَرِمُهُ الرَّئِيسُ يَخْتَرِمُهُ الْمَرْؤُوسُ ، (أَيُّ مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى)

Баъзи адовати шартлар борки, улар ўзидан кейинги феъли шартни жазм қилмайди:

1) إِذَا - келаси замонга далолат қилган зарфи замон, ўзидан кейинги феъли шартга музоф бўлиб, уни музофун илайҳиликка кўра уни маҳаллан жар қилади. Маҳаллан насб бўлиб, зарф мутааллиқи жавоби шартга. М: (إِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي)

2) لَوْ - ўтган замон феълларига кирадиган ҳарфи шарт. Жавобининг бошига таъкид ломи келади. М: لَوَاجْتَهَدْتَ لَنَجَحْتَ

3) لَوْلَا - ўтган замон феълларига кирадиган ҳарфи шарт. Жавобининг бошига таъкид ломи келади. М: لَوْلَا اللَّهُ هَلَكْنَا

4) أَمَّا - бир нарсанинг тафсилоти - шарҳи учун келадиган ҳарфи шарт, жавобига "фо" келиши шарт. М: أَمَّا هُوَ فَمُجْتَهِدٌ

5) لَمَّا - маҳалан насб бўлиб, зарф, музоф, мутааллиқи жавоби шарга. Феъли шарт маҳаллан жар бўлиб, музофун илайҳи. Исми шарт. Феъли шарт ва жавоби шарт мозий феъли бўлиши шарт. М: (فَلَمَّا رَأَيْتَهُ أَكْبَرْتَهُ)

6) كَلَّمَا - бир нарсанинг такрор-такрор бўлганини билдирган исми шарт. Маҳалан насб бўлиб, зарф, музоф, мутааллиқи жавоби шарга. Феъли шарт маҳаллан жар бўлиб, музофун илайҳи. Феъли шарт ва жавоби шарт мозий феъли бўлиши шарт. М: (كَلَّمَا أَوْفَدُوا نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَالَهَا اللَّهُ)

Агар жавоби шарт жумлайи исмия бўлса ёки жумлайи феълия бўлиб, талбга далолат қилса, ёки жомид феъллардан бўлса ёки жавоби шартнинг бошига нафий ҳарфлари لَنْ қилса, ёки жомид феъллардан бўлса ёки жавоби шартнинг бошига "фо" келади. قَدْ ، سَيْن ، سَوْفَ ، قَدْ ، ёки ، مَا

61- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

كَلَامُ الرَّجُلِ مِيزَانُ عَقْلِهِ ، الشَّرُّ قَلِيلُهُ كَثِيرٌ ، الْعَاقِلُ يَعْمَلُ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ ، اجْتَهِدْ كَيْ تَنْجَحَ ، جِئْتُ كَيْ اتَّعَلَّمَ ، لَنْ تَنَالَ الْجَائِزَةَ حَتَّى تَجْتَهِدَ كَثِيرًا ، إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُرْوِكَ - إِذَنْ أُكْرِمَكَ ، لَا تَأْكُلْ وَ تَمْشِي فِي الشَّارِعِ ، لَا تَأْكُلِ السَّمَكِ وَ تَشْرَبِ اللَّبَنَ ، أَنَا اجْتَهِدْ كَثِيرًا - إِذَنْ تَنْجَحَ فِي الْإِمْتِحَانِ ، إِذْهَبْ لِتَتَعَلَّمَ الْعِلْمَ ، لَا تَنْهَ عَنِ خُلُقٍ وَ تَأْتِي مِثْلَهُ ، أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ ، لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا بِمَا تُحِبُّونَ ، أَكْتَبِي كَيْ تَحْفَظِي ، اِفْرُئِي حَتَّى تَحْفَظِي ، لَا تَيَأَسَنَّ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ ، مَرِ ابْنَكَ فَلْيَحْتَرَمْ مُعَلِّمَهُ ، إِذَا تَتَعَلَّمَ تَتَقَدَّمَ ، إِنْ تَرَحَّمْ تُرَحِّمَ ، مَنْ يَطْلُبُ يَجِدْ ، مَا تُحْصِلُ فِي الصِّغَرِ يَنْفَعُكَ فِي الْكِبَرِ ، كَيْفَمَا تَكُنْ يَكُنْ قَرِينُكَ ، أَيَّ كِتَابٍ تَقْرَأُ تَسْتَفِيدُ ، أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ ، لَا تَكْسَلْ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ ، أَبُهَا الْأَوْلَادُ لِيَكُنْ لَكُمْ رَغْبَةٌ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ ، إِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوُهُ يُخَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ ، مَا تَفْعَلُوهُ فِي الدُّنْيَا تُلَاقُوهُ فِي الْآخِرَةِ ، حَيْثُمَا تَذْهَبُ أَذْهَبَ ، أَيَّ يَوْمٍ تُسَافِرُ أُسَافِرُ مَعَكَ ، حَيْثُمَا تَسْتَقِمُ يُقَدِّرُهُ لَكَ اللَّهُ نَجَاحًا ، مَهْمَا تَكُنْ حَاجَتُكَ أَفْضَلُ لَكَ ، مَتَى يَصْلُحُ قَلْبُكَ تَصْلُحُ جَوَارِحُكَ ، أَيَّانَ تُحْسِنُ إِلَى الْفُقَرَاءِ يَمْدُحُكَ النَّاسُ ، أَيُّ يَذْهَبُ ذُو مَالٍ يَجِدُ رَفِيقًا .

الدَّرْسُ الثَّانِي وَ السِّتُون

Олтмиш иккинчи дарс

إِلَّا اِستِيسِنُو

Мустасно ِإِلَّا اِستِيسِنُو ҳарфидан кейин келиб, ِإِلَّا дан олдинги жумланинг хилофини билдирган исмдир. ِإِلَّا дан олдинги гап унга қараб сўзланган исм "мустасно минху" дейилади. М: خَرَجَ التَّلَامِذَةُ مِنَ الْكُتَّابِ إِلَّا فَرِيدًا - Бу жумлада гап талламдә га қараб шогирдлар назарда тутилиб сўзланди. Шунинг учун ҳам у мустасно минху ва

бунинг акси хилофи шогиртлардан чиқмай қолгани яъни **فَرِيدًا** мустасно. Шунга ўхшаш яна мисол: **حَفِظَ مُحَمَّدٌ الْكِتَابَ إِلَّا وَرَقَةً** - Муҳаммад китобни ёдлади. Гап бу ўринда китобга қаратилаяпти, **الْكِتَابَ** - мустасно минҳу, китобнинг хилофи яъни ёдланмай қолган қисми бир вароқ - **وَرَقَةً** мустасно.

"Муҳаммад китобни ёдлади магарам бир вароқни ёдламади". "Ўқувчилар мактабдан чиқдилар магарам Фарид чиқмади". **إِلَّا** ни синдириб яъни **إِلَّا** га бошқа, ташқари каби маъноларни бериш орқали ҳам маъно айтиш мумкин: "Муҳаммад китобни бир вароқдан ташқарисини ёдлади". "Фариддан бошқа ўқувчилар мактабдан чиқдилар".

Мустасно минҳу баъзи вақтларда зикр этилади ва баъзи вақт зикр этилмайди. М:

لَمَّا اجْتَهَدَ إِلَّا خَالِدًا - Бирорта тиришмади магар Холид тиришди. Холиддан бошқа бирорта тиришмади. Бунда мустасно минҳу зикр қилинмади. Мустасно зикр қилинган каломга "том" дейилади. Мустасно минҳу зикр қилинмаган жумлага "ноқис" дейилади.

إِلَّا дан олдинги жумлада нафийни англатадиган бирор нарса бўлса унга "манфий жумла" дейилади. Нафийни англатадиган нарса бўлмаса "мусбат жумла" дейилади.

М: **لَمَّا خَرَجَ التَّلَامِذَةُ مِنَ الْكِتَابِ إِلَّا خَالِدًا ، خَرَجَ التَّلَامِذَةُ مِنَ الْكِتَابِ إِلَّا فَرِيدًا**

Мустасно минҳу томом ва мусбат бўлганда мустасно мансуб бўлади. Бошқа вақтларда ўрнига қараб марфуъ, мансуб, мажрур бўлиши мумкин.

62- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

الْمَرِيضُ لَا يَهُمُّهُ شَيْءٌ إِلَّا الصِّحَّةُ ، كَلْبَةٌ عَيَّرَتْ لَبْوَةً فَقَالَتْ : أَنَا أَلِدُ ثَمَانِيَةَ فِي بَطْنٍ وَاحِدٍ وَ أَنْتِ لَا تَلِدِينَ إِلَّا وَاحِدًا فَقَالَتْ اللَّبْوَةُ : إِلَّا أَنِّي أَلِدُ أَسَدًا وَ أَنْتِ لَا تَلِدِينَ إِلَّا الْكِلَابَ ، فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ، لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ إِلَّا الْمَوْتَ ، لَا يَظْهَرُ الْكَوَاكِبُ نَهَارًا إِلَّا النَّيِّرِينَ ، لَمْ يَسْمَعُوا النَّصْحَ إِلَّا بَعْضُهُمْ ، مَا جَنَيْتُ الزَّهْرَ إِلَّا وَرَدَّةً ، تَصَدَّقْ كُلُّ الْمَعَادِنِ إِلَّا الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ ، لَا يَأْتِي الْكِرَامَةَ إِلَّا الْحِمَارُ ، لَا يَقَعُ فِي السُّوءِ إِلَّا فَاعِلُهُ ، لَنْ أَتَّبِعَ إِلَّا الْحَقَّ ، لَنْ أَخْشَى إِلَّا اللَّهَ ، لَا يُسْأَلُ الْإِنْسَانُ إِلَّا عَنْ عَمَلِهِ ، أَنَّى تَكُنْ يَرْكَ اللَّهُ ، مَتَى يَحْسُنْ أَخْلَاقُكَ يَكْثُرْ أَصْدِقَاؤُكَ ، كَيْفَمَا تَعَامِلِ النَّاسَ يَعَامِلُوكَ ، أَيَّانَ تَحْسُنْ سِرِّيَّتَكَ تُحْمَدُ سِرِّيَّتَكَ ، أَيَّنَمَا تَذْهَبُ تُكْرَمُ ، اِشْتَرَيْتُ كِتَابًا دَفْتَرًا ، هَارُونُ الرَّشِيدُ مِنَ الْخُلَفَاءِ الْعَبَّاسِيِّينَ ، أَرْسَلَ اللَّهُ الْكَلِيمَ مُوسَى وَ أَخَاهُ هَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ ، سَرِقَ أَخِي نَقُودَهُ ، أَقْفَلْتُ الْبَيْتَ بَابَهُ ، لَحِقْتُ عَمَرَ رَاكِبًا حِمَارًا فَرَسًا ، كَانَ الطُّوفَانُ فِي عَهْدِ سَيِّدِنَا نُوحٍ ، اِشْتَرَيْتُ الْكِتَابَيْنِ كِلَيْهِمَا وَ قَرَأْتُ كِلَيْهِمَا ، رَجَعَ الرِّكَّابُ عَامَّتُهُمْ رَجَعَ الرِّكَّابُ عَامَّتُهُمْ ، أَذِنَ الْمُعَلِّمُ نَفْسَهُ أَذِنَ الْمُعَلِّمُ نَفْسَهُ ، سَأَلْتُ الْمَسْأَلَتَيْنِ كِلَيْهِمَا ، اِحْتَرَمَ أَبُوَيْكَ كِلَيْهِمَا ، اِحْتَرَمَ أَبُوَيْكَ كِلَيْهِمَا .

الدَّرْسُ الثَّالِثُ وَالسُّتُونَ

Олтмиш учинчи дарс Исми тасғир ва таъкид нунлари

Нарсанинг кичиклигини ёки қадрсизлигини билдириш учун, ёки эркалатиш, пасга уриш учун ясаладиган исм "исми тасғир" - кичрайтириш оти деб аталади. Ўзбек тилида кўпинча "ча" қўшимчасини қўшиш орқали бу хил исмлар ясалади. Тасғир исмлар сулосий мужарраддан **فُعِيلٌ** вазнида ясалади: **فُلَيْمٌ**

- қаламча , **مُهَيَّرٌ** - тойча.

Тасғир исмни яшаш учун исмнинг биринчи ҳарфи заммалик, иккинчиси фатҳали қилинади ва иккинчи ҳарфдан сўнг сукунли **ياء** орттирилади, бу **ياء** "тасғир **ياء** " си деб айтилади. Тасғир **ياء** сидан кейинги ҳарф - тои таънисдан бошқаси - касрали ўқилиши керак : **دَفْتَرٌ** - дафтарча , **بُلْبُلٌ** - булбулча .

Иккинчи ҳарфи илатли ҳарф бўлган исмни тасғир исмга айлантириш учун аслига қайтарилади: **بَابٌ** эшикча, **نَابٌ** тишча, **مِيزَانٌ** тарозича.

Иккинчи ҳарфи зоида алиф бўлган исмларда, зоида алиф вовга алмаштирилиб сўнг тасғир исм ясалади: **شَوَاعِرَةٌ** - шаاعرَةٌ , **خَوَالِدٌ** - خَالِدٌ

Учинчи ҳарфи алиф, ёки **واو** ёки **ياء** бўлган сўзларда тасғир **ياء** си иккинчи ҳарфдан кейин қўшилгач, иллатли ҳарфи **ياء** га айлантирилиб, тасғир **ياء** сига идғом қилинади:

كُرَيْمٌ - **كُرَيْمٌ** , **كُرَيْمٌ** - **كُرَيْمٌ** , **عَجِيْزٌ** - **عَجِيْزٌ** , **عَجُوْزٌ** , **دُلِيٌّ** - **دُلِيٌّ** , **دَلُوْ** , **عَلِيْمٌ** - **عَلِيْمٌ** , **عُلَامٌ** , **كُتَيْبٌ** - **كُتَيْبٌ** , **كُتَيْبٌ** - **كُتَيْبٌ** .
Агар тўртинчи ҳарфи иллатли ҳарф бўлган исмлар тасғир қилинса, тасғир касрасидан кейин келгани учун **ياء** га алмаштирилади: **عُصْفُوْرٌ** , **مُفَيْتِيْحٌ** - **مُفَيْتِيْحٌ** - **مِفْتَاْحٌ** .
عُصْفُوْرٌ - **عُصْفُوْرٌ** .

Уч ҳарфлик маънавий муаннасларда тои таънис қўшилади: **عِيْنَةٌ** - **عِيْنٌ** , **شَيْسَةٌ** - **شَيْسٌ**

Тасния, жами солим ва жами қиллатлар шу аслий ҳолича тасғир қилинади:

- **أَحْرَفٌ** , **غَلِيْمَةٌ** - **غَلِيْمَةٌ** , **أَرْغَفَةٌ** - **أَرْغَفَةٌ** , **مُؤْمِنَاتٌ** - **مُؤْمِنَاتٌ** , **مُؤْمِنُونَ** - **مُؤْمِنُونَ** , **رُجُلِيْنَ** - **رُجُلِيْنَ** , **رُجُلَانِ** - **رُجُلَانِ** , **أَقْفَالٌ** - **أَقْفَالٌ** , **أَحْرِفٌ**

Жами касратларни муфрад ҳолига қайтариб тасғир қилинади ва кейин жами солимлар каби қайта жам қилинади:

دُرَيْهَمَاتٌ - **دُرَيْهَمٌ** - **دُرَيْهَمٌ** , **دَرَاهِمٌ** , **غَلِيْمُونَ** - **غَلِيْمٌ** - **غَلِيْمٌ** , **غُلَامٌ** - **غُلَامٌ**

Таъкид "нуни"

Таъкид "нуни" буюрилади таъкид ишнинг жуда ҳам муҳимлигини, албатта бажарилиши лозимлигини билдириш учун амр - буйруқ (амри ҳозир ва амри ғоиб) ва наҳий - қайтариқ феъли охирига қўшилади. Таъкидлаш "нуни" икки хил бўлади: "сақла - ташдидли" ва "хафифа - ташдидсиз".

Ташдидли таъкид "нуни" қўшилганида замирлар қўшилмаган муфрад ва мутакаллим сийғаларида энгил бўлиши учун феълнинг охиридаги суқун фатҳа билан ўқилади:

لَا يَضْرِبُ - لَا يَضْرِبَنَّ ، لَا تَضْرِبُ - لَا تَضْرِبَنَّ ، لَا أَضْرِبُ - لَا أَضْرِبَنَّ ، لَا نَضْرِبُ - لَا نَضْرِبَنَّ ، أَكْتُبُ - أَكْتُبَنَّ ، لِيَكْتُبُ - لِيَكْتُبَنَّ ، لَتَكْتُبُ - لَتَكْتُبَنَّ ، لَا كُتِبَ - لَا كُتِبَنَّ ، لَنَكْتُبُ - لَنَكْتُبَنَّ

Музаккарнинг жамида ташдидли таъкид "нуни" қўшилгани учун икки сокин бир жойда бўлиб қолади, шу сабабли "вов" ҳазф қилиниб, замма ҳазф қилинган "вов"га далолат қилади: لَا يَضْرِبُوا - لَا يَضْرِبُونَ ، لَا تَضْرِبُوا - لَا تَضْرِبُونَ ، أَكْتُبُوا - أَكْتُبُونَ ، لِيَكْتُبُوا - لِيَكْتُبُونَ

Мухотаба муаннасининг бирлигида ҳам "йо" ҳазф қилиниб, касра унга далолат қилади: أَكْتُبِي - أَكْتُبِينَ ، لَا تَضْرِبِي - لَا تَضْرِبِينَ ، لَتَكْتُبِي - لَتَكْتُبِينَ

Тасниларда алифдан кейин бевосита касралик ташдидли таъкид "нуни" қўшилади:

لَا يَضْرِبَانِ - لَا يَضْرِبَانِ ، لَا تَضْرِبَانِ - لَا تَضْرِبَانِ ، أَكْتُبَانِ - أَكْتُبَانِ ، لِيَكْتُبَانِ - لِيَكْتُبَانِ

Муаннас жамларида ташдидли таъкид "нуни" қўшилганч нунлар қаторлашиб бир жойга йиғилиб қолмаслиги учун ўртага бир алиф восита қилинади ва таъкид нуни касра билан ўқилади: لَا يَضْرِبَنَّ - لَا يَضْرِبَنَّ ، لَا تَضْرِبَنَّ - لَا تَضْرِبَنَّ ، أَكْتُبَنَّ - أَكْتُبَنَّ ، لِيَكْتُبَنَّ - لِيَكْتُبَنَّ

Ташдидсиз таъкид нуни тасния ва муаннас жамларига қўшилмайди фақат, музаккар муфради ва жамига, муаннас муфради ва мутакаллимгагина қўшилади:

لَا يَضْرِبُ - لَا يَضْرِبَنَّ ، لَا تَضْرِبُ - لَا تَضْرِبَنَّ ، لَا أَضْرِبُ - لَا أَضْرِبَنَّ ، لَا نَضْرِبُ - لَا نَضْرِبَنَّ ، نَضْرِبُ ، أَكْتُبُ - أَكْتُبَنَّ ، أَكْتُبُوا - أَكْتُبُونَ ، لِيَكْتُبُ - لِيَكْتُبُونَ ، لَتَكْتُبُ - لَتَكْتُبُونَ ، لَنَكْتُبُ - لَنَكْتُبُونَ

Ажвоф ва ноқис феълларга таъкид нунлари қўшилганда музаккар жамидан бошқасида ҳазф қилинган иллат ҳарфлар ўз аслига қайтарилади:

إِزْمٌ - إِزْمِيٌّ	أُدْعُ - أَدْعُونَ	إِحْسٌ - إِحْسِيٌّ	قُلٌ - قُولٌ	بِعٌ - بِيْعِيٌّ
إِزْمِيَا - إِزْمِيَانِ	أَدْعُوا - أَدْعَوَانِ	إِحْسِيَا - إِحْسِيَانِ	قُولَا - قُولَانِ	بِيْعَا - بِيْعَانِ
إِزْمُوا - إِزْمُنَّ	أَدْعُوا - أَدْعُنَّ	إِحْسُوا - إِحْسُونَّ	قُولُوا - قُولُنَّ	بِيْعُوا - بِيْعُنَّ
إِزْمِي - إِزْمِيَّ	أَدْعِي - أَدْعِيَّ	إِحْسِي - إِحْسِيَّ	قُولِي - قُولِيَّ	بِيْعِي - بِيْعِيَّ
إِزْمِيَا - إِزْمِيَانِ	أَدْعُوا - أَدْعَوَانِ	إِحْسِيَا - إِحْسِيَانِ	قُولَا - قُولَانِ	بِيْعَا - بِيْعَانِ
إِزْمِيَنَّ - إِزْمِيَانِ	أَدْعُونَ - أَدْعَوَانِ	إِحْسِيَنَّ - إِحْسِيَانِ	قُلْنَا - قُلْنَا	بِعْنَا - بِيْعَانِ

Ташдидсиз таъкид нунига мисол

—	—	أَكْتَبِنِ	أَكْتُبِنِ	—	أَكْتُبِنِ
—	—	قُولِنِ	قُولِنِ	—	قُولِنِ
—	—	ارْمِنِ	ارْمِنِ	—	ارْمِنِ
—	—	أُدْعِنِ	أُدْعِنِ	—	أُدْعُونِ
—	—	إِخْشَيْنِ	إِخْشُونِ	—	إِخْشَيْنِ
—	—	بِيعِنِ	بِيعِنِ	—	بِيعِنِ

63- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

الْعُمَرُ يَنْقُصُ كُلَّ حَظَّةٍ ، بَعْضُ الْكَلَامِ أَقْطَعُ مِنَ السَّيْفِ ، كَلَامُ الْمُلُوكِ مُلُوكُ الْكَلَامِ ، صَلَّى الْفَجْرَ أَيُّهَا التَّلَامِذَةُ فِي وَقْتِهِ ، أَدْنَنَ إِلَى صَلَاةِ الْفَجْرِ يَا مُؤَدِّنُ ، لِاتَّشَرُّنَ الْحَمْرَ أَيُّهَا الْفَتِيَانُ ، أَطْلُبَنَّ الْعِلْمَ أَيُّهَا الطُّلَابُ وَ لَوْ كَانَ فِي الصَّبِينِ ، لَا تَنْسُونَنَّ أَنْ تَحْفَظُوا دُرُوسَكُمْ أَيُّهَا الْأَوْلَادُ ، عِنْدَ الْإِمْتِحَانِ يُكْرَمُ الْمَرْءُ أَوْ يُهَانُ ، رَأَيْتُ أَخَوَيْكَ كِلَيْهِمَا رَأَيْتُ أَخَوَيْكَ كِلَيْهِمَا ، دَخَلْتُ عَلَى الْأَمِيرِ نَفْسِهِ دَخَلْتُ عَلَى الْأَمِيرِ نَفْسِهِ ، انْصَرَفَ التَّلَامِذَةُ مِنَ الْمَدْرَسَةِ عَامَّتُهُمْ ، رَأَيْتُ عَمَّتَيْكَ كِلَيْهِمَا ، مَهْمَا يَكُنْ فِي ضَمِيرِكَ يَظْهَرُ عَلَى جَبِينِكَ ، سَعِيدٌ لَمْ يَفْهَمْ دَرْسَهُ ، لَمَّا يَفْهَمُ هَذَا التَّلَامِيذُ دَرْسَهُ ، إِذَا تَتَعَلَّمُ تَنْجَحُ ، لَنْ يَفُوزَ الْكَسْلَانُ ، لَنْ يَرْضَى عَنْكَ مُعَلِّمُكَ وَ أَنْتَ تَلْعَبُ دَائِمًا ، أَكْتُبُ خَيْرَ الَّذِي تَسْمَعُ وَ أَحْفَظُ خَيْرَ الَّذِي تَكْتُبُ ، أَيُّ شَيْءٍ تَفَعَّلَهُ تَجَارَ عَلَيْهِ ، الصِّدْقُ يَنْجُو قَائِلُهُ .

الدَّرْسُ الرَّابِعُ وَ السِّتُونَ

Олтмиш тўртинчи дарс
لا нафий жинси

Баъзан ما ва لا харфлари لَيْسَ маъносида келиб мубтадо ва хабарни бошига киради. ما маърифа ва накра исмларга киради аммо لا фақат накра исмни бошига киради. M: مَا رَجُلٌ أَفْضَلُ مِنْكَ ، لَا رَجُلٌ قَاعِدًا ، وَمَا رَجُلٌ قَائِمًا ،

Аммо агар сиз لَا فَتَاةٌ مَوْجُودًا десангиз бунда икки маънони эҳтимоли бўлади: бу ерда бир йигит мавжуд эмас аммо икки ёки уч ва ундан бошқа йигитлар бор деган маънони билдириши мумкин ёки умуман йигит жинси, йигит зоти йўқ деган маънони билдириши мумкин. Шунингдек لَا رَجُلٌ أَفْضَلُ مِنْكَ деганингизда ҳам бир киши сендан афзал эмас, аммо икки ва ундан кўп кишилар сендан афзал деган маънони

билдириши ҳам мумкин ёки бирор киши-инсон зоти сендан афзал эмас деган маънони ҳам билдириши мумкин.

Аммо **لَا فَتَاءَ مَوْجُودٌ** ва **لَا رَجُلًا أَفْضَلُ مِنْكَ** деб исмини насб ва хабарини раф қилиб айтсангиз, унда фақат битта маънони билдиради ва бунда **لَا** жинсни нафий қилади йигит жинси, киши жинси йўқ деган маънони беради.

Демак, агар сиз биттани ёки бирликни нафий қилиб иккита ва ундан бошқалар борлигини билдирмоқчи бўлсангиз исмини раф қилиб, хабарни насб қиласи ва бу **لَا** – **لَيْسَ** маъносида ноқис феъл бўлади. Аммо агар сиз жинсни нафий қилмоқчи бўлсангиз, унда **لَا** нинг исмини насб ва хабарини раф қилиб айтишингиз лозим бўлади.

Жинсни нафий қиладиган **لَا** исми насб қилиб хабарини раф қилади аммо нафий **لَا** си эса исми раф қилиб хабарни насб қилади.

لَا нафий жинси хуруфу мушаббаҳа бил феъл- насх ҳарфларидан бўлиб, нафий жинси бўлиши учун тўрт шарт бор:

1- бутунлай жинс-зотни нафий қилиши керак, агар, жинсни нафий қилиб бошқа нарсани ҳам эҳтимоли бўлса, масалан бирликни унда **لَيْسَ** маъносида ноқис феъл бўлади. М: **لَا طَالِبَ عِلْمٍ مَحْرُومٌ ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ**

2- исми ва хабари накра бўлиши керак: М: **لَا طَالِبَ خَيْرٍ مَحْرُومٌ وَلَا سَاعِيًا فِي الشَّرِّ نَاجِحٌ**

Агар исми накра бўлмасдан маърифа бўлса жинсни нафий қилгани билан амалдан тушиб мабтадо ва хабарга таъсир қилмайди ва **لَا** ни такрор келтириш шарт бўлади.

М: **لَا الْبُخْلُ مَحْمُودٌ وَلَا الْإِسْرَافُ مَقْبُولٌ**

3- нафий жинс билан исмини ўртасида бирор калима ажратиб келмаслиги керак. Агар орасига бирор калима тушса амали бекор бўлиб, уни такрор келтириш шарт бўлади.

М: **لَا فِي الدَّارِ رَجُلٌ وَلَا امْرَأَةٌ (لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزِفُونَ)**

4- нафий жинсга ҳарфи жар кирмаслиги керак. Агар унга ҳарфи жар кирса исми мажрур бўлиб, ўзи амалдан тушади ва **دُونَ** маъносида музоф бўлади.

М: **سَافَرْتُ بِلَا زَادٍ وَ حَضَرْتُ بِلَا تَأْخِيرٍ**

Нафий жинсни хабари ҳазф қилинади агар унга бирор калима далолат қилса.

М: **مَنْ الْمُسَافِرُ؟ - لَا أَحَدَ = لَا أَحَدَ مُسَافِرٌ، لَا بَأْسَ = لَا بَأْسَ عَلَيْكَ، لَا رَيْبَ = لَا رَيْبَ فِيهَا**

Агар хабарга бирор калима далолат қилмаса ҳазф қилинмайди. لَا أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ.

Агар нафий жинга истифҳом ҳамзаси кирса ҳеч бир ўзгаришсиз киради ва истифҳом – сўроқни ёки танбеҳ ва инкорни ёки бўлмаса орзу – умидни билдиради.

1- танбиҳ ва инкорга мисол: **أَلَا رُجُوعَ إِلَى الْحَقِّ ، أَلَا إِحْسَانَ مِنْكَ وَ أَنْتَ غَنِيٌّ**

2- инкор маъносида сўроққа мисол: **أَلَا رَجُلٌ حَاضِرٌ ؟ ، أَلَا كِتَابٌ مَعَكَ ؟**

3- орзу-умидга мисол: **أَلَا مَالٌ فَأَسْعِدَ الْمُحْتَاجَ ، أَلَا سَلَامٌ لِلْعَالَمِ فِيهِنَّ ، أَلَا مَاءٌ مَاءً بَارِدًا**

64- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

رُبَّ فَقِيرٍ قَانِعٍ مَسْعُودٍ بِسَبَبِ قَنَاعَتِهِ وَ رُبَّ غَنِيٍّ تَعَسَّ بِسَبَبِ عَدَمِ قَنَاعَتِهِ ، رُبَّ فَقِيرٍ أَسْعَدَ مِنَ الْغَنِيِّ ، طُوبَى فِي الْآخِرَةِ لِلْفُقَرَاءِ الصَّابِرِينَ لِفَقْرِهِمْ فِي الدُّنْيَا ، طُوبَى لِمَنْ يَكْسِبُ بِصِنَاعَةٍ أَوْ تِجَارَةٍ مَالًا حَلَالًا طَيِّبًا فَيَعْبُدُ اللَّهَ بِإِحْلَاصِهِ بِأَلَّا تَحْزُنَ لِعَدَمِ كِفَايَةِ مَالِهِ لِمَعِيشَتِهِ ، طُوبَى لِلْأَغْنِيَاءِ الَّذِينَ يُكْرِمُونَ الْفُقَرَاءَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ بِإِعْطَاءِ الصَّدَقَاتِ وَ إِطْعَامِ الْأَطْعَمَةِ وَ كِسْوَةِ الْأَثْوَابِ لَهُمْ . طُوبَى لِلطَّلِبَةِ الْمُجْتَهِدِينَ وَ وَيْلٌ لِلطَّلِبَةِ الْكَسَالَى ، وَيْلٌ لِلْعَصَاةِ الَّذِينَ لَا يَخَافُونَ اللَّهَ وَ يَعْصُونَهُ بِأَنْوَاعِ الْمَعْصِيَةِ . لَا بُدَّ لِطُلُوبَةِ الْعُلُومِ مِنَ الْإِجْتِهَادِ وَ صَرْفِ الْوَقْتِ لِتَحْصِيلِ الْعُلُومِ النَّافِعَةِ ، لَا بُدَّ لِلْإِنْسَانِ مِنَ الْكَسْبِ الْحَلَالِ وَ مِنَ الْعَمَلِ الصَّالِحِ ، لَا شَكَّ أَنَّ هَذَا الْخَادِمَ كَسَرَ ذَاكَ الْإِنَاءَ ، لَا شَكَّ أَنَّ الدِّينَ الْإِسْلَامِيَّ حَقٌّ وَ صَوَابٌ وَ أَدْيَانَ الْمَجُوسِ بَطَلَةٌ ، لَوْ لَا عَمَرُوا لَهْلَكَ عُمُرُ ، لَوْلَا النَّبَاتَاتُ لَهْلَكَتِ الْحَيَوَانَاتُ مِنَ الْجُوعِ ، لَوْلَا الدِّينُ وَ الشَّرِيعَةُ لَهْلَكَ النَّاسُ ، مَا فِي جَنِّي ثَمَنٌ كَثِيرٌ ، الْأَرْضُ وَ السَّمَاءُ وَ مَا فِيهِمَا كُلُّهُمَا مِنْ مَخْلُوقَاتِ اللَّهِ تَعَالَى ، اشْتَرَيْتُ هَذَا الْبَيْتَ مَعَ جَمِيعِ مَا فِيهِ ، وَهَبْتُ لَكَ هَذَا الصَّنَدُوقَ مَعَ جَمِيعِ مَا فِيهِ ، رَأَيْتُ مَنْ أَحَدَ كِتَابِكَ ، جَاءَنِي مِنْ سَبِّكَ ، جَلَسْتُ مَعَ مَنْ جَاءَ مَعَكَ .

الدَّرْسُ الْخَامِسُ وَ السِّتُونَ

Олтмиш бешинчи дарс

Таъажжуб-хайрат, бис ва феъллари

Агар сиз инсонлар дўстликни улуғлаб, хурриятни мақтаётганини кўрсангиз ва бундан ўз хайратингизни билдирмоқчи бўлсангиз **مَا أَحْسَنَ الصِّدْقِ ، أَحْسَنُ بِالصِّدْقِ ، مَا أَجْمَلَ**

– Дўстлик қандай ҳам яхши, хуррият қандай ҳам гўзал дейсиз. **أَجْمَلَ بِالْحُرِّيَّةِ ، الْحُرِّيَّةِ**

Таажжуб-хайрат феъллари бирор-бир ажойиб нарсани кўрганда ёки эшитганда ўша нарсанинг таъсиридан ҳаяжонланиб инсоннинг ичидан содир бўладиган ҳолатдир.

Таажжуб-хайрат феъллари икки сийғада ясалади **مَا أَحْسَنَ الصِّدْقِ ، أَفْعَلَهُ ، أَفْعَلَنِي بِهِ = مَا أَحْسَنَ الصِّدْقِ**

– **مَا** : **أَحْسَنَ بِالصِّدْقِ** – мубтадо, **أَحْسَنَ** – феъли мозий, мубтадога жумла хабар, **هُوَ** замир мустатир фоили бор мубтадога қайтади, **الصِّدْقِ** – мафъулун биҳи.

الصِدْق - раф маҳалида зоида ҳарфи жар билан мажрур фоил. б - ҳарфи жар, зоида. أَحْسِن - амир сийғасида келган мозий феъли, б - ҳарфи жар, зоида.

Таажжуб феъллари мозий ва амр сийғасидан бошқа сийғада келмайди.

بِئْسَ ва بِنَسَ феъллари

Агар сиз бир инсонни бирон сифатда масалан ёзувчилик, ёки шоирликда юксак даражаларга етгани учун мақтамоқчи бўлсангиз, ёки бошқа бир инсонни камчилиги учун ёмонламоқчи бўлсангиз **بِئْسَ** ва **بِنَسَ** феълларини қўллайсиз.

م: بِئْسَ الْكَاتِبُ زَيْدٌ، بِئْسَ الْخَطِيبُ هَاشِمٌ، نِعَمَ التَّاجِرُ عَلِيٌّ، نِعَمَ الْأَدِيبُ خَالِدٌ،

Яна **بِئْسَ** ва **بِنَسَ** феъллари каби мақташ ва ёмонлашга ишлатилади **فَعَلَّ** вазнига бино қилинган феъллар. М: شَرَفَ الرَّجُلُ مُحَمَّدٌ ، سَاءَ الْمُهْمِلُ زَيْدٌ

بِئْسَ ва **بِنَسَ** феълларини фоили уч хил кўринишда келади: алиф ва ломлик келиши, ёки алиф ва ломлик келиши ва ломлик келиши, ёки замири мустатир бўлиб келади ва ундан сўнг, мустатир замирдан мурод нима эканлигини очиклаб тафсир қиладиган тамйиз исм келади. М: 1) (نِعَمَ الْقَائِدُ خَالِدٌ ، (نِعَمَ الْمَوْلَى وَ نِعَمَ النَّصِيرُ)

2) نِعَمَ رَجُلٍ الْحَرْبِ خَالِدٌ وَ بِئْسَ رَجُلٌ الشَّرِّ أَبُو هَبٍ ، (وَ نِعَمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ، فَلَيْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ)

3) نِعَمَ شَجَعًا خَالِدٌ ، نِعَمَ قَوْمًا مَعَشْرُهُ ، (بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا)

Яна **بِئْسَ** ва **بِنَسَ** феъллари каби **حَبَدًا** мақташ ва **لَا حَبَدًا** ёмонлашга ишлатилади.

М: حَبَدًا مُحَمَّدٌ ، لَا حَبَدًا الْجَاهِلُ

Бу феъллар ушбу вазнларидан бошқа сийғада тусланиб келмайди.

65- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

نِعَمَ هَذَا الْكِتَابُ لِتَعْلِيمِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، بِئْسَ الرَّجُلُ بَكْرُ بْنُ زَيْدٍ، أَنْسَابُ النَّاسِ مُخْتَلَفَةٌ، كُلُّ النَّاسِ مِنْ نَسْلِ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، إِسْمُ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مِنْ نَسْلِ إِسْمَائِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَوُلِدَ نَبِيُّنَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شَهْرِ رَيْبِعِ الْأَوَّلِ، أَوَّلِ السَّنَةِ الْهَجْرِيَّةِ يَبْدَأُ مِنْ شَهْرِ مُحَرَّمٍ، الشَّهْرُ الثَّانِي يُسَمَّى بِصَفَرٍ، الْمُؤْمِنُونَ يَصُومُونَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ الْمُبَارَكِ ثَلَاثِينَ يَوْمًا، نَوَى هَذَا الرَّجُلُ أَنْ يَصُومَ عَدَاً، نَوَيْتُ أَنْ أَصُومَ شَهْرَ رَمَضَانَ مِنَ الْفَجْرِ إِلَى الْمَغْرَبِ اللَّهُ تَعَالَى، اللَّهُمَّ لَكَ صُمْتُ وَ بِكَ آمَنْتُ وَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَ بِرِزْقِكَ أَفْطَرْتُ وَ لَصُومِ عَدٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ نَوَيْتُ فَاعْفِرْ لِي يَا غَفَّارُ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. أَلْيَوْمِ الْأَوَّلِ مِنْ شَهْرِ شَوَّالٍ يَوْمُ عِيدِ الْفِطْرِ وَ الْيَوْمِ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ ذِي الْحِجَّةِ يَوْمُ عِيدِ الْأَضْحَى. يَا أَيُّهَا الْمُسْلِمُونَ لَا تَتْرَكُوا الصَّلَاةَ وَاتْرَكُوا الذُّنُوبَ فَإِنَّ تَرَكَ الصَّلَاةَ ذَنْبٌ وَ تَارَكَ الصَّلَاةَ فَاسِقٌ، الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ، آمَنْتُ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ كِتَابِهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ الْقَدَرِ خَيْرِهِ وَ شَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَ الْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ. الْمُؤْمِنُونَ

يَعْتَقِدُونَ بِأَنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ حَيٌّ عَالِمٌ قَادِرٌ خَالِقٌ سَمِيعٌ بَصِيرٌ وَكُلُّ مُسْلِمٍ يَعْتَقِدُ بِأَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيُّ اللَّهِ تَعَالَى وَرَسُولُهُ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِ لِتَعْلِيمِ أَحْكَامِ الدِّينِ وَ الشَّرِيعَةِ.

الدَّرْسُ السَّادِسُ وَ السِّتُونَ

Олтмиш олтинчи дарс

Масдарнинг амал қилиши ва асмаис савт

Исми масдар музоф бўлган ҳолатида ёки алиф-ломсиз ва изофадан холи бўлган ҳолатида феъли каби бир исмни раф, насб, жар қилиб феълини амалини бажаради.

М: (وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ) , (أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا) , (وَ لَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ)
لَقَدْ أَخْطَأْتُ كَثِيرًا بِمُرَافَقَتِكَ هَذَا الْغُلَامَ الدَّنِيءَ , (حِجُّ الْبَيْتِ مِنْ اسْتِطَاعٍ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Исми масдар феъл каби феълини амалини бажаришда икки шарт бор: 1. масдарни ўрнига **أَنْ** масдари ёки **مَا** масдария билан феълини келтириш дуруст бўлмоқлиги:

عَجِبْتُ مِنْ إِكْرَامِكَ أَخَاكَ = عَجِبْتُ مِنْ أَنْ أَكْرَمْتَ أَخَاكَ ،
عَجِبْتُ مِنْ إِكْرَامِكَ أَخَاكَ ، عَجِبْتُ مِنْ تَأْدِيكِ أَخَاكَ = عَجِبْتُ بِمَا تُؤَدِّبُ أَخَاكَ ،
عَجِبْتُ مِنْ لِقَائِكَ أَخَاكَ = عَجِبْتُ مِنْ أَنْ تُلْقِيَ أَخَاكَ ،

2. масдар феълини ўрнига келиши: **حَبَسًا لِلصَّ ، تَرْكًا الْعَدْلَ**

Овоз ва қичқирик товушлари (асмаис савт)

Бирор товушни ҳикоя қилиш тарзида ишлатиладиган ёки ёш-гўдак болалардан ва ҳайвонлардан эшитилган тушунарсиз ноаниқ товушларга асмаис савт-овоз ва қичқирик товушлари дейилади.

Овоз ва қичқирик исмлари иккига бўлинади: ҳайвонлар ва ёш болалардан эшитиладиган тушунарсиз товушлар ва ҳикоя тарзида ишлатиладиган товушлар. Ҳикоя тарзида ишлатиладиган товушлар иккига бўлинади.

1) араблар уни ҳайвонларга ёки бошқа нарсаларга махсус ишлатадиган сўзлар. Масалан отга **هَلَا هَلَا** , туяни суғоришда **جِي جِي** , хачирга **عَدَسْ** , туяни чўктиришда **نَخ** , кўйга **هَشْ** , гўдак-ёш болага **كَخْ** дейилади.

2) ҳикоя қилиш пайтида ишлатиладиган товушлар. Масалан, қарғанинг товушини ҳикоя қилишда **عَاقْ** деди дейилади, зарбанинг товушини ҳикоя қилишда **طَقْ** ўтти дейилади.

Ҳикоя ва товуш калималари ҳаммаси мабнийдир.

66- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

كَمَا أَنَّ النَّاسَ يَبْنُونَ لِأَنْفُسِهِمْ بُيُوتًا لِلدُّكُونِ فِيهَا كَذَلِكَ أَكْثَرُ الْحَيَوَانَاتِ الْوَحْشِيَّةِ تَصْنَعُ لِأَنْفُسِهِمْ مَسَاكِينَ مُخْتَلِفَةً لِمَعِيشَتِهِمْ ، كَمَا أَنَّ فِي الدُّنْيَا أَثْمَارًا مُخْتَلِفَةً لِدَيْدَةٍ كَذَلِكَ فِي الْجَنَّةِ أَثْمَارٌ عَجِيبَةٌ أَلَدُّ مِنْ أَثْمَارِ الدُّنْيَا ، أَكْرَمَتْ أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ حَتَّى صَبِيَانِهِمْ ، جَاءَنِي طَلِبَةُ الْعُلُومِ مِنْ هَذِهِ الْمَدْرَسَةِ حَتَّى صِغَارِهِمْ ، أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسَهَا ، أَلَا إِنَّ زُقْفَاءَنَا بَقُوا بَعِيدًا عَنَّا ، أَلَا يَا أَيُّهَا الطَّلِبَةُ تَعَلَّمُوا عِنْدَ أَسَاتِيدِكُمْ عُلُومًا دِينِيَّةً وَ فُنُونًا دُنْيَاوِيَّةً ، جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا ، مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا عَلِيٌّ ، أَدَيْتُ دَبْنِي لِزَيْدٍ إِلَّا عَشْرَةَ دَرَاهِمٍ ، لَمَّا أَدَّانَ الْمُؤَدَّنُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ اجْتَمَعَ الْقَوْمُ فِي الْمَسْجِدِ فَصَلُّوا الْجُمُعَةَ وَ الْإِمَامَ ، لَمَّا دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاةِ أَدَّانَ الْمُؤَدَّنُ ، لَمَّا رَجَعْتُ مِنْ سَفَرِي وَجَدْتُ خَادِمِي مَرِيضًا ، إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالتِّيَّاتِ ، إِنَّمَا الْمَرَأُ بِالصَّغَرِيهِ بِقَلْبِهِ وَ لِسَانِهِ . أَدْيَانُ النَّاسِ مُخْتَلِفَةٌ : بَعْضُهَا حَقٌّ وَ بَعْضُهَا بَاطِلٌ ، الْأَدْيَانُ دِينُ الْإِسْلَامِ وَ دِينُ النَّصَارَى وَ دِينُ الْيَهُودِ وَ دِينُ الْمَجُوسِ ، دِينُنَا دِينُ الْإِسْلَامِ دِينٌ حَقٌّ وَ عَقِيدَةُ الْمُسْلِمِينَ حَقٌّ ، أَدْيَانُ الْمَجُوسِ مُخْتَلِفَةٌ كُلُّهَا بَاطِلَةٌ وَ هُمْ كَافِرُونَ ، الْمَجُوسُ لَيْسُوا بِمُؤْمِنِينَ بِاللَّهِ الْوَاحِدِ وَ لَا يَعْبُدُونَ اللَّهَ وَحْدَهُ بَلْ يَعْبُدُونَ أَصْنَامَهُمْ ، لِلْمَجُوسِ أَصْنَامٌ كَثِيرَةٌ فِي مَعَابِدِهِمْ ، يَحْسَبُ الْمَجُوسُ أَصْنَامَهُمْ مِعْبُودَاتٍ ، اللَّهُ تَعَالَى يَقْبَلُ عِبَادَاتِ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَمَّا عِبَادَاتُ الْمَجُوسِ غَيْرُ مَقْبُولَةٍ ، أَكْثَرُ الْمَجُوسِ يَقْبَلُونَ دِينَ الْإِسْلَامِ ، يَا أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَكْفُرُوا بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ بِعِبَادَةِ الْأَصْنَامِ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَغْفِرُ جَمِيعَ الذُّنُوبِ وَلَا يَغْفِرُ الْكُفْرَ وَ عِبَادَةَ الْأَصْنَامِ ، صَرَخَ عَلِيٌّ هَا هَا هَا ، صَرَخَ الْغُرَابُ غَاقُ غَاقُ ، قَالَ لِلطِّفْلِ زَجْرًا كَيْخُ كَيْخُ .

الدَّرْسُ السَّابِعُ وَ السِّتُونَ

Олтмиш еттинчи дарс Исми фоил ва исми мафъулнинг амал қилиши

Гоҳида исми фоил музоф бўлиб, ёки алиф-ломлик ҳолатида ёки изофасиз ва алиф-ломдан холи ҳолда феълни амалини бажаради.

М: هُوَ مُعْطِي كُلِّ ذِي حَقِّ حَقَّهُ ، وَ بَالِغُ أَمْرِهِ ، وَ الْوَاهِبُ الْحَيْرَ .

Исми фоил феълни амалини беш шарт билан бажаради: 1. Ундан олдин нафий ёки истифҳом ҳарфи ўтган бўлиши керак: ، أَعَارِفُ أَخُوكَ قَدْرَ الْإِنْصَافِ ؟ ، مَا طَالِبٌ صَدِيقُكَ الْحَقُّ ، مَا مُكْرِمٌ أَخُوكَ صَيْفًا ، أَضَارِبُ زَيْدٌ عَمْرًا ؟

2. Нидога мунадо бўлиши керак: يَا طَالِبًا حَقًّا ، يَا طَالِعًا جَبَلًا

3. Мубтадога хабар бўлиши керак: ، أَنْ مُحَمَّدًا فَاهِمٌ الدَّرْسَ ، الْحَقُّ قَاطِعُ الْبَاطِلِ ، هُوَ لِأَحَقِّ دِيكَ رَشِيدٌ ، كَانَ مُحَمَّدٌ أَكْبَلًا الْحَبْرَ

4. Мавсуфга сифат бўлиши керак: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ رَاكِبٍ فَرَسَهُ ، سَلَّمْتُ عَلَى رَجُلٍ صَالِحٍ عَمَلُهُ ، إِذْكَنْ إِلَى عَمَلٍ زَائِنٍ أَثْرُهُ

5. Хол бўлиши керак: " أَيْنَ مَحْفَظَتِي يَا أُمِّي " وَ سَأَلَ أُمَّهُ قَائِلًا: " مَرَرْتُ بِرَيْدٍ رَاكِبًا فَرَسَهُ ، وَ سَأَلَ أُمَّهُ قَائِلًا: " أَيْنَ مَحْفَظَتِي يَا أُمِّي "

Бу юқоридаги беш шартда исми фоил алиф-ломсиз келиб, келаси ва ҳозирги замонда бўлиши керак. Агар исми фоил алиф-лом билан келса уччала замонга (ўтган замон, келаси ва ҳозирги замон) далолат қилиб мазкур шартларсиз амал қилади.

هَذَا الضَّارِبُ زَيْدًا الْآنَ أَوْ غَدًا أَوْ أَمْسٍ ، حَضَرَ الْفَاهِمُ الدَّرْسَ الْأَمْسِ م:

Исми мафъул ҳам исми фоил каби, исми фоилда зикр қилинган шартлар билан феълини амалини бажаради. Лекин, исми фоил маълум феълни амалини бажарган бўлса, исми мафъул мажхул феълни амалини бажаради.

أَمْسَمَى أَخُوكَ صَاحِبًا ؟ ، مَا مُعْطَى صَاحِبِكَ شَيْئًا ، الْأَرْضُ مَحُوطٌ سَطْحُهَا بِأَهْوَاءِ ، زَيْدٌ مَضْرُوبٌ عَبْدُهُ ، زَيْدٌ مَضْرُوبٌ مَشْرُوبٌ م: الْعَبْدُ ، هُوَ مَحْمُودٌ مَقَاصِدُهُ وَ مَسْتَوْرٌ حَالُهُ ، هُوَ مَحْمُودٌ الْمَقَاصِدِ وَ مَسْتَوْرٌ الْحَالِ ، الْمَحَارِبُ مَشْكُورٌ جِهَادُهُ ، الْمَحَارِبُ مَشْكُورٌ الْجِهَادِ

67- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

فِي الْأَرْضِ مَالِكٌ مُخْتَلِفَةٌ، لِكُلِّ مَمْلَكَةٍ مَلِكٌ أَوْ رَئِيسٍ، بَعْضُ الْمَمَالِكِ كَبِيرٌ وَبَعْضُهَا صَغِيرٌ، مَمْلَكَتُنَا كَبِيرَةٌ، نَحْنُ نَسْكُنُ فِي مَمْلَكَةٍ أُوزْبِكِسْتَانَ ، مَمْلَكَةُ أُوزْبِكِسْتَانَ قَرِيبَةٌ مِنْ مَمْلَكَةِ الصِّينِ، مَمْلَكَتُنَا وَرَاءَ نَهْرِ جِيْحُونَ، مَمْلَكَةُ الصِّينِيِّينَ فِي طَرَفِ الْمَشْرِقِ عَنَّا، أَهْلِي مَمْلَكَةِ الرُّوسِ أَقَلُّ مِنْ أَهْلِي مَمْلَكَةِ الصِّينِيِّينَ وَأَمَّا مَمْلَكَةُ الرُّوسِ أَوْسَعُ مِنْ مَمْلَكَةِ الصِّينِيِّينَ، مَمْلَكَةُ الرُّوسِ فِي طَرَفِ الشَّمَالِ مِنَ الْأَرْضِ، الرُّوسُ كَثِيرٌ فِي مَمْلَكَتِنَا، فِي كُلِّ مَمْلَكَةٍ حُكُومَةٌ وَ لِكُلِّ حُكُومَةٍ رَئِيسٌ، جِيُوشُ مَمْلَكَتِنَا قَوِيَّةٌ، جِيُوشُنَا كَثِيرَةٌ جَدًّا، أَكْثَرُ الشَّبَابِ مِنْ جِيُوشِ الْمَمْلَكَةِ، جِيُوشُنَا مِنْ أَقْوَى الْجِيُوشِ، نَبِيْنَا عَلَيْهِ السَّلَامُ عَرَبِيٌّ وَ الْعَرَبُ أَذْكَى النَّاسِ، أَكْثَرُ الْعَرَبِ يَسْكُنُونَ فِي جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، جَزِيرَةُ الْعَرَبِ فِي طَرَفِ الْجَنُوبِ عَنَّا، لِسَانُ الْعَرَبِ أَشْرَفُ الْأَلْسُنِ، أَكْثَرُ الْكُتُبِ الْإِسْلَامِيَّةِ مُؤَلَّفَةٌ بِلُغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، لِسَانُ الْفَارِسِ أَسْهَلُ مِنْ لِسَانِ الْعَرَبِ وَ أَمَّا لُغَةُ التُّرْكِيِّ أَسْهَلُ مِنْ لُغَةِ الْفَارِسِيِّ ، هَذَا الْكِتَابُ مُصَنَّفٌ بِالْعَرَبِيَّةِ ، اِقْرَأْ هَذَا الْكِتَابَ الْجَلِيلَ نَفَعُهُ الْعَالِي ثَمَنُهُ . هَذَا الرَّجُلُ قَالَ: إِنَّ زَيْدًا لِعَالِمٌ، هَذِهِ الْمَرْأَةُ قَالَتْ: إِنَّ هِنْدًا غَنِيَّةٌ، هُوَ لِإِسَاءِ قُلْنِ: إِنَّ مَرْيَمَ ذَكِيَّةٌ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: كُتِلُوا وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا، قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أُطْلَبُوا الْخَيْرَ عِنْدَ حِسَانِ الْوَجْهِ، قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ، قِيلَ: سَلَامَةُ الْإِنْسَانِ فِي حِفْظِ اللِّسَانِ، قَدْ قِيلَ: الْعِلْمُ نُورٌ وَ الْجَهْلُ ظُلْمَةٌ، يُقَالُ: إِنَّ خَيْرَ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا، أُرِيدُ أَنْ أَقُولَ لَكَ قَوْلًا عَجِيبًا، إِنَّ تَقُولُوا قَوْلًا فَقُولُوا قَوْلًا صَادِقًا وَ لا تَقُولُوا قَوْلًا كَاذِبًا، قُلِ اللَّهُ أَكْبَرُ، قُلِ اللَّهُمَّ أَغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِأَسْتَاذِي، هُوَ لِإِسَاءِ بَعْنِ أَمْوَالِنَّ بِلا رِنِحٍ، لِمَا بَعْتُمْ أَمْوَالَكُم بِلا رِنِحٍ؟، إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلْ وَجْهَكَ وَ يَدَيْكَ إِلَى مِرْفَقَيْهِمَا وَامْسَحْ بِرَأْسِكَ وَاغْسِلْ بِرِجْلِكَ إِلَى كَعْبَيْهِمَا ، مَاتَ أَبُو هَذَا الرَّجُلِ فِي السَّنَةِ الرَّابِعَةِ عَشَرَ بَعْدَ أَلْفٍ وَ ثَلَاثِمِائَةِ سَنَةٍ مِنْ هِجْرَةِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ ، الْحَقُّ قَاطِعُ الْبَاطِلِ ، أَنَّ مُحَمَّدًا فَاهِمٌ الدَّرْسِ ، مَا طَالِبٌ صَدِيقُكَ الْحَقُّ ، أَعَارِفُ أَخُوكَ قَدَرَ الْإِنْصَافِ ؟ ، مَا مُكْرِمٌ أَخُوكَ ضَيْفًا

، مَرَرْتُ بِرَجُلٍ رَاكِبٍ فَرَسَهُ ، سَلَّمْتُ عَلَى رَجُلٍ صَالِحٍ عَمَلُهُ ، إِزْكَنَ إِلَى عَمَلٍ زَائِنٍ أَنْزَهُ ، إِفْرَأَ هَذَا الْكِتَابَ الْجَلِيلَ نَفَعُهُ ،
الْغَالِي تَمَنَّهُ .

الدَّرْسُ الثَّامِنُ وَ السِّتُونَ

Олтмиш саккизинчи дарс Сифати мушаббаҳа ва унинг амал қилиши

Қилувчи ўз ҳаракати ва иродаси билан бажарадиган феъллардан исми фоил ясалади. Аммо иш - ҳаракат пайдо бўлаётган пайтда феълни бажарувчиси уни ўз қасди билан пайдо қилмаса, балки иш - ҳаракат унда пайдо бўлиб, давомли бир ҳолатда бўлса ёки табиий сифатларга далолат қилса бундай феъллардан (яъни лозим феъллардан) сифати мушаббаҳа ясалади. М: **هُوَ فَرِحَ** - у хурсанд, **هُوَ حَزِينٌ** - у хафа, **هُوَ حَسَنٌ** - у чиройли.

Сифати мушаббаҳа умумий бир вазнда келган эмас, шунинг учун ҳар бир феълнинг сифати мушаббаҳаси шу феълнинг масдари каби алоҳида луғат каби ёдда сақланади. **Сифати мушаббаҳа исми фоил ва исми мафъул вазнлари ва маъносида келиши мумкин.**

Сифати мушаббаҳа исми фоилда зикр қилинган шартлар билан исми фоил каби феълни амлини бажаради. М: **مُحَمَّدٌ حَسَنٌ وَجْهَهُ وَ طَاهِرٌ قَلْبُهُ وَ مُطْمَئِنٌّ بِالْأَلْبَانِ وَ مُسْتَرِيحٌ فُؤَادُهُ وَ شَجَاعٌ قَلْبُهُ**

Сифати мушаббаҳани исми фоилдан фарқи исми фоил ўзини фоилига изофа бўлиб келмайди аммо сифати мушаббаҳани фоилига изофа қилиш мумкин: М: **مُحَمَّدٌ حَسَنٌ الْوَجْهِ وَ طَاهِرٌ الْقَلْبِ وَ مُطْمَئِنٌّ الْأَبَالِ وَ مُسْتَرِيحٌ الْفُؤَادِ وَ شَجَاعٌ الْقَلْبِ**

Биз юқорида сифати мушаббаҳа фақат лозим феъллардан ясалади дедик. Аммо феълни амалини бажаришда баъзан мутааддий феълни ҳам амалини қилиши мумкин ва бунда фоили ва мафъули бўлади: **هُوَ لَأَحَقُّ دِيكَ رَشِيدٍ** бу иккала жумлада **حَسَنٌ** ва **لَأَحَقُّ** ларни **هُوَ** замири мустатир фоили бўлиб мубтадога қайтади ва **الْوَجْهِ** ва **دِيكَ رَشِيدٍ** лар мафъулун биҳи бўлади.

68- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

الْمَرْأَةُ تَكْتُمُ الْحُبَّ أَرْبَعِينَ سَنَةً وَ لَا تَكْتُمُ الْبُغْضَ وَ الْكِرَاهَةَ يَوْمًا وَاحِدًا . لَيْسَتْ الْجُمَاعَةُ بِكَثْرَةِ النَّاسِ بَلْ مَنْ كَانَ مَعَهُ الْحَقُّ فَهُوَ الْجُمَاعَةُ وَ إِنْ كَانَ وَحْدَهُ . مَنْ عَرَسَ الْإِحْسَانَ اجْتَنَى الْمَحَبَّةَ ، وَ مَنْ عَرَسَ الْكِبْرَ اجْتَنَى النِّقَمَ وَ مَنْ عَرَسَ الْوَقَارَ

اجْتَنَى الْمَهَابَةَ وَ مَنْ غَرَسَ الْفَنَاعَةَ اجْتَنَى الْفَرَحَ وَ مَنْ غَرَسَ الطَّمْعَ اجْتَنَى الْكَمَدَ. قُوتُ الْأَجْسَادِ الْأَطْعِمَةُ وَالْأَشْرِبَةُ وَ قُوتُ الْعَقْلِ الْعِلْمُ وَ الْحِكْمَةُ، تَضْيِيعُ الْأَوْقَاتِ أَعْظَمُ الْآفَاتِ، يَمُوتُ الْأَسَدُ فِي الْغَابَاتِ جُوعًا وَ لَحْمَ الطَّيْرِ يُطْرَحُ لِلْكِلَابِ وَ خِنْزِيرٌ يَنَامُ فِي الْفِرَاشِ وَ أَوْلُو الْعُقُولِ يَنَامُ عَلَى الشَّرَابِ ، إِنَّ الْمَالَ يُفْنَى عَنْ قَرِيبٍ وَ إِنَّ الْعِلْمَ يَبْقَى لَا يَزَالُ، الْحَالُ أَفْصَحُ مِنَ الْمَقَالِ، مَا خَلَا جَسَدٌ مِنْ حَسَدٍ، الْعَارِفُ تَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ.

وَقَفَ رَجُلٌ عِنْدَ الْوَأْتِقِ بِاللَّهِ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ اِرْحَمِ أَقَارِبِكَ وَ أَكْرِمِ رَجُلًا مِنْ أَهْلِكَ قَالَ: مَنْ أَنْتَ؟ فَإِنِّي لَا أَعْرِفُكَ أَصْلًا قَالَ: أَنَا ابْنُ جَدِّكَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَمَرَ الْخَلِيفَةُ لِوَاحِدٍ مِنْ خُدَامِهِ بِإِعْطَاءِ دِرْهَمٍ لَهُ فَقَالَ السَّائِلُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا أَفْعَلُ بِهَذَا؟ قَالَ أَلَا تَعْلَمُ؟ لَوْ قَسَمْتُ أَمْوَالِي عَلَى جَمِيعِ إِخْوَتِنَا مِنْ أَوْلَادِ جَدِّنَا آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ يُصِبِكَ حَبَّةٌ مِنْهَا. رَكِبَ نَحْوِي سَفِينَةً فَقَالَ لِلْمَلَّاحِ: هَلْ تَعْرِفُ النَّحْوُ؟ قَالَ لَا، قَالَ: ضَاعَ نِصْفُ عُمْرِكَ فَهَاجَتِ الرِّيحُ وَ اضْطَرَبَتِ السَّفِينَةُ فَقَالَ الْمَلَّاحُ لِلنَّحْوِيِّ: هَلْ تَعْرِفُ السَّبَّاحَةَ؟ قَالَ: لَا قَالَ: ضَاعَ كُلُّ عُمْرِكَ. سَمِعَتِ امْرَأَةٌ أَنَّ ثَوَابَ صَوْمِ يَوْمِ عَاشُورَاءَ مِثْلُ ثَوَابِ صَوْمِ سَنَةِ فَصَامَتْ فِيهِ إِلَى وَقْتِ الظُّهْرِ ثُمَّ أَفْطَرَتْ نَهَارًا وَ قَالَتْ يَكْفِينِي صَوْمُ نِصْفِ سَنَةٍ فِيهِ شَهْرُ رَمَضَانَ .

الدَّرْسُ التَّاسِعُ وَ السِّتُونَ

Олтмиш тўққизинчи дарс

Сийғай муболаға ва унинг амал қилиши

Бир шахнинг бир ишни бажаришда жуда мохирлигини ёки бир сифатда ортик даражада мукамаллигини ифодалаш учун исми фоил ёки сифати мушаббаҳадан ясалган исмга "муболаға сийғаси" дейилади. М: **عَلَامٌ** - яхши билувчи, **مِنْعَامٌ** - кўп эҳсонли, **مِعْطِيرٌ** - жуда хушбўй, **كُدُوبٌ** - ғирт ёлғончи.

Муболаға сийғаси кўпинча: **فَعَالٌ** , **فَعَالَةٌ** , **فَعُولٌ** , **مِفْعَالٌ** , **فِعِيلٌ** вазинларида келади.

فَعَالٌ , **مِفْعَالٌ** , **فَعَالَةٌ** вазнларида ҳар қандай феълдан муболаға сийғаси яшаш мумкин, қолган вазнларда луғат китобларига мурожаат қилинади. Баъзи вазнлар сифати мушаббаҳа вазнлари билан муштарак. М: **رَحْمَانٌ** , **رَحِيمٌ** вазнлари: **فَعْلَانٌ** , **فِعِيلٌ**

Ҳунарманд ва касб эгаси маъносидаги муболаға сийғалар нарса исмларидан ҳам ясалади: **حَبْرٌ** - **خَبْرٌ** новвой, **حَدِيدٌ** - **حَدَادٌ** темирчи, **خَطٌّ** - **خَطَّاطٌ** хаттот, **حِمْلٌ** - **حَمْلٌ** ҳаммол, **خَيْطٌ** - **خَيْطٌ** тикувчи, **طَائِرَةٌ** - **طَائِرٌ** учувчи, **حَلَقٌ** - **حَلَاقٌ** сартарош.

Сийғай муболаға исми фоил каби исми фоилда зикр қилинган шартлар асосида феълини амалини бажаради ва фоилини раф ва мафъулини насб қилади ҳамда омили яъни фоили ёки мафъулига изофа бўлиб, жар қилиб келади. М: **مُحَمَّدٌ صَنَاعٌ**

الْحَيَّرَ وَ قَوْلَ الصِّدْقِ ، أَمَا الْعَسَلُ فَأَنَا شَرَّابٌ ، أَنَا تَرَكَ صُحْبَةَ الْأَشْرَارِ وَ لَسْتُ شَتَامَ النَّاسِ ، إِنَّهُ لَمِنْحَارٌ بَوَائِكُهُ ، الْكَرِيمُ مِنْحَارٌ إِبْلُهُ لِضْيُوفِهِ ، الْمُؤْمِنُ وَصُولُ أَهْلِهِ ، إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ دُعَاءَ مَنْ دَعَاهُ ، كُنْ حَذِرًا أَصْدِقَاءَ السَّوْءِ .

69- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

الحكايات العجيبة

سَأَلَ رَجُلٌ شَابًا غَيْرَ مُتَأَهِّلٍ عَنْ حَلِ ابْنَةٍ مِنْ جِيرَانِهِ وَ كَانَ غَرَضُهُ أَنْ يَتَزَوَّجَ بِهَا فَقَالَ: كَيْفَ ابْنَةُ جَارِكَ فَلَانٍ؟ وَ كَانَ الشَّابُّ يُحِبُّ الابْنَةَ الْمَسْتُورَ عَنْهَا. فَقَالَ فِي جَوَابِهِ: هِيَ ابْنَةُ حَسَنَةَ وَ لَكِنِّي رَأَيْتُ يَوْمًا أَنَّ رَجُلًا كَانَ يَقْبَلُهَا وَ هِيَ تَسْكُتُ رَاضِيَةً مُتَبَسِّمَةً فَأَعْرَضَ الرَّجُلُ عَنْهَا وَ تَزَوَّجَ بِامْرَأَةٍ أُخْرَى. فَبَعْدَ تَزَوُّجِهِ سَمِعَ أَنَّ الشَّابَّ قَدْ تَزَوَّجَ بِالْبِنْتِ الْمَذْكُورَةِ فَوَجَدَهُ فَلَامَهُ وَ قَالَ: لِمَا خَدَعْتَنِي وَ قُلْتَ: إِنَّ رَجُلًا كَانَ يَقْبَلُهَا وَ هِيَ تَسْكُتُ رَاضِيَةً مُتَبَسِّمَةً فَقَالَ الشَّابُّ: هَذِهِ الْوَقْعَةُ كَانَتْ صَاحِبَةً لِأَنِّي رَأَيْتُ أَبَاهَا يَقْبَلُهَا فِي زَمَانٍ صَغِيرًا فَتَعَجَّبَ الرَّجُلُ مِنْ حِيلَةِ الشَّابِّ.

حَضَرَ أُعْرَبِيٌّ فِي مَجْلِسِ مَلِكٍ فَقَدِمَ الطَّعَامَ فَأَكَلَ النَّاسُ مِنْهُ ثُمَّ قُدِمَ الحُلُوءُ فَلَمَّا أَكَلَ الْأُعْرَبِيُّ لُقْمَةً مِنْهَا قَالَ الْمَلِكُ مَرِحًا: مَنْ أَكَلَ مِنَ الحُلُوءِ أَقْسَلُهُ فَأَمْتَنَعَ النَّاسُ عَنْ أَكْلِهَا وَ بَقِيَ الْأُعْرَبِيُّ يَنْظُرُ إِلَى الْمَلِكِ مَرَّةً وَ إِلَى الحُلُوءِ أُخْرَى فَشَمَّ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَصِيكُمْ بِأَوْلَادِي وَ أَرْجُوكُمْ إِطْعَامَهُمْ ثُمَّ شَرَعَ فِي أَكْلِ الحُلُوءِ فَضَحِكَ الْمَلِكُ حَتَّى اسْتَلْقَى عَلَى قَفَاهُ وَ بَعْدَ تَمَامِ الْمَجْلِسِ أَكْرَمَ الْأُعْرَبِيُّ بِعَطِيَّةٍ. دَقَّ رَجُلٌ بَابَ أَحَدٍ مِنْ أَصْدِقَائِهِ فَقَالَ صَدِيقُهُ: مَنْ أَنْتَ هَذَا؟ فَقَالَ أَنَا، فَقَالَ صَاحِبُ الْبَيْتِ: لَا أَعْرِفُ مِنْ أَصْدِقَائِي أَحَدًا اسْمُهُ أَنَا.

دَخَلَ لِصٌّ فِي بَيْتِ فَقِيرٍ لَيْلًا فَفَتَشَ الْبَيْتَ وَ لَمْ يَجِدْ فِيهِ شَيْئًا وَ صَاحِبُ الْبَيْتِ يَضْطَجِعُ فِيهِ غَيْرَ نَائِمٍ فَلَمَّا أَرَادَ اللَّصُّ أَنْ يَخْرُجَ قَالَ صَاحِبُ الْبَيْتِ: إِذَا خَرَجْتَ فَاغْلِقِ الْبَابَ فَقَالَ اللَّصُّ: مِنْ كَثْرَةِ مَا أَحَدْتُ مِنْ بَيْتِكَ تَسْتَخْدِمُنِي. دَخَلَ اللَّصُّ فِي بَيْتِ فَقِيرٍ لَيْلًا يَطْلُبُونَ مَالًا وَ كَانَ صَاحِبُ الْبَيْتِ غَيْرَ نَائِمٍ فَقَالَ يَا فَيْتِيَانُ الَّذِي تَطْلُبُونَهُ فِي بَيْتِي لَيْلًا طَلَبْتُهُ نَهَارًا فَلَمَّا وَجَدْتُهُ فَضَحِكَ اللَّصُّ وَ خَرَجُوا مِنَ الْبَيْتِ.

تَنَبَّأَ رَجُلٌ فِي أَيَّامِ خِلَافَةِ الْمُعْتَصِمِ فَلَمَّا حَضَرَ عِنْدَهُ قَالَ أَنْتَ نَبِيٌّ؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ إِلَى مَنْ بُعِثْتَ قَالَ إِلَيْكَ قَالَ أَشْهَدُ إِنَّكَ لَسَفِيهٌ وَ جَاهِلٌ قَالَ إِذَا يُبْعَثُ إِلَى كُلِّ قَوْمٍ مِثْلُهُمْ فَضَحِكَ الْمُعْتَصِمُ وَ أَعْطَى لَهُ شَيْئًا وَ وَعَظَهُ فَأَمَرَهُ بِالتَّوْبَةِ. أَتَى رَجُلٌ إِلَى الْمَأْمُونِ يَدْعِي النُّبُوَّةَ فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ أَلَيْكَ عِلْمٌ عَلَى نُبُوتِكَ؟ قَالَ عَلَامَتِي أَنِّي أَعْلَمُ مَا فِي قَلْبِكَ قَالَ وَ مَا فِي قَلْبِي؟ قَالَ فِي قَلْبِكَ أَنِّي كَاذِبٌ قَالَ صَدَقْتَ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ إِلَى السِّجْنِ فَقَامَ فِيهِ أَيَّامًا ثُمَّ أَخْرَجَهُ فَقَالَ هَلْ جَاءَ لَكَ وَحْيٌ بِشَيْءٍ؟ قَالَ لَا قَالَ فَلِمَ؟ قَالَ لِأَنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا يَدْخُلُونَ فِي الْمَحَابِسِ فَضَحِكَ الْمَأْمُونُ مِنْ قَوْلِهِ وَ خَلَّى سَبِيلَهُ.

مُحَمَّدٌ صَنَاعُ الْحَيَّرَ وَ قَوْلَ الصِّدْقِ ، أَمَا الْعَسَلُ فَأَنَا شَرَّابٌ ، أَنَا تَرَكَ صُحْبَةَ الْأَشْرَارِ وَ لَسْتُ شَتَامَ النَّاسِ ، إِنَّهُ لَمِنْحَارٌ بَوَائِكُهُ ، الْكَرِيمُ مِنْحَارٌ إِبْلُهُ لِضْيُوفِهِ ، الْمُؤْمِنُ وَصُولُ أَهْلِهِ ، إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ دُعَاءَ مَنْ دَعَاهُ ، كُنْ حَذِرًا أَصْدِقَاءَ السَّوْءِ .

الدَّرْسُ السَّبْعُونَ

Етмишинчи дарс

Исми тафзилнинг амал қилиши

Бир сифатнинг бошқа бир нарса ёки шахсдагига нисбатан кўпроқ ва ортиқроқлигини билдирган исм "исми тафзил" деб аталади.

Ўзбек тилида исми тафзиллар кўпинча "- роқ" кўшимчасини кўшиш ёки "- дан кўра", "нисбатан" каби сўзлар билан ифодаланади. М: Билимлироқ, моҳирроқ, зийракроқ.

Араб тилида исми тафзиллар сулосий мужаррад бобларида أَفْعَلٌ вазнида ясалади.

М: أَفْضَلٌ - ортиқроқ, أَحْسَنُ - чиройлироқ, أَعْلَمُ - билимлироқ, أَكْبَرُ - каттароқ.

Сулосий мужаррадан бошқа бобларда эса масдари олдида أَشَدُّ ва أَكْثَرُ каби исми тафзилларни келтириш орқали ифодаланади. М: أَشَدُّ احْتِيَاظًا - эҳтиётлироқ, أَكْثَرُ اجْتِهَادًا - тиришувчанроқ каби.

Исми тафзиллар музореъ феълени мутакаллимига ўхшаш бўлгани учун ғайри мунсарифга киради ҳамда танвин ва алиф - ломни қабул қилмайди. Агар унга танвин ёки алиф - лом кирса амалидан тушади.

Сулосий мужаррад "ажвоф вови" ва "ажвоф ёси" мисолларида саҳиҳидан фарқсиз қоидага хилоф аслий сийғада қўлланилади. М: أَقْوَمُ - тўғрироқ, أَطْوَلُ - узунроқ, أَمِيَلٌ -

мойилроқ, أَزِيدُ - ортиқроқ. Чунки, қалб қонунига мувофиқ иллат ҳарфларини алифга алмаштирганимизда "ифъол" бобидаги ажвоф мисолининг мозий феълларидан фарқсиз бир хил бўлиб қолади. М: أَقْوَمٌ = أَقَامَ - тўғирлади, أَطْوَلٌ = أَطَالَ - узайтирди, أَمِيَلٌ = أَمَالَ - мойил қилди, أَزِيدُ = أَزَادَ - зиёда қилди.

Исми тафзилнинг амал қилиши

1. الْحَرِيرُ أَغْلَى مِنَ الْقَطْنِ - عَلِيٌّ أَكْرَمُ مِنْ خَالِدٍ

2. مَا رَأَيْتُ أَرْضًا أَجْوَدَ فِيهَا الْقَطْنَ مِنْهُ فِي أَرْضِ مِصْرَ - مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ خَالِدٍ

Биринчи мисолдаги أَغْلَى ва أَكْرَمُ исми тафзиллар ичида هُو замири мустатир фоиллари бўлиб, мубтадога қайтади. Иккинчи мисолда эса أَجْوَدَ ва أَحْسَنَ исми тафзиллар зоҳир исмни рафъ қилаяпти ва бу марфуъ исмлар (الْقَطْنُ ва الْكُحْلُ) исми тафзилларни фоили. Бу иккала мисолда исми тафзилларни фоиллари бўлиб, биринчисида мустатир-ёпиқ келди, иккинчи мисолда фоиллари очиқ келди.

Ҳар қачонки, исми тафзилни ўрнига унинг маъносидаги феълни келтириш тўғри бўлмаса, исми тафзил зоҳир исмни раф қилолмайди, балки, мустатир

замирни тақдиран раф қилади. Юқоридаги мисол каби. **الْحَرِيرُ أَعْلَى مِنَ الْقُطْنِ - عَلِيٌّ**
أَكْرَمُ مِنْ خَالِدٍ

Ҳар қачонки, исми тафзил нафийдан ёки нафий маъносидан сўнг келса ва исми тафзилни ўрнига маънони бузмасдан ўзининг маъносидаги феълни келтириш тўғри бўлса, исми тафзил зоҳир исми раф қилади. Юқоридаги мисолларда **الْقُطْنُ** марфуъдир **أَجْوَدُ** нинг фоили бўлгани учун ва **الْكُحْلُ** марфуъдир **أَحْسَنُ** нинг фоили бўлгани учун. Чунки, **يَجُودُ** феълни ва **أَحْسَنُ** ўрнига **أَجْوَدُ** феълни келтирсак маъно ўзгармасдан тўғри бўлади. **مَا رَأَيْتُ أَرْضًا يَجُودُ فِيهَا الْقُطْنُ فِي أَرْضِ مِصْرَ - مَا رَأَيْتُ رَجُلًا يَحْسَنُ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ فِي عَيْنِ خَالِدٍ**

70- машқ: ўқиб таржима қилинг ва эъроблаб қоидалар асосида изоҳланг.

الْأَحَادِيثُ الشَّرِيفَةُ

قَالَ نَبِينَا وَرَسُولُنَا مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ السَّلَامُ: طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ ، اَطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ ، قَلِيلُ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرِ الْعِبَادَةِ ، اَفْضَلُ الْعِبَادَةِ طَلَبُ الْعِلْمِ وَ نَظَرُ الرَّجُلِ فِي الْعِلْمِ سَاعَةً خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً ، مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِلَى أَنْ يَرْجِعَ إِلَى بَيْتِهِ ، الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ ، نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ ، عِزُّ الدُّنْيَا بِالْمَالِ وَعِزُّ الْآخِرَةِ بِالْأَعْمَالِ ، نَوْمُ الْعَالِمِ أَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ الْجَاهِلِ ، مَنْ قَالَ أَنَا عَالِمٌ فَهُوَ جَاهِلٌ ، طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ ، أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْكَسْبُ مِنَ الْحَالَالِ ، أَطِيبُ مَا أَكَلْتُمْ مِنْ كَسْبِكُمْ ، أَفْضَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ أَخْلَاقًا ، أَحَبُّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبُكُمْ مِنِّي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا ، أَيَسَّرَ الْعِبَادَةَ الصُّمْتُ وَحَسَنُ الْخُلُقِ ، مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ لَا يَرْحَمُهُ اللَّهُ تَعَالَى ، أَشْكُرُ النَّاسَ لِلَّهِ أَشْكُرُهُمْ لِلنَّاسِ ، إِنَّ ابْنَ آدَمَ حَرِيصٌ لِمَا مَنَعَ عَنْهُ ، كُونُوا يَا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا ، إِيَّاكُمْ وَالظُّلْمَ ، إِنَّ اللَّهَ يَبْغُضُ الْعَيِّيَّ الظُّلْمَ وَالشَّيْخَ الْجَهُولَ وَالْعَائِلَ الْمُخْتَالَ أَيْ الْفَقِيرَ الْمُتَكَبِّرَ ، إِيَّاكُمْ وَدَعْوَةَ الْمَظْلُومِ ، خَيْرُ الْمُؤْمِنِينَ الْقَانِعُ وَشَرُّهُمْ الطَّامِعُ ، قُلِ الْحَقُّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا ، أَفْضَلُ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ إِمَامٌ عَادِلٌ ، لَا تَذْكُرُوا مَوْتَكُمْ إِلَّا بِخَيْرٍ ، اذْكُرُوا مَحَاسِنَ مَوْتَاكُمْ ، الْأَمَانَةُ تَجَلِبُ الرِّزْقَ وَ الْحَيَانَةُ تَجَلِبُ الْفَقْرَ ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ ، نَبِيُّ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ ، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ طَمَعَ ، اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ ، اَلدِّينُ هُوَ الْعَقْلُ وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَقْلَ لَهُ ، خِيَارُكُمْ أَطْوَلُكُمْ اِعْمَارًا وَأَحْسَنُكُمْ اِعْمَالًا ، اَنْصُرْ اَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا ، اِنَّمَا يَعْرِفُ الْفَضْلَ لِأَهْلِ الْفَضْلِ اَهْلُ الْفَضْلِ ، اَلْمُسْلِمُ اَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْدَعُهُ ، لِاَخِيرَ فِيمَنْ لِاضْيَفَ لَهُ ، حَقُّ الضَّيْفِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ ، أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَصْدَقُهُ ، إِيَّاكُمْ وَالْغَيْبَةَ وَإِيَّاكُمْ وَالتَّمِيمَةَ ، عَلَيْكَ بِصِدْقِ الْحَدِيثِ وَالْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَحِفْظِ الْأَمَانَةِ فَإِنَّهَا وَصِيَّةُ الْأَنْبِيَاءِ . قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ: " مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ فِيهَا الصَّوْمُ مِنْهُ فِي عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ " ، مُحَمَّدٌ أَعْظَمُ نَفْسًا وَ أَنْبَلُ خَلْقًا ، اَلْقَاهِرَةُ

أَكْثَرُ اِزْدِحَامًا مِنَ اِلِسْكَانَدَرِيَّةِ ، لَمَّا مِنْ حَدِيْقَةِ اَجْمَلٍ فِيْهَا الزَّهْرُ مِنْهُ فِي حَدِيْقَتِكُمْ ، لَمْ اَرَّ رَجُلًا اَشَدُّ فِي قَلْبِهِ اَلْعَطْفُ مِنْهُ فِي قَلْبِ اَخِيكَ .

رَبِّ اَغْفِرْ لَنَا وِلْاِبَائِنَا وِلْاُمَّهَاتِنَا وِلْاَسَاتِيْدِنَا ، اَللّٰهُمَّ اَرْحَمْنَا وَاغْفِرْ ذُنُوْبَنَا اَنْتَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ وَاَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ . اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْئَلُكَ رِزْقًا وَاِسْعًا وَاَعِلْمًا نَافِعًا وَاَعْمُرًا طَوِيْلًا وَاَسَعَادَةً فِي الدَّارِيْنِ فَتَقَبَّلْ دُعَاءَنَا يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ .

Фойдаланилган адабиётлар:

Мабдаъ ул –қироъат 1. Сунъатуллоҳ Бекпўлат. Маориф кутубхонаси. Қозон 1915.

Мабдаъ ул –қироъат 1. Сунъатуллоҳ Бекпўлат. Аҳмаджон таржимаси. Мовароуннаҳр. Тошкент 1992.

Мабдаъ ул –қироъат 1. Сунъатуллаҳ Бекпўлат. Мабашшир Аҳмад. Мовароуннаҳр. Тошкент 2005.

Жаноҳ ут-толиб. Раҳматуллоҳ Расулжон ўғли Тошкент. Мовароуннаҳр 2004.

Мабдаун-наҳу Сунъатуллоҳ Бекпўлат. Мовароуннаҳр 2005.

Шифоҳия дарслиги 1-2. Тошкент 1992. Аҳмад Масъудий.

Ҳозирги ўзбек тили адабий тили. Тошкент. Янги аср авлоди 2001.

- الدروس النحوية ١ - ٤ . تأليف: حفني ناصف. ط - دار العقيدة الإسكندرية ٢٠٠٧ م - ١٤٢٨ هـ . علق عليه و ضبطه و خرج أحاديثه و أشعاره أبو أنس أشرف بن يوسف بن حسن.
- المعجم الوجيز. جمهورية مصر العربية مجمع اللغة العربية. طبعة خاصة بوزارة التربية و التعليم ١٤٢١ هـ - ٢٠٠٠ م.
- مفتاح الإعراب. تأليف: محمد أحمد مرجان. دققه و علق عليه: على نجار محمد. الناشر: مكتبة الآدب - القاهرة. ١٤٢١ هـ - ٢٠٠٠ م.
- توضيح النحو شرح ابن عقيل الجزء 3-1 . تأليف: الدكتور/ عبد العزيز محمد فاخر دار الهندسية ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٢ م.
- الفوائد الضيائية المعروف بشرح ملا جامي على الكافية لابن حاجب . تأليف: نور الدين عبد الرحمان بن أحمد الجامي . مطبعة الويتشيسلاف في بلدة قازان . ١٣٠٨ هـ - ١٨٩٠ م .
- المصرف الميسر الجزء الثالث تأليف: بكري حسانين عويس و متولي معوض مليجي. مرادعة: محمد بشير عبد العال دار أم القرى ٢٠٠٧-٢٠٠٦ م.
- قطر الندى و بل الصدى صنفه جمال الدين عبد الله بن هشام الأنصاري. ضبطه و صححه على المخطوطة يوسف الشيخ محمد البقاعي دار الفكر بيروت ١٤٢٤ هـ - ٢٠٠٤ م.
- الفائق في النحو و الصرف تأليف: الدكتور/ منصور سليمان الغنام و الدكتور/ محمد أحمد المليجي . دار السعادة الجزء الأول ٢٠٠٤-٢٠٠٥ م.
- مختار الصحاح المؤلف: محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الرازي، مكتبة لبنان ناشرون - بيروت الطبعة طبعة جديدة ، ١٤١٥ - ١٩٩٥ تحقيق : محمود خاطر
- أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك المؤلف : أبو محمد عبدالله جمال الدين بن يوسف بن أحمد بن عبدالله بن هشام الأنصاري ، دار الجيل - بيروت الطبعة الخامسة ، ١٩٧٩
- شرح ابن عقيل المؤلف : بهاء الدين عبد الله بن عقيل العقيلي المصري الهمداني ، دار الفكر - دمشق الطبعة الثانية ، ١٩٨٥ تحقيق : محمد محيي الدين عبد الحميد
- شرح شذور الذهب في معرفة كلام العرب. المؤلف : عبدالله بن يوسف بن عبدالله بن يوسف بن أحمد بن عبدالله بن هشام . الشركة المتحدة للتوزيع - دمشق. الطبعة الأولى ، ١٩٨٤ تحقيق : عبدالغني الدقر.

Мундарижа

Сўз боши.	
<i>Биринчи дарс.</i> Калима ва эъроб.....	
<i>Иккинчи дарс.</i> Мубтадо ва хабар.....	
<i>Учинчи дарс.</i> Жумла турлари ва фоил.....	
<i>Тўртинчи дарс.</i> Замирлар.....	
<i>Бешинчи дарс.</i> Изофа, хабар навлари ва ҳарфи жар	
<i>Олтинчи дарс.</i> Мутаъаддий феъллар.....	
<i>Еттинчи дарс.</i> Зарф ёки маъулун фиҳи.....	
<i>Саккизинчи дарс.</i> Нидо ва мунадо.....	
<i>Тўққизинчи дарс.</i> Феъл ва феъл турлари.....	
<i>Ўнинчи дарс.</i> Амр яшаш.....	
<i>Ўн биринчи дарс.</i> Феъли музореъ ва отифа.....	
<i>Ўн иккинчи дарс.</i> Изофа турлари, ғайри мунсариф ва замирлар.....	

- Ўн учинчи дарс. Ноиб фоил ва мажхул феъллар.....
- Ўн тўртинчи дарс. Фосила, тамйиз, ҳамзаи васлия ва қатъия.....
- Ўн бешинчи дарс. Бадал ва атф баён.....
- Ўн олтинчи дарс. Мавсуф ва сифат.....
- Ўн еттинчи дарс. Мафъулун мутлоқ ва исми ишоралар.....
- Ўн саккизинчи дарс. Араб тилида жамлар ва муаннаслик белгилари.....
- Ўн тўққизинчи дарс. Соғлом жамлар.....
- Йигирманчи дарс. Музореъ феълларида жазм ҳолати.....
- Йигирма биринчи дарс. Жами музаккари солим ва ҳол.....
- Йигирма иккинчи дарс. Асмаи ситта исмлар ва жазм феъллар.....
- Йигирма учинчи дарс. Исми олат ва исми масдар.....
- Йигирма тўртинчи дарс. Исми замон ва макон ва масдари мимий....
- Йигирма бешинчи дарс. Исми фоил ва мафъул исмлар.....
- Йигирма олтинчи дарс. Феълнинг насб ҳолати.....
- Йигирма еттинчи дарс. Адад ва маъдуд.....
- Йигирма саккизинчи дарс. Адад ва маъдуд (давоми).....
- Йигирма тўққизинчи дарс. Адад ва маъдуд (давоми).....
- Ўттизинчи дарс. Исми феъл.....
- Ўттиз биринчи дарс. Мубтадои накра.....
- Ўттиз иккинчи дарс. Нафий ва наҳий феъллар.....
- Ўттиз учинчи дарс. Тавкид.....
- Ўттиз тўртинчи дарс. كَيْفَ – Исми истифҳом ва дуо ва илтижо жумлалари.....
- Ўттиз бешинчи дарс. Сифати мушаббаҳа ва тасния исмлар.....
- Ўттиз олтинчи дарс.
- Ўттиз еттинчи дарс.
- Ўттиз саккизинчи дарс. Жумлаи истинофия.....
- Ўттиз тўққизинчи дарс. كَانْ - ва унинг биродарлари ва أَمَّا - ҳарфи шарти.....
- Қирқинчи дарс. بَعْدُ - قَبْلُ зарфлари.....
- Қирқ биринчи дарс. غَيْرَ – накрага.....
- Қирқ иккинчи дарс. Исми тафзил, нуни виқоя ва لَمَّا - зарфи
- Қирқ учинчи дарс. مَا – масдария.....
- Қирқ тўртинчи дарс.....
- Қирқ бешинчи дарс. أَمْ – отифа ҳарфи.....
- Қирқ олтинчи дарс.....
- Қирқ еттинчи дарс. مِنْدُ ва مُنْدُ - ҳарфи жарлар.....

Қирқ саккизинчи дарс. مَع – зарф ва لَ - ҳарфи отифа.....	
Қирқ тўққизинчи дарс. مٌ - жухуд ҳарфи.....	
Эллигинчи дарс. Ноқис феъллар хусусияти.....	
Эллик биринчи дарс. Афъалу қулуб.....	
Эллик иккинчи дарс. Сийғаи муболаға.....	
Эллик учинчи дарс.	
Эллик тўртинчи дарс. Мавсила ва сила.....	
Эллик бешинчи дарс. Исми мансуб-нисбат исмлар.....	
Эллик олтинчи дарс. Хабар муқаддам.....	
Эллик еттинчи дарс. Афъолу муқораба.....	
Эллик саккизинчи дарс. Ҳарфи насх.....	
Эллик тўққизинчи дарс. Мафъулун лиажлиҳи ва мафъулун маъаху....	
Олтмишинчи дарс. Бадал ва атф баён.....	
Олтмиш биринчи дарс. Носиба ва жазм феъллар.....	
Олтмиш иккинчи дарс. لاٌ истисно.....	
Олтмиш учунчи дарс. Исми тасғир ва таъкид нунлари.....	
Олтмиш тўртинчи дарс. لاٌ нафий жинси.....	
Олтмиш бешинчи дарс. Таажжуб-ҳайрат, نَعْمٌ ва بَشْرٌ феъллари.....	
Олтмиш олтинчи дарс. Масдарнинг амал қилиши ва асмаис савт.....	
Олтмиш еттинчи дарс. Исми фоил ва исми мафъулнинг амал қилиши.....	
Олтмиш саккизинчи дарс. Сифати мушаббаҳа ва унинг амал қилиши...	
Олтмиш тўққизинчи дарс. Сийғаи муболаға ва унинг амал қилиши...	
Етмишинчи дарс. Исми тафзилнинг амал қилиши.....	
Фойдаланилган адабиётлар.	
Мундарижа	

e-mail: hamidbek77@yandex.ru